

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Eesti ja üldkeeleteaduse instituut

Anu Seppa

Kirjutaja tekstiosalisena riigieksamikirjandites

Magistritöö
Juhendaja Kersti Lepajõe, PhD

Tartu 2016

SISUKORD

Sissejuhatus	4
1. Kirjutaja osalisena tekstis.....	6
1.1. Deiksis	6
1.1.1. Deiksise mõiste ja uurimused	6
1.1.2. Deiksise liigid	8
1.2. Kirjutaja protsessiosalisena tekstis	11
1.2.1. Materiaalsed protsessid.....	13
1.2.2. Mentaalsed protsessid.....	15
1.2.3. Suhteprotsessid	16
1.2.4. Käitumisprotsessid, verbaalsed protsessid ja olemasoluprotsessid	17
1.3. Kirjutaja vaatepunkt õppekirjanduses	18
2. Tulemuste analüüs.....	23
2.1. Riigeksami ülevaade	23
2.2. Uurimuse metoodika ja materjal	25
2.3. <i>Mina-</i> ja <i>meie</i> -deiktik riigeksamikirjandites	26
2.3.1. <i>Mina</i> -deiktik riigeksamikirjandites.....	27
2.3.2. <i>Meie</i> -deiktik riigeksamikirjandites	32
2.3.3. <i>Mina-</i> ja <i>meie</i> -deiktiku esinemise võrdlus riigeksamikirjandites	36
2.4. <i>Mina</i> protsessiosalisena	37
2.4.1. Materiaalsed protsessid.....	37
2.4.2. Mentaalsed protsessid	42
2.4.3. Suhteprotsessid	51
2.4.4. Käitumisprotsessid, verbaalsed protsessid ja olemasoluprotsessid	55
2.5. <i>Meie</i> -viiteala	56
2.6. <i>Meie</i> protsessiosalisena	63
2.6.1. Materiaalsed protsessid.....	63
2.6.2. Mentaalsed protsessid	68
2.6.3. Suhteprotsessid	74
2.6.4. Verbaalsed protsessid	77

2.7. Järeldused	78
Kokkuvõte	80
Kirjandus	85
<i>Summary</i>	88

Sissejuhatus

Eesti keele riigieksamikirjand on tekstitüübilt kõige enam lähedane argumenteerivale tekstile. Argumenteeriv tekst sisaldab arvamusi ja hoiakuid ning on dialoogiline. Kirjutaja esitab varem väljendatud seisukohtadele vastuseks oma seisukohad ja põhjendab neid. (Lepajõe 2011: 14) Kuna kirjand peab olema sidus tekst, on vaja, et õpilased oskaksid vaatepunkte ühendada terviklikuks tekstiks.

2011. aasta riigieksamikirjandina tuli õpilasel kirjutada eritlev tekst, milles ta esitas probleemi(d), analüüsis seda (neid), põhjendas oma seisukohti ning tegi järelduse(d) (REKK 2011b). 2011. aasta gümnaasiumi lõpetaja õpitulemuste ja oskuste seas on nimetatud oskust ennast loovalt ja argumenteeritult väljendada, loetu kohta oma mõtteid ja arvamusi avaldada, väiteid põhjendada ja teha järeldusi, kasutada teadmisi ning esitada teemakohaseid näiteid (REKK 2011a, REKK 2011b). Seega on kirjandi kirjutamisel oluline oskus hallata enda ja teiste häälte dialoogi tekstis ning seda selgelt väljendada.

Tulenevalt eelnevast on magistritöö eesmärk selgitada, milliste keeleliste valikutega kirjutavad õpilased ennast riigieksamikirjandites tekstiosaliseks ehk kuidas ja kellena nad end tekstis esitavad. Tekstiosalisus tähendab seda, et kirjutaja väljendab enda isikut tekstis, kasutades selleks erinevaid keelevahendeid (personaalpronoomenid, mõned possessiivpronoomenid ja determinatiivpronoomenid, verbi pöördelõpp jne). Selles töös on vaadeldud isikut väljendavatest keelevahenditest personaalpronoomeneid *mina/ma* ja *meie/me* ning öeldisverbe ainsuse ja mitmuse 1. pöördes.

Uurimuse teoreetilisteks lähtekohtadeks on deiksise (Levinson 1983; Pajusalu 1999, 2009) ja funktsionaalse lingvistika protsesside käsitlused (Halliday 2004). Eesti keeles on seda, milliseid interpersonaalseid suhteid õpilased riigikirjandites loovad, kuidas ja kellena nad end tekstiosalisena esitavad ja milline on nende suhe kujutletava lugejaga, uurinud Kersti Lepajõe 1999. ja 2007. aasta riigieksamikirjandites (2011: 104–116).

Käesoleva magistritöö uurimismaterjaliks on 2011. aasta 90 riigieksamikirjandit. Riigieksamikirjandid on saadud Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi eesti keele osakonnast.

Magistritöö koosneb sissejuhatusest, kahest peatükist, kokkuvõttest, kirjanduse loetelust ja ingliskeelsest resümeest. Esimeses peatükis antakse ülevaade deiksise mõistest ja liikidest rõhuasetusega *mina-* ja *meie-*deiksisel, funktsionaalse lingvistika protsessidest ja vaatepunkti käsitlestest õppekirjanduses. Teine peatükk hõlmab 2011. aasta riigieksamikirjandite analüüsi ning selle põhjal tehtud järeldusi ja ettepanekuid kirjandiõpetuses.

1. Kirjutaja osalisena tekstis

Selles peatükis käsitletakse esimese isiku kategooriat deiksisekäsitluste ja funktsionaalse lingvistika protsesside põhjal ning vaatepunkti õppekirjanduses.

1.1. Deiksis

1.1.1. Deiksise mõiste ja uurimused

Deiksis ühendab kõneldu kõnelemise füüsilise ümbrusega. See on viitesuhete võrgustik, mis seob omavahel diskursuse maailma ja füüsilise kõneolukorra. Inimene viitab teemast olenevalt rohkem või vähem end ümbritsevatele isikutele või asjadele ja paigaldab sündmusi kõnelemishetke suhtes ajateljel. (Pajusalu 2009: 184).

Ülevaate deiksise varasematest uurimustest ja liikidest on andnud Stephen Levinson teoses „Pragmatics“ (1983). Samuti on ta käsitlenud deiksise uurimise kitsaskohti erinevates keeltes. Eesti keeles on deiktikutega lähemalt tegelenud Renate Pajusalu (1999, 2009). Renate Pajusalu (1999: 17) on uurinud deiktikuid suures osas suulises kõnes. Kersti Lepajõe (2011: 105) rõhutab samade lähenemisviiside rakendatavust ka kirjalike tekstide analüüsimisel. Keelekasutajad lepivad kokku sõnade tähenduse selles kontekstis. Seega sõltub väljendite tõlgendus kontekstist.

Deiksis vaatleb viise, kuidas on keeles kodeeritud lausungi kontekst. Kui defineerida deiksisist laiemalt, kajastab see keele struktuurides suhet keele ja konteksti vahel. Mõiste on laenatud kreeka keelest ja tähistab osutamist. (Levinson 1983: 54) Deiksis on ühelt poolt tüüpiline pragmaatika ehk kontekstilise tähenduse uurimise valdkonna mõiste, teistpidi aga kuulub paljude sõnade (*mina, see, homme, siis* jne) süsteemitähendusesse ehk keeles kinnistunud tähenduste hulka (Pajusalu 2009: 10–11). Deiksise grammatiline kategooria on tõenäoliselt semantika ja pragmaatika piiril, mis väljendub selles, et deiksis hõlmab lausungis seda ümbritsevate asjaolude paljude erinevate aspektide esinemise keeles (Levinson 1983: 55). Näiteks sõltub lausete a, b ja c tõeväärtus faktidest nende konteksti kohta. Need laused on tõesed, kui lause a adressaat on

Napoleoni ema, lause b puhul on Mary armunud noormehesse, kellele kõneleja osutab, ja kell on lause c kõnelemise ajal 12.15. (Levinson 1983: 56)

a) *Sa oled Napoleoni ema.*

b) *Mary on armunud sellesse noormehesse seal.*

c) *Praegu on 12.15.*

Kontekstist sõltuvate väljendite vastu tunti kõigepealt huvi filosoofilises lingvistikas. Esimesena võttis väljendi „indeksikaalsed märgid“ (ingl *indexical signs*) kasutusele C. S. Peirce, kes väitis, et need tähistavad entiteete eksistentsiaalse suhte kaudu märgi ja entiteedi vahel. (Levinson 1983: 57) Kõike, millele võib anda nimetuse ehk mida inimene on võimeline tajuma ühe diskreetse tervikuna, nimetatakse entiteediks (Pajusalu 1999: 19). Lyons (1977: 442–445) on jaganud entiteedid kolme gruppi. Esimese astme entiteedid on füüsilised objektid. Nad on reaalse maailma materiaalsed (elusad ja elutud) objektid. Teise astme entiteedid on sündmused, tegevused ja protsessid, mis toimuvad ajas ja ruumis. Kolmanda astme entiteedid on propositsioonid. Need asuvad väljaspool ruumi ja aega. (Lyons 1977: 443) Teise astme entiteedid on palju rohkem nähtavamalt tajutavad ja mõistelisemad konstruktsioonid kui esimese astme entiteedid (Lyons 1977: 444). Keeleväline maailm ei ole ainult reaalne füüsiline maailm, vaid enamasti teksti (diskursuse) maailm või mentaalne ruum. Kasutatud keelelise väljendi (eelkõige nimisõnafraasi) ja sellele vastava(te) keelevälise maailma entiteedi (entiteetide) vahel valitseb referents ehk viitesuhe. (Pajusalu 2009: 169)

Deiktulisteks peetakse situatsiooni kaudu interpreteeritavaid sõnu. Neid ei saa kirjeldada ilma kommunikatsiooniaktita (Lenz 2003: 7). Deiktikud seovad nii teksti ja reaalsust kui ka teksti osi omavahel. Neil on oluline roll teksti kohesiooni loomisel. (Pajusalu 1999: 9) Deiktikud on eelkõige pronoomenid ja adverbid, mis sisaldavad oma kirjelduses *kõneleja* kategooriat (Pajusalu 2009: 184). Näiteks *meie* tähendab inimesi, kelle hulka kuulub *kõneleja*; *siin* on koht *kõneleja* lähedal; *nüüd* on hetk, mil *kõneleja* selle on välja ütelnud (Pajusalu 2009: 185). Deiktikud on näiteks demonstratiiv- ja personaalpronoomenid, aja ja kohaga seotud väljendid ja mõned verbid, näiteks inglise keeles *come* ja *go* (*tulema* ja *minema*) (Lenz 2003: 7).

Deiksise uurimisel tuleb arvestada taju- ja kognitiivsete protsessidega. Selleks et identifitseerida referenti, peab lause vastuvõtja tähelepanu olema sellele suunatud. Deiktikute tähenduse lahutamatu põimumist taju ja kognitsiooni aspektidega hõlmab Karl Bühleri (1990(1934)) mõiste *origo* ehk egotsentriline deiktiline nullpunkt. (Lenz 2003: 8) *Origo* all mõeldakse ruumilis-ajalist punkti, milles kõneleja kõnelemise hetkel viibib ja mis hõlmab ka kõneleja enda. Deiktiline nullpunkt on see, millele viitavad kõnelemise hetkel deiktikud *mina*, *siin* ja *praegu*. (Pajusalu 1999: 18) Deiktilised väljendid sisaldavad oma tähenduses nullpunkti, mittedeiktilised ei sisalda. Sõna *homme* tähendus on 'päev, mis on kohe järgmine pärast päeva, mis sisaldab ajalist nullpunkti *praegu*'. (Pajusalu 1999: 18) Kui kõneleja muudab jutustuses deiktilise nullpunkti tõlgendust, on tegemist deiktilise projektsiooni ehk deiktilise siirdega. Üks Euroopa kultuuriruumis levinud deiktilise siirde tüüpjuhtum on nn ajalooline olevik, mille puhul ajaloosündmustest jutustatakse olevikus, kuigi nad on kõnelemishetke suhtes selgelt minevikulised. (Pajusalu 2009: 190)

1.1.2. Deiksise liigid

Deiksisel on kolm põhiliiki. Nendeks on isiku-, aja- ja kohadeiksis (Levinson 1983: 62). Deiksise põhiliigid määratlevad deiktilise nullpunkti kolm liiget. *Mina* ehk kõneleja on isikudeiksise, *siin* on ruumideiksise ja *praegu* ajadeiksise lähtepunkt. (Pajusalu 1999: 24) Kuna käesolevas magistritöös käsitletakse keelevahendeid, mis kuuluvad isikudeiksise valdkonda, on selles alapeatükis iseloomustatud isikudeiksist ning neid deiksise liike, mis on seotud isikuga.

Isikudeiktikud on deiktikud, mis on seotud vestluse rollisuhetega ja mis lähtuvad *origo mina*-teljest (Pajusalu 2009: 184). Esimese isiku kategooria tähistab kõnelejat. Teise isiku puhul viitab kõneleja ühele või mitmele adressaadile. Kolmas isik tähistab isikuid ja entiteete, kes ei ole lausungi kõnelejad ega adressaadid. (Levinson 1983: 62)

Isikudeiktikute tüüpilised esindajad on personaalpronoomenid (Pajusalu 2009: 184). Eesti keele personaalpronoomeniteks on prosubstantiivid *mina* (*ma*), *sina* (*sa*), *tema* (*ta*), *meie* (*me*), *teie* (*te*) ja *nemad* (*nad*). Personaalpronoomenid esindavad lauses kõneleja või kuulaja isikut või kõnesituatsioonivälist isikut märkivat substantiivi. (EKG 1995: 27)

Isikudeiksise põhikategooriad on *mina* ja *sina* ehk kõneleja ja kuulaja (Pajusalu 1999: 24). Deiksise lähtepunkt on kõneleja (Pajusalu 2009: 185). Kuna kõneleja ja kuulaja rollid on otseselt seotud kõneakti toimumisega ja vahetuvad dialoogis pidevalt, nimetatakse esimese ja teise isiku pronomeneid *mina* ja *sina* primaarseteks kõneaktipronoomeniteks. Pronoomenid *meie* ja *teie* on sekundaarsed kõneaktipronoomenid, kuna nad sõltuvad primaarsetest kõneaktirollidest. (Pajusalu 2009: 185)

Tänapäeva vestlusanalüüsis rõhutatakse, et vestluse rollilist ülesehitust ei saa taandada ainult kõneleja ja kuulaja rollidele. *Mina* võib tähendada nii tegelikku kõnelejat kui ka kedagi, kelle sõnu ta tsiteerib. (Pajusalu 2009: 185) Mitmuslike pronoomenite *meie* ja *nemad* kasutamine näiteks ajakirjandustekstis võib kanda väga mitmeplaamilisi tähendusi. Eesti keeles ja paljudes muudes keeltes on võimalik kasutada teist isikut (tüüpiliselt küll lühikese pronomeni *sa* kujul) ka üldisiku tähenduses. (Pajusalu 2009: 186)

Mitmeid tähendusi võib olla *minal* ka kirjalikes tekstides. *Mina* võib tähistada üldistatult iga inimest või luuakse sellega seos hoopis lugejaga. Sellist laia tähendusega mitte ainult kõnelejale ega kuulajale osutavat esimese ja teise isiku vormi nimetab Soome keeleteadlane Marja-Liisa Helasvuo avatud viiteks (sm *avoin viitaus*) (Helasvuo 2008: 187).

Traditsiooniline mitmuse kategooria ei kehti esimese isiku kategooria kohta samal viisil nagu kolmanda isiku puhul: pronomeni *meie* ei tähista mitmuses kõnelejaid, nagu pronomeni *nemad* tähistab rohkem kui ühte kolmanda isiku entiteeti (Levinson 1983: 68). Pronoomeniga *meie* viidatakse kõnelejale ja veel kellelegi (kuulaja võib olla nende hulgas, kuid ei pruugi olla), pronomeni *teie* osutatakse vastuvõtjale ja veel kellelegi, aga mitte kõnelejale (Lepajõe 2011: 105).

Meie-deiksis on paljudes keeltes kollektiivi väljendaja. Ka eesti keeles viitab *meie* kollektiivina tajutavale isikute hulgale, mis vestluse teatud etapil kõneleb, mõtleb, tunneb ja tegutseb identsena. (Pajusalu 1999: 56) *Meie*-deiksis on tüüpiliselt eksofoorne (Pajusalu 1999: 57; Halliday, Hasan 1976: 50). See sisaldab *meiet* tähenduses 'sina ja mina' (Halliday, Hasan 1976: 50). Ainult kõnelejale või vastuvõtjale (*sinale*) viidatud *meie*-deiksise seostub teenindussituatsiooni *meie*. Näiteks ütleb juuksur kliendile:

Kuidas me lõikame?, mida kasutatakse, et rõhutada koostööd. Vastuvõtjale osutab ka teisega kaasaelav ja osavõtlikkust näitav arsti-*meie* (*Hingame sügavalt sisse*). (Erelt 1990: 36) Kirjalikes tekstides loodab kirjutaja, et lugeja võtab omaks esitatud perspektiivi (Lepajõe 2011: 111). Eesti keeles on *meie*-vormi võimalik kasutada ka endofoorina (*Siis me lähme Mallega ...*) (Pajusalu 1999: 59).

Mõnedes keeltes eristatakse kaht *meie*-pronoomenit: inklusiivset, mille referentide hulka kuulub ka kuulaja (*meie = mina, sina* (ja *keegi*)), ja eksklusiivset, milles kuulaja ei kuulu pronoomeniga *meie* viidatute hulka (*meie = mina* ja *keegi*). *Meie* referentide hulk sõltub eesti keeles ainult konteksti abil. (Pajusalu 2009: 185)

Kolmanda isiku kategooria *tema* on klassikaliste käsitluste kohaselt rollideiksisega seotud negatiivselt: *tema* ei ole kõneleja ega ka vastuvõtja. Kolmas isik jääb isiku- ja demonstratiivdeiksise piirialale, olles seotud nii kõnesituatsiooni rollide kui ka rollidest väljapoole jääva reaalsusega. (Pajusalu 1999: 25)

Isikudeiksist ei väljendata ainult pronoomenitega, vaid see sisaldub ka tegusõna isikukategoorias (Pajusalu 2009: 186). Esimest ja teist isikut võidakse väljendada ainult tegusõna vormiga (*laulan laulu; too see raamat!; teeme selle ära!*). Selles mõttes on ka tegusõnad (eelkõige nende pöördelõpud) teatud kontekstis isikudeiktilised. See puudutab aga ainult neis väljenduvat grammatilist isikukategooriat. (Pajusalu 2009: 187)

Mõnda demonstratiivide kasutusvaldkonda on mõnikord peetud eraldi deiksise liigiks. Diskursusedeiksist tähistab osutamist tekstile või tekstiosale (nt pronoomeni *see* kasutus lauses *see on muinasjutt*). (Pajusalu 2009: 188) Levinsoni järgi (1983: 64, 67) kasutatakse pronomeneid ja proadverbe deiktiliselt ja mittedeiktiliselt, millest viimane sisaldab anafoori ning mittedeiktilist ja mitteanafoorset kasutust. Kui pronoomen on sama entiteedi referent, millele osutab eelnev lingvistiline väljend, on tegemist anafooriga (Levinson 1983: 67, 85). Nii on kasutatud pronoomenit *ta* lausetes *Harry on armas. Ta on nii tähelepanelik*. Nimetatud lausetes on *Harry* ja *ta* samaviitelised, s.t osutavad samale referendile. Kui pronoomen või proadverb viitab lingvistilisele väljendile või diskursusele, on tegemist diskursusedeiksisega. (Levinson 1983: 86)

Sotsiaalse deiksise kaudu suhestatakse omavahel keelelised vahendid ja sotsiaalne reaalsus (Pajusalu 2009: 189). Mõiste tõi deiktoloogiasse Charles J. Fillmore (1997:

111–112), kes tähistab sotsiaalse deiksisega neid lausete aspekte, mis peegeldavad või esitavad kõneakti kui sotsiaalse situatsiooni teatud fakte või mille määrab sotsiaalne olukord. Paljudes Ida-Aasia keeltes eristatakse näiteks otsekohest, viisakat, austust väljendavat ja alandlikku kõnet. Erinevat tüüpi lausungite eristamine võib sõltuda kõneaktis osalejate kindlastest omadustest. (Fillmore 1997: 112)

Levinson (1983: 89) kitsendab mõiste nendeks keelestruktuuri aspektideks, mis kodeerivad kõneaktis osalejate sotsiaalseid identiteete ja sotsiaalseid suhteid nende vahel või sotsiaalseid suhteid ühe kõneaktis osaleja ning viidatud isikute ja entiteedi vahel. Sotsiaalse deiksise tüüpnaide on austuskeelendid (ingl *honorifics*), mille kasutus sõltub kõneleja ja kuulaja sotsiaalsest seisundist. Eesti kultuuriruumis on kõige selgemaks sotsiaalse deiksise väljendajaks pöördumisvorm *sina* või *teie* või ka vastav pöördelõpp. (Pajusalu 2009: 189).

Deiksisekäsitluses näib olevat tendents sinna poole, et deiksise liikide asemel räägitakse erinevatest dimensioonidest või kogemuse valdkondadest (ingl *domain of experience*), mida deiktilised väljendid kodeerivad. Sellise laia lähenemise puhul on aga oht, et uuritav nähtus kaotab täielikult oma piirid ja muutub keele kirjelduses praktiliselt kasutuks. (Pajusalu 1999: 34)

1.2. Kirjutaja protsessiosalisena tekstis

Funktsionaalse lingvistika järgi võimaldab keel luua mentaalse ettekujutuse tegelikkusest, st keele kaudu on võimalik mõista erinevaid protsesse, millest tegelikkus koosneb (Halliday 2004: 168–305). Eesti keeles on M. A. K. Halliday funktsionaalse lingvistika protsesse tutvustanud Reet Kasik (2008: 10–43).

Funktsionaalses grammatikas vormistatakse kogemused tekstiks kolme üldise inimliku kogemuse kategooria põhjal: osalised, protsessid ja tingimused. Sündmuse keelendamise aluseks on küsimused „kes tegi, mida, kus, millal, kuidas ja kellele“ ja see vormistatakse lausena. Halliday nimetab seda sündmust protsessiks laiemas tähenduses. (Kasik 2008: 24) Eesti keele grammatikas kasutatakse selle kohta situatsiooni mõistet, st lausel on situatsioonitähendus. Näiteks väljendab lause *Isa õpetab poega* õpetamise situatsiooni, milles õpetaja rollis on isa ja õpilase rollis poeg. (EKG 1993: 11) Protsessi

kitsamas mõttes väljendab tavaliselt verbifraas, osalist noomenifraas ja tingimust adverbiaalfraas (Kasik 2008: 24). Lauses *Birds are flying in the sky* (Linnud lendavad taevas) väljendab protsessi verbifraas *are flying*, osalejaid tähistab noomen *birds* ja tingimusi adverbiaal *in the sky* (Halliday 2004: 175).

Tegelikult võib vaadelda kui välist ja sisemist kogemust. Väljas ehk maailmas inimese ümber ning inimese teadlikkuse maailmas (taju, emotsioonid, kujutlused) toimuva kogemine on erinev. Väliste kogemuse vormideks on sündmused ja tegevused: sündmused toimuvad, inimesed või teised toimijad teevad midagi või juhtub nende tegevuse tõttu midagi. Sisemine kogemus reageerib välisele, salvestab ja reflekteerib seda ning on samas kirjeldatav teadlikkusena meie seisunditest. (Halliday 2004: 170)

Funktsionaalses lingvistikas eristatakse materiaalseid, mentaalseid, verbaalseid protsesse, suhte-, käitumis- ja olemasoluprotsesse (Halliday 2004: 168–305). Üsna selgelt on eristatud välise kogemuse ehk välise maailma ja sisemise kogemuse ehk teadlikkuse protsessid. Lause *You produce so much money* (Sa teenid nii palju raha) väljendab materiaalselt protsessi, millega konstrueeritakse kauba tootmise kogemust. Lause *I was fascinated by it* (See lummas mind) on mentaalse protsessi näide, konstrueerides emotsiooni kogemist. Suhte- ja käitumisprotsessidega tähistatakse kellegi või millegi identifitseerimist ja klassifitseerimist. Lausega *Every fourth African is a Nigerian* (Iga neljas aafriklane on nigeerlane) väljendatakse klassifitseerivat suhte- ja käitumisprotsessi ja lausega *The three major groups in the nation are the Yoruba in the southwest, the Ibo in the southeast, and the Hausa, finally, in the north* (Kolm peamist rahvusgruppi on Yoruba edelas, Ibo kagus ja lõpuks Hausa põhjas) identifitseerivat suhte- ja käitumisprotsessi. (Halliday 2004: 170).

Halliday jaotab protsessid semantiliselt alustelt põhi- ja vaheprotsessideks. Põhiprotsessid on materiaalsed ja mentaalsed protsessid ning suhte- ja käitumisprotsessid. Vaheprotsessid on käitumisprotsessid, verbaalsed protsessid ja olemasoluprotsessid. Vaheprotsessidel on mõlema põhiprotsessi omadusi. (Kasik 2008: 24) Materiaalsete ja mentaalsete protsesside vaheühm on käitumisprotsessid, mentaalsete ja suhte- ja käitumisprotsesside vaheühm on verbaalsed protsessid. Olemasoluprotsessid on suhte- ja materiaalsed protsesside vaheühm. (Halliday 2004: 171)

1.2.1. Materiaalsed protsessid

Materiaalsete protsessidega konstrueeritakse sündmuse tegelikku või kujuteldavat muutust, liikumist või tegevust (Halliday 2004: 181; Kasik 2008: 25). Materiaalsed protsessid väljendavad seda, et keegi või miski (ingl *entity*) teeb midagi, mis võib olla seotud mõne teise entiteediga (Halliday 2004: 181). Nende protsesside tulemus on tavaliselt konkreetne ja tajutav (Kasik 2008: 25).

Materiaalseid protsesse väljendavates lausetes on alati üheks protsessiosaliseks toimija. Toimija kaudu avaneb protsess, mille tulemus on selle algusest erinev (Halliday 2004: 180). Tekstianalüüsis on oluline, kas toimija on inimlik, teadlik tegutseja (agent) või metafoorne ehk asi või nähtus, mis protsessidele mõju avaldab (*Kujunduse ühtlustamine lihtsustab rahatähe äratundmist*) või millega midagi toimub (*Piirkond areneb kiiresti*). (Kasik 2008: 25)

Materiaalseid protsesse liigitatakse tavaliselt transitiivseteks ja intransitiivseteks. Transitiivsete protsesside osalised on toimija (ingl *actor*) ja siht (ingl *goal*), intransitiivsete protsesside osaline on toimija. (Kasik 2008: 25) Intransitiivsete protsesside tulemus võib piirduda toimija endaga. Sellise materiaalsed protsesside lausega väljendatakse seda, et midagi juhtub: *The lion sprang (Lõvi kargas)*. Selles lauses on ainult üks protsessiosaline. (Halliday 2004: 180)

Transitiivsed protsessid võivad avaneda ka teise osalise ehk sihi kaudu. Sel juhul väljendatakse protsesside tulemust rohkem sihi kui toimija kaudu. Sellise materiaalseid protsesse väljendava lausega esitletakse tegevust, nagu lauses *The lion caught the tourist (Lõvi püüdis turisti kinni)*. Selles näitelause on tegevus seotud turistiga. (Halliday 2004: 180)

Materiaalsete protsesside muutuse kvantiteeti konstrueeritakse erinevates faasides. Sündmuse muutusel on algus- ja lõppfaas. Muutuse lõppfaasiks on protsessi tulemus. See näitab, et materiaalsed protsesside ühe osalise mingisugune omadus on muutunud. Materiaalsed protsessid võib tulemuse alusel jagada kreatiivseteks (ingl *creative*) ja transformatiivseteks (ingl *transformative*) protsessideks. (Halliday 2004: 184)

Kreatiivsete protsesside tulemuseks on kas protsessi osaline ise ehk toimija (näiteks lause *Icicles formed (Tekkisid jääpurikad)*) või protsessi siht (*They built a house (Nad ehitasid maja)*) (Halliday 2004: 184). Kreatiivseid protsesse väljendavad näiteks verbid

moodustama, ilmuma, tegema, looma, tootma, konstrueerima, ehitama, kujundama, kirjutama, koostama, joonistama, maalima, küpsetama. (Halliday 2004: 185)

Transformatiivsete protsesside tulemuseks on juba eksisteeriva toimija või sihi mingisuguse aspekti muutus. Seega on lause *She painted a portrait of the artist* (*Ta joonistas kunstniku portree*) kreatiivne, sest tegevuse tulemuseks on portree. (Halliday 2004: 185) Lause *She painted the house red* (*Ta värvis maja punaseks*) on aga transformatiivne, sest kellegi tegevuse tulemusena muutub maja omadus ehk värv. Transformatiivseid protsesse esitatakse näiteks verbifraasidega *sisse lülitama, kinni siduma, ära viskama.* Halliday 2004: 186)

Peale toimija ja sihi on materiaalsete protsesside osaliste rollid veel valdkond (*Scope*), saaja (*Recipient*), klient (*Client*), ja atribuut (*Attribute*). Saaja rollis on *sina*-isik lauses *Did Kerry give you those files there?* (*Text 72*) 'Kas Kerry andis **sulle** need failid sealt? (Tekst 72)'. Kliendi rolli väljendatakse pronoomeniga *herself* lauses *She's poured herself a mineral water...* (*UTS/Macquarie Corpus*) 'Ta valas **endale** mineraalvett ... (UTS/Macquarie Corpus)'. Atribuudi rollis on adjektiiv *clean* (puhas) lauses *They stripped her clean of every bit of jewellery [[she ever had]].* (*Text 24*) 'Nad koorisid ta **paljaks** igast juveelist, mis tal kunagi oli olnud). (Tekst 24)'. (Halliday 2004: 190) Tavaliselt väljendatakse saaja ja kliendi rolli nominaalfraasiga, millega tähistatakse inimest. Eriti kasutatakse selleks personaalpronoomenit. (Halliday 2004: 192).

Materiaalsed protsessid ei hõlma ainult konkreetseid füüsilisi tegevusi ja sündmusi, vaid nendega esitatakse ka abstraktseid tegevusi ja juhtumeid. Kui protsess muutub abstraktsemaks, on keeruline märgata toimija ja sihi vahelist erinevust. Lauses *The tourist collapsed* (*Turist varises kokku*) on tegemist rohkem sündmuse kui tegevusega. Selle lause puhul ei ole võimalik esitada küsimus *Mida turist tegi?*, vaid küsimus *Mis juhtus turistiga?*. (Halliday 2004: 196)

Eesti riigieksamikirjandites on materiaalsete protsesside osalisteks aktiivne tegija ja passiivne kogeja, saaja või tegevusalis, kelle suhtes protsessi vaadatakse (Lepajõe 2011: 106).

1.2.2. Mentaalsed protsessid

Mentaalsete protsesside osaliseks on mentaalne agent, kes mõtleb (kognitiivsed protsessid), tunneb (emotsionaalsed protsessid) või tahab midagi (intentsionaalsed protsessid) (Lepajõe 2011: 106).

Mentaalsed protsessid konstrueerivad mõtlemist (*Valitsus **mõtleb** tuleva aasta eelarve peale*), tundmist (*Reformierakond **kardab** tulumaksu vähendamise edasilükkamist*), tahtmist (*Ta **on huvitatud** ametis jätkamisest*) ja tajumist (*Koalitsioon **näeb** vajadust kulusid koomale tõmmata*) (Kasik 2008: 25). Mentaalne lause konstrueerib inimese kogemust maailmast tema teadlikkuse kaudu (Halliday 2004: 197).

Mentaalsete protsesside üks osaline on teadlik, inimlik tajuja (ingl *senser*) (Halliday 2004: 201). Inimene mõtleb, tunneb, tahab või tajub midagi, nagu Mary lauses *Mary liked the gift* (*Maryle meeldis kingitus*). Pronoomenitest viidatakse mentaalsete protsesside osalisele personaalpronoomenitega (näiteks *tema/ta* ja *mina/ma*), mitte demonstratiivpronoomeniga *see*. (Halliday 2004: 201) Teadlikkus on omane peamiselt isiku(te)le, aga võib olla konstrueeritud ka kollektiivile (Halliday 2004: 202). Teadlikkust võib omistada asjale ja millegi tajujat saab esitleda ka inimkeha osa kaudu (Halliday 2004: 203). Teine mentaalsete protsesside osaline on *see*, mida mõeldakse, tuntakse, tahetakse või tajutakse, ehk nähtus (*Phenomenon*). *See* võib olla asi, tegevus või fakt. (Halliday 2004: 203)

Mentaalsetes lausetes esineb sageli mõtlemise, uskumise, eeldamise jne sisu kirjeldus. Sellist nähtust nimetatakse projektsiooniks. Lauses *I don't believe that endorsing the Nuclear Freeze initiative is the right step for California CC. (Text 6)* (*Ma ei usu, et tuumakülmutuse algatuse toetamine on California jaoks õige samm. (Tekst 6)*) on mentaalset protsessi väljendav osalause *I don't believe that* (*Mina usun, et*) projekteerivaks lauseks ja projekteeritav lause ehk ideelause on sellele järgnev komplementlause. (Halliday 2004: 206).

Mentaalsete protsesside lausetes on eristatavad neli tajumise viisi: tajumine (ingl *perceptive*), mõtlemine (ingl *cognitive*), soovimine (ingl *desiderative*) ja emotsioone äratav tajumine (ingl *emotive*). Kõik neli tajumise tüüpi on üksteisega seotud. (Halliday

2004: 208) Näiteks tähistab verb *nägema* nii visuaalset tajumist kui mõistmist (Halliday 2004: 210).

1.2.3. Suhteptsessid

Suhteptsesside osaliseks on passiivne seisundis olija (Lepajõe 2011: 106). Suhteptsessid kujutavad kahe asja või nähtuse vahelist suhet, st kirjeldavad olemist, seisundit. Tavalisim suhteverb on *olema*. Suhteptsessid konstrueerivad atributiivseid (*Eesti on väike*), identifitseerivaid (*Demokraatia aluseks on inimeste võrdsus*), lokatiivseid (*Valitsus asub Toompeal*) ja possessiivseid (*Valitsusel on kindel eesmärk*) suhteid. (Kasik 2008: 25) Suhteptsesside eesmärk on iseloomustada ja identifitseerida nende osalisi (Halliday 2004: 210). Mõlemat tegevust iseloomustab see, et ptsess teostub verbiga *olema* (ingl *be*) preesensi või imperfekti kategoorias ning ptsessis on kaks lahutamatu osalist (Halliday 2004: 211).

Suhteptsesse ühendab materiaalsete ja mentaalsete ptsessidega see, et nad konstrueerivad nii välist kui sisemist kogemust, kuid nad kujundavad seda pigem 'olemise' kui 'tegevuse' ja 'teadlikkuse' (ingl *sensing*) kaudu. Erinevalt materiaalsetest ptsessidest, kuid samamoodi nagu mentaalsete ptsessid konstrueerivad suhteptsessid tegelikkust passiivsena. (Halliday 2004: 211) Suhteptsesside kaudu määratletakse ka osalise staatiline asukoht ruumis (*She's in the dining room* 'Ta on söögitoas') ja väljendatakse staatilist omamist (*She has a mahogany dining table* 'Tal on mahagonist söögilaud') (Halliday 2004: 212).

Suhteptsesse väljendavad laused erinevad materiaalsetest ka selle poolest, et nendes võib nii asju, tegevusi kui fakte vaadelda ptsesside osalistena. Selle omaduse poolest sarnanevad nad mentaalsete ptsesside väljendavate lausetega. Mentaalsetes lausetes on nähtusena konstrueeritud asi, tegevus või fakt seotud ptsessi osalisega (ingl *senser*). Suhteptsesse eristab mentaalsetest ptsessidest aga see, et asjadel, tegevustel ja faktidel ei ole teadlikkust. Nende puhul esineb osalisena konstrueeritud asi, tegevus või fakt suhtes ptsessi teise osalisega. Nii käitub näiteks väljend *clear* (*selge*) lauses *That she never left is clear* (*On selge, et ta ei lahkunud kunagi*). Suhteptsesside puhul öeldakse, et miski on midagi muud. Olemise suhe on üles ehitatud kahe nähtuse vahele. Seega on inglise keele suhteptsessides alati kaks lahutamatu osalist ehk kaks olijat (ingl *two be-ers*). Seda väljendab lause *She was happy* (*Ta oli õnnelik*).

Materiaalsete ja mentaalsete protsesside lausetes on ainult üks lahutamatu osaline (toimija või tajuja). (Halliday 2004: 213)

Iga keele grammatilises süsteemis on mingisugune suhteptsesside süstemaatiline konstruktsioon. Inglise keeles on kolm suhteptsesside põhitüüpi: intensiivsed (ingl *intensive*), possessiivsed (ingl *possessive*) ja tingimustega seotud suhteptsessid (ingl *circumstantial*). Neid tüüpe iseloomustatakse kahe olemise laadi järgi – atributiivne (a on x-i täiend) ja identifitseeriv (a on x-i identiteet). Mõlema laadi alusel on defineeritud kuus seisundiprotsesside kategooriat. (Halliday 2004: 215)

Intensiivsete suhteptsesside mudel on *x on a* – atributiivse laadi näiteks on *Sarah is wise (Sarah on tark)* ja identifitseerivat laadi näitlikustab *Sarah is the leader (Sarah on juht)*. Possessiivsete suhteptsesside mudeli *x-il on a* atributiivset laadi selgitab *Peter has a piano (Peteril on klaver)* ja identifitseerivat laadi *The piano is Peter's / Peter's is the piano (Klaver on Peteri oma)*. Tingimustega seotud skeemi mudel on *x on a ajal*. Atributiivse protsessi näide on *The fair is on a Tuesday (Laat on teisipäeval)* ja identifitseerivat laadi näitab lause *Tomorrow is the 10th / the 10th is tomorrow (Homme on 10. mai)*. (Halliday 2004: 216)

Kersti Lepajõe (2011: 110) uuritud riigieksamikirjandites leidub *mina*-deiksist, mis on seotud identifitseeriva seisundiga. Kirjutaja esitleb end kellenagi või võtab endale mingisuguse rolli. *Meie*-deiksist leidub kõige rohkem possessiivsetes noomenifraasides, millega väljendatakse omamissuhet (Lepajõe 2011: 115).

1.2.4. Käitumisprotsessid, verbaalsed protsessid ja olemasoluprotsessid

Kolm protsessirühma on seotud eelnimetatud protsessidega: käitumisprotsessid materiaalse ja mentaalsete protsesside vaheühmaga, verbaalsed protsessid mentaalsete ja suhteptsesside ning olemasoluprotsessid suhteptsesside ja materiaalse protsesside vaheühmaga (Halliday 2004: 248).

Käitumisprotsessid väljendavad füsioloogilist ja psühholoogilist käitumist, näiteks hingamine, köhimine ja naeratamine (Halliday 2004: 248). Need meenutavad ühelt poolt materiaalseid, teisalt mentaalsete protsesse (näiteks verbid *vaatama, kuulama, jälgima, naerma*) (Kasik 2008: 25). Nende protsesside osalise tegevus on sarnaselt mentaalsete protsessidega seotud teadlikkusega, kuid grammatiliselt väljendub protsess rohkem tegevusena, mis on iseloomulik aga hoopis materiaalsele protsessidele

(Halliday 2004: 250). Protsessiosaline on teadlik, inimlik käituja (*Behaver*) (Kasik 2008: 25).

Verbaalseid protsesse kirjeldavates lausetes esitab ütleja (*Sayer*) sõnumi (*Verbiage*). Sageli esineb ka vastuvõtja (*Receiver*), kellele midagi öeldakse. (Kasik 2008: 25) Verbaalsed ja mentaalsed protsessid võivad osaliselt kattuda („*Küll on tore,“ rõõmustas peaminister*) (Kasik 2008: 26). Verbaalsete protsessidega on võimalik tekitada narratiive. Nende kaudu luuakse tekstis dialooge. (Halliday 2004: 252) Verbaalsete protsessidega viidatakse akadeemilises diskursuses erinevatele arvamustele, rõhutades samal ajal kirjutaja suhtumist (näiteks verbid *osutama, soovitama, pakkuma, vihjama, nõudma, taotlema, kinnitama, tõendama*). Verbaalsete protsesside ütlemine hõlmab igasugust sümboolset tähenduse muutust (*My watch says it's half past ten 'Minu kell ütleb, et praegu on pool tundi kümme läbi'*). Substantiivifraasi *my watch (minu kell)* grammatilist funktsiooni väljendab siiski ütleja. (Halliday 2004: 253)

Olemasoluprotsessidega väljendatakse millegi olemasolu või juhtumist (Halliday 2004: 256). Nende obligatoorne osaleja on olija (*Existent*) (Kasik 2008: 26). Olemasoluprotsessidega tähistatakse olemise viisi tekstuaalselt. Väljendiga *there* antakse ingliskeelses lauses edasi uut informatsiooni. (Halliday 2004: 257) Olemasolu väljendab eesti keeles näiteks fraas *Lootust on* (Kasik 2008: 26).

1.3. Kirjutaja vaatepunkt õppekirjanduses

Selles peatükis esitan ülevaate, kuidas on gümnaasiumiastme tekstiõpetuse või eesti keele õpikutes käsitletud autori vaatepunkti tekstis. Vaadeldud on õpikuid ja töövihikuid, mis on kehtestatud haridus- ja teadusministri 01.09.2008 määrusega nr 49 „Riiklikule õppekavale vastavate õpikute, töövihikute ja tööraamatute loetelu 2008/2009. õppeaastaks“. Nende õpikute järgi on õpetatud enne 2011. aasta lõpukirjandi kirjutamist. Gümnaasiumiastme teisi eesti keele ja tekstiõpetuse õpikuid pole selles magistritöös vaadeldud.

Eesti keele õpikud gümnaasiumiastmele on järgmised:

- 1) M. Hennoste. Tekstiõpetuse õpik. – Tallinn: Avita 1999;
- 2) M. Ehala. Eesti keele struktuur. Õpik gümnaasiumile. – Tallinn: Künnamees 2001;

- 3) M. Ehala. Eesti kirjakeel. Õpik gümnaasiumile. – Tallinn: Künnimees 1998;
- 4) M. Ehala. Kirjutamise kunst. Tekstiõpetuse õpik gümnaasiumile. – Tallinn: Künnimees 2000;
- 5) M. Hage. Teksti- ja kõneõpetus. Gümnaasiumi eesti keele õpik. – Tallinn: Koolibri 2003;
- 6) K. Aava. Kõnekunst. Õpik gümnaasiumile. – Tallinn: Avita 2003;
- 7) E. Kraut, E. Liivaste, A. Tarvo. Eesti õigekeel. Gümnaasiumi õigekeelsusõpik. – Tallinn: Koolibri 2000, 2004;
- 8) A. Kilgi, V. Maanso. Keeleviit. Kutseõppeasutuse eesti keele õpik. – Tallinn: Koolibri 2004.

Läbivate teemade õpikud gümnaasiumiastmele on järgmised:

- 1) K. Aava. Veenmiskunst. Õpik gümnaasiumile. – Tallinn: Avita 2003;
- 2) K. Kask. Meediaõpetus. Gümnaasiumiõpik. – Tallinn: Avita 2005.

Eesti keele töövihikud gümnaasiumiastmele on järgmised:

- 1) M. Hennoste. Tekstiõpetuse töövihik keskkoolile. – Tallinn: Avita 1999;
- 2) M. Hage. Teksti- ja kõneõpetus. Gümnaasiumi eesti keele töövihik. – Tallinn: Koolibri 2003;
- 3) M. Hage. Teksti- ja kõneõpetus. Gümnaasiumi eesti keele töövihik. – Tallinn: Koolibri 2006;
- 4) M. Ehala. Eesti keele struktuuri töövihik. – Tallinn: Künnimees 2000;
- 5) M. Ehala. Kirjakeele töövihik gümnaasiumile. – Tallinn: Künnimees 2000;
- 6) E. Liivaste, V. Maanso. Õige emakeele harjutusi. Gümnaasiumi õigekeelsustöövihik. – Tallinn: Koolibri 2003, 2005;
- 7) M. Madisso. Keele- ja tekstiharjutusi abiturientidele. – Tallinn: Künnimees 2002;
- 8) K. Aava. Kõnekunst. Töövihik gümnaasiumile. – Tallinn: Avita 2003;
- 9) A. Kilgi, V. Maanso. Keeleviit. Kutseõppeasutuse eesti keele töövihik, 1. osa. – Tallinn: Koolibri 2004;
- 10) A. Kilgi, V. Maanso. Keeleviit. Kutseõppeasutuse eesti keele töövihik, 2. osa. – Tallinn: Koolibri 2005.

Vaatepunktile pööratakse neist tähelepanu järgmistes tekstiõpetuse õpikutes ja töövihikutes: Märt Hennoste „Tekstiõpetuse õpik“ (1999) ja „Tekstiõpetuse töövihik

keskkoolile“ (1999), Martin Ehala „Kirjutamise kunst. Tekstiõpetuse õpik gümnaasiumile“ (2000), Maaja Hage „Teksti- ja kõneõpetus. Gümnaasiumi eesti keele õpik“ (2003) ja „Teksti- ja kõneõpetus. Gümnaasiumi eesti keele töövihik“ (2006), Annika Kilgi ja Viivi Maanso „Keeleviit. Kutseõppeasutuse eesti keele õpik“ (2004) ja „Keeleviit. Kutseõppeasutuse eesti keele töövihik. 2. osa“ (2005) ja Maia Madisso „Keele- ja tekstiharjutusi abiturientidele“ (2002).

Märt Hennoste selgitab „Tekstiõpetuse õpikus“ (1999: 17) vaatepunkti teksti ainekude kaudu. Vaatepunkti valikut tuleb hoolega kaaluda, sest sellest oleneb teksti kompositsioon ja väljenduslaad. Teksti kavandamisel tuleb autoril otsustada, millisest vaatepunktist ta lähtub, st kelle kaudu ja kuidas ta oma mõtteid väljendab. Tekst kajastab autori suhtumist. Teksti ainekud võivad olla esitatud erapooletult, poolehoiuga või tõrjuvalt. Autori suhtumine peab olema seejuures põhjendatud ja motiivid lugejatele arusaadavad. Oma suhtumist võib kirjutaja väljendada otsesõnu või kaude: tegelaste vahendusel ja stiili abil. (Hennoste 1999: 17) Õpiku autor esitab ülesande, kus õpilastel tuleb leida ajakirjandusest üks erapooletu, soosiv ja tõrjuv artikkel või sõnum ning selgitada, milliste vahenditega autor oma suhtumise edasi annab ning kas ja kuidas on see põhjendatud (Hennoste 1999: 17).

Märt Hennoste „Tekstiõpetuse töövihikus keskkoolile“ tuleb õpilasel kirjutada lühikirjand, lähtudes tegelase vaatepunktist (Hennoste 1999: 9), kirjeldada fotot enda ja täiskasvanu seisukohast (samas: 19), esitada sündmustik kahest erinevast vaatepunktist ja selgitada, kuidas muutub teksti sisu (samas: 21), ning lahendada üks konfliktsituatsioon kolmest vaatepunktist: autori, tegelase õe ja pealtnägija silmade läbi (samas 1999: 109).

Annika Kilgi ja Viivi Maanso (2004) käsitlevad õpiku „Keeleviit. Kutseõppeasutuse eesti keele õpik“ peatükis „Mida mõeldud, mida öeldud?“ vaatenurka teate edastamise seisukohalt. Teadet saab edastada otsesõnu või kujundlikult, üht või teist tahku rõhutades. Oluline on kaaluda, kes on lauses nimetatuid tekstis keskseim, s.t kelle seisukohalt sobib olukorda vaadelda. (Kilgi, Maanso 2004: 173) Vaatenurka on oluline arvestada, kui tahta luua mõnest tegelasest teatavat pilti, kõrvutada ja võrrelda objekte, esile tõsta üht poolt situatsioonist jms (samas 2004: 174).

Maaja Hage selgitab autori vaatepunkti õpikus „Teksti- ja kõneõpetus. Gümnaasiumi eesti keele õpik“ (2003) lähtuvalt kirjandi ainekust, autori hoiakutest, tema suhtest kirjutatava teemaga ja lugejaga arvestamisest. Peatükis „Kirjutamine kui protsess“ (2003: 9–29) on ülesanne, kus õpilased peavad hindama klassikaaslaste kirjandeid selle alusel, kes on adreassaat ja kas kirjand vastab lugeja ootustele (2003: 18). Kirjandi toimetamisel pöörab Hage tähelepanu personaalpronoomenite *mina, sina, meie* liigtarvituse kontrollimisele (2003: 29). Peatükis „Esseistika“ (Hage 2003: 41–49) on esse analüüsiks esitatud võimalik skeem, milles tuleb autori vaatepunkti seisukohalt vastata küsimustele, missugune on autori hoiak ja kas autor astub lugejaga dialoogi (selle näideteks on väljendid *pange tähele, vaadelgem koos, pidagem silmas, otsustage ise*) ning kuidas suhtub autor ise materjali (taunivalt, tunnustavalt, imetlevalt, põlastavalt, üleolevalt, erapooletult, ei võta kindlat seisukohta). Neljaliikmelistel rühmadel on palutud lugeda läbi üks esse ja vastata küsimustele esse teema, põhiprobleemide, kompositsiooni, esituslaadi, keele ja stiili kohta. Kirjutajad peavad esseest leidma, missugune on autori suhe teemaga ning milliste võtetega hoiab autor üleval lugeja huvi. (Hage 2003: 45)

Õpiku juurde kuulavas töövihikus on ülesanne, kus õpilased peavad lugema valikut õpilaste kirjutatud esseedest ning kirjutama esse analüüsi. Analüüsimisel tuleb jälgida ka autori suhtumist teemasse ning adreassaati. (Hage 2006: 36) Esse kirjutamise eeltöö ülesandes tuleb õpilastel vastata küsimustele *Mida ma tean? Mida ma arvan? Mida ma olen õppinud? Mida ma usun? Mida ma mäletan? Mida ma ei usu?* jne (Hage 2006: 37).

Maia Madisso (2002: 56–57) töövihikus „Keele- ja tekstiharjutusi abiturientidele“ tuleb harjutuses 96 leida vastused küsimustele Mati Undi 23. novembril 2011 ajakirjas Sirp ilmunud artiklist. Küsimused käsitlevad ka autori vaatepunkti (*Millisena näeb autor tavainimesi? Millisena näeb autor ajakirjandust?*).

Oma mõtete esitamisel peetakse oluliseks lugejaga arvestamist (Hennoste 1999; Ehala 2000; Hage 2003; Kilgi, Maanso 2005). Hennoste rõhutab „Tekstiõpetuse õpikus“ võimaliku lugejaga arvestamist teksti ainekku valides (1999: 15). Oma mõtteid lugeja jaoks kirja pannes peab kirjapandut olema kerge mõista ja huvitav lugeda (Hennoste 1999: 27).

Martin Ehala õpikus „Kirjutamise kunst“ (2000: 28, 29) pööratakse samuti tähelepanu sellele, et peab olema huvitav lugeda kirjutaja tööd ja võimalik tema sõnumist õigesti aru saada. Kirjaliku suhtluse puhul ei saa vastuvõtja tagasisidet nagu suulise kommunikatsiooni puhul, kus lisaks sõnadele on abivahenditeks intonatsioon, miimika, žestid, silmside, öeldu kordamine ja ümbersõnastamine, küsimine, kas sõnumist on õigesti aru saadud (Ehala 2000: 28). Kirjutaja peab kõnelejast palju rohkem pöörama tähelepanu sellele, milliseid sõnu kasutatakse, kuidas oma mõtteid järjestatakse ja kogu tekst üles ehitatakse (samas 2000: 28, 29).

Annika Kilgi ja Viivi Maanso töövihikus „Keeleviit. Kutseõppeasutuse eesti keele töövihik. 2. osa“ tuleb õpilastel kahes ülesandes arvestada kuulajaga. Õpilased peavad pöörduma ettekande või sõnavõtuga erinevate kuulajate poole (Kilgi, Maanso 2005: 13) ja jutustama rahakoti kadumisest erinevatele isikutele (samas: 14).

Kokkuvõttes on autori vaatepunkt õpikutes ja töövihikutes seotud teksti ainekuga, ülesehituse ja väljenduslaadiga, autori suhtumise ja hoiakutega ning teksti lugejaga. Õpikute autorid pööravad tähelepanu sündmustiku esitamisele erinevatest vaatepunktidest ja rõhutavad, et autor saab anda hoiakuid ja suhtumisi edasi otsesõnu või kaudselt. Oluliseks peetakse lugejaga arvestamist.

2. Tulemuste analüüs

2.1. Riigieksami ülevaade

Sihtasutuse Innove (varem Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus) kodulehel on ülevaade riigieksamite teemadest, materjalidest, hindamisest ja korraldusest. 2011. aasta riigieksamina tuli abiturientidel kirjutada arutlev kirjand, mis koosnes 600–800 sõnast. Kirjandi kirjutasi abiturientid teema järgi alusteksti kasutamata. Kõik teemad on esitatud ülesannetena, mis sisaldavad käsitletavat teemat ja probleemi selgitavaid kommentaare. (REKK 2011c) Teemad ja märkused on järgmised:

1. Minu Eesti

Kirjuta arutlev kirjand (600–800 sõna), milles käsitled Eesti ühiskonna (poliitika, majanduse vms) seniseid saavutusi, probleeme ning võimalikke arenguteid. Too näiteid ja arutle, millised ülesanded Eestit ees ootavad ja kuidas neid täita. Käsitle ka seda, kuidas saaksid sina Eesti arengule kaasa aidata. Võid tõlgendada teemat ka muul moel.

2. Sotsiaalmeedia mõjust inimsuhetele

Kirjuta arutlev kirjand (600–800 sõna), milles analüüsid muutusi, mis on inimeste suhetesse toonud internetipõhised sotsiaalvõrgustikud. Miks paljud inimesed peavad blogi või veedavad suure osa ajast suhtlusportaalides? Mida oleme tänu sotsiaalmeediale võitnud, mida kaotanud? Võid tõlgendada teemat ka muul moel.

3. Ühiskonna arengu võti on haridus

Kirjuta arutlev kirjand (600–800 sõna), milles analüüsid, missugune on hariduse koht ja haritud inimeste ülesanded ühiskonnas. Arutle selle üle, mis valdkondades saaksid haritlased ühiskonna käekäiku kõige rohkem mõjutada ning missugust haridust peaks riik praegu ja tulevikus toetama. Võid tõlgendada teemat ka muul moel.

4. Elu mõte on üksteisele tuge pakkuda. (Iiri vanasõna)

Kirjuta arutlev kirjand (600–800 sõna), milles analüüsid, kui olulised on toetavad ja abistavad suhted inimeste vahel. Võrdle erinevaid ühiskondi (individualistlikke ja

kollektivistlikke) ning arutle, kuidas need on mõjutanud inimsuhete iseloomu. Too näiteid elust ja/või kirjandusest. Võid tõlgendada teemat ka muul moel.

5. Igal ajal on oma nägu

Kirjuta arutlev kirjand (600–800 sõna), milles analüüsid erinevaid aegu/ajastuid nende omaste tõekspidamiste ja väärtushinnangute kaudu. Toetu ajaloole ja/või kirjandusele ning too esile, kuidas erinevad ajad kujundavad ja muudavad inimeste hoiakuid ning arusaamu. Võid tõlgendada teemat ka muul moel.

6. „Kui palju on asju, mida ma ei vaja.“ (Sokrates)

Kirjuta arutlev kirjand (600–800 sõna), milles käsitled tarbimisühiskondadele iseloomulikke jooni. Arutle, missugused on tarbimisühiskondade väljavaated, kas kaupade ja teenuste tarbimist saab või on vaja kuidagi piirata ning too esile enda seisukoht tänase tarbimiskultuuri kohta. Võid tõlgendada teemat ka muul moel.

7. „Ajaloost õpime seda, et inimene ei õpi ajaloost.“ (Georg Wilhelm Friedrich Hegel)

Kirjuta arutlev kirjand (600–800 sõna), milles analüüsid, miks inimkond kordab ikka ja jälle minevikus tehtud vigu. Arutle, miks puhkevad ka tänapäeval uued sõjad ning erinevad usulised veendumused põhjustavad lahkhelisid. Too ajaloost ja/või kirjandusest näiteid, kuidas ajaloo õppetundidest pole suudetud järeldusi teha. Võid tõlgendada teemat ka muul moel.

8. Kultuur meis ja meie ümber

Kirjuta arutlev kirjand (600–800 sõna), milles käsitled kultuurinähtusi meie ümber ning inimest kui kultuurikandjat. Arutle ka selle üle, milline on kultuuri koht ühiskonnas ning kas peab paika väide, et inimene saab eksisteerida vaid kultuuri kaudu. Võid tõlgendada teemat ka muul moel.

9. Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?

Kirjuta arutlev kirjand (600–800 sõna), milles analüüsid, kas ja kuidas on loetud kirjandus (ilukirjandus, ajakirjandus, teaduskirjandus vms) mõjutanud sinu tõekspidamisi. Arutle, kuidas tekib sild kirjaniku ja lugeja vahele, kuidas kirjandus avardab või muudab lugeja maailmataju ja arusaamasid. Võid tõlgendada teemat ka muul moel.

10. „Eesmärk on see, mis annab elule tähenduse.” (Theodore Parker)

Kirjuta arutlev kirjand (600–800 sõna) sellest, milliseid eesmärke on inimesed oma elus püstitanud ning mida on nende poole püüdlemine endaga kaasa toonud. Arutledes inimese elumõtte otsingute üle, kasuta näiteid ajaloost ja/või kirjandusest. Võid tõlgendada teemat ka muul moel. (REKK 2011a)

Käesolevas magistritöös uuritud riigieksamikirjandeid kirjutati peaaegu kõikidel teemadel. Teemal „Kultuur meis ja meie ümber“ ei esinenud ühtegi kirjandit. Järgnevalt on esitatud sulgudes, kui palju erinevatel teemal kirjandeid leidis.

„Sotsiaalmeedia mõjust inimsuhetele“ (18), „„Eesmärk on see, mis annab elule tähenduse.“ (Theodore Parker)“ (16), „Minu Eesti“ (13), „„Kui palju on asju, mida ma ei vaja.“ (Sokrates)“ (13), „„Elu mõte on üksteisele tuge pakkuda.“ (Iiri vanasõna)“ (9), „Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?“ (7), „Ühiskonna arengu võti on haridus“ (6), „„Ajaloost õpime seda, et inimene ei õpi ajaloost.“ (Georg Wilhelm Friedrich Hegel)“ (6) ja „Igal ajal on oma nägu“ (2).

2.2. Uurimuse metoodika ja materjal

90 riigieksamikirjandis vaadeldakse magistritöös Halliday (2004: 168–305) funktsionaalse lingvistika protsesside alusel, missuguste protsesside osaline kirjutaja kirjandites on ning milliseid keelevahendeid ta selleks kasutab.

Keelevahenditest valiti *mina*- ja *meie*-personaalpronoomeni pikk ja lühike kuju ning ainsuse ja mitmuse 1. isiku öeldisverb. Kirjanditest otsiti kõik *mina*- ja *meie*-pronoomenid ning ainsuse ja mitmuse esimese isiku öeldisverbid. Seejärel kaardistati, kui palju esineb iga kirjanditeema puhul personaalpronoomenite *mina* ja *meie* pikka ja lühikest kuju ning 1. ja 2. isiku öeldisverbi. *Mina*- ja *meie*-isiku seas on ka need väljendid, kus *mina* ja *meie* esineb protsessiosalisena passiveeritud kujul (nominaalfraasid).

Kirjandite analüüsimisel on lähtunud tekstianalüüsi meetoditest. Tekstianalüüsi all mõeldakse tänapäeval peamiselt teksti tähenduste uurimist (Kasik 2008: 11). Lähtudes kriitilise tekstianalüüsi kolmeastmelisusest (vt Kasik 2008: 13), kirjeldatakse kõigepealt, milliste protsesside osalised kirjandikirjutajad on. Seejärel tõlgendatakse,

millised tähendused tehtud valikutega tekivad. Samuti selgitatakse, miks tekstis on selliseid valikuid tehtud ja selliseid tähendusi loodud.

Analüüsi aluseks esitati küsimused:

- Milliste protsesside osaline kirjutaja on?
- Kui palju näiteid esineb iga protsessi kohta?
- Millisel kujul protsessid esinevad – aktiveeritud kujul (öeldisena) või passiveeritud kujul (atributiivsena)?
- Missuguseid tähendusi keelevalikud tekstile annavad?
- Miks on tekstis tehtud sellised valikud?

2.3. *Mina*- ja *meie*-deiktik riigieksamikirjandites

Järgnevalt on kirjeldatud, kui palju on riigieksamikirjandites kasutatud personaalpronoomenite *mina* ja *meie* pikka ja lühikest kuju ning ainsuse ja mitmuse 1. isiku öeldisverbi või mõlemat pronoomenit passiveeritud kujul (atributiivsena substantiivi- ja adpositsioonifraasides).

Uurijad on selgitanud, et eesti keele personaalpronoomenite lühikese ja pika vormi kasutamist juhivad tendentsid (Helle Metslang jt 2003: 41; Kersti Lepajõe 2008: 95-96). Eesti keele personaalpronoomenikujude valikut mõjutavaid tegureid on uurinud Raili Pool (1999: 158–184). Pronoomenivariandi valikut mõjutavateks olulisteks teguriteks on sõnavormi esiletõstetus ja kääne (Pool 1999: 183). Esiletõstetus on seotud info fokuseeritusega ning selle väljendamise vormilisteks vahenditeks on rõhk ja pikk pronoomenikuju. Pronoomeni esiletõstetusega kaasneb sageli ka vastandus. (*Mina olen Mart, sina oled Kai*). (Lepajõe 2008: 98).

Pika vormiga nominatiivis väljendatakse pronoomenis sisalduva info olulisust (Pool 1999: 166). Genitiivis on esiletõstetuse puhul tavaline pikk pronoomenikuju, rõhutus asendis kasutatakse nii pikka kui lühikest varianti (Pool 1999: 169). Sisekohakäänetes mõjutab pronoomenivariandi valikut kääne ise. Nendes käänetes valitakse pikem pronoomenivorm kui kõige tavalisem nii esiletõstetuna kui mitteesiletõstetuna. (Pool 1999: 173) Väliskohakäänetest kasutatakse allatiivis ja adessiivis enamasti lühikujusid, mille fonoloogiline kuju sobib nii rõhulisse kui rõhutusse positsiooni lauses (Pool 1999:

176). Ablatiivis domineerib pikk vorm (Pool 1999: 173). Translatiivis, terminatiivis ja abessiivis kasutatakse ainult pikka pronoomenikuju, komitatiivis on lühikuju kasutusel vaid kõnekeeles (Pool 1999: 177–179). Uurijad ei soovita kasutada mitut pikka pronoomenivormi ühes lauses. Lühike pronoomen võib lausest aga ka välja jääda, eriti kui jaatavas kõnes viidatakse korduvalt ühele ja samale isikule. (Helle Metslang jt 2003: 41)

Kersti Lepajõe (2008: 95–105) on vaadelnud 1. isiku personaalpronoomenite variantide valiku kriteeriume soome üliõpilaste soome keelest eesti keelde tõlgitud tekstides. Soomlasest üliõpilasel on raske tajuda, millal valida eesti keeles personaalpronoomeni pikk, millal lühike variant (Lepajõe 2008: 106). Kui soome keeles on isikut väljendatud verbi pöördelõpuga, siis kasutab enamik tõlkijaid eestikeelses tekstis pronoomeni lühivormi (Lepajõe 2008: 102). Rõhulise positsiooni puhul on tõlkijad valinud nii nominatiivis võrdluskonstruktsioonis kui genitiivis adpositsioonifraasis ja korduskonstruktsioonis pika pronoomenikuju (Lepajõe 2008: 103). Õpetamisel võib rõhutada, et vastandamise puhul on pikk variant ainuõige ning et soome keeles isikut väljendava possessiivsufiksi või ainult verbi isikuvormi tõlkimine pika pronoomenivariandiga on küsitav (Lepajõe 2008: 106). Selliseid tendentse saab õpetamisel silmas pidada ka eesti õpilaste puhul.

2.3.1. *Mina*-deiktik riigieksamikirjandites

Mina-deiktiku esinemissagedus riigieksamikirjandites personaalpronoomeniga *mina/ma* ja öeldisverbi ainsuse 1. pöördes või ainult öeldisverbi ainsuse 1. pöördes on esitatud tabelis 1.

Tabel 1. Personaalpronoomeni *mina/ma* ja öeldisverbi esinemissagedus kirjanditeemade kaupa.

Kirjandi teema	Pronoomeni pikk öeldisverb	kuju ja	Pronoomeni lühike öeldisverb	kuju ja	Öeldis-verb	Vormi-de arv kokku	Kirjandite arv
„Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?“	7		31		81	119	7
„Eesmärk on see, mis annab elule tähenduse.“ (Theodore Parker)	4		23		48	75	16
„Minu Eesti“	13		12		39	64	13
„Sotsiaalmeedia mõjust inimsuhetele“	10		17		22	49	18
„Kui palju on asju, mida ma ei vaja.“ (Sokrates)	9		16		19	44	13
„Ühiskonna arengu võti on haridus“	2		8		30	40	6
„Elu mõte on üksteisele tuge pakkuda.“ (Iiri vanasõna)	3		7		10	20	9
„Ajaloost õpime seda, et inimene ei õpi ajaloost.“ (Georg Wilhelm Friedrich Hegel)	-		-		2	2	6
„Igal ajal on oma nägu“	-		-		-	-	2
Mina-deiktiku esinemissagedus	48		114		251	413	90

Nagu nähtub tabelist 1, esineb *mina*-deiksist öeldisverbi ainsuse 1. pöördes koos personaalpronoomeniga või ilma selleta kõige rohkem kirjandites teemal „Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?“ – 119 korda. *Mina*-deiktiku rohke esinemissagedus on märkimisväärne, kuna sellel teemal on kirjutatud ainult 7 kirjandit. Võib arvata, et *mina*-deiksist tarvitatakse rohkelt kirjandites, mille teema eeldab kirjutaja isiklikku kogemust: „Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?“, „Minu Eesti“ ja „„Kui palju on asju, mida ma ei vaja.“ (Sokrates)“.

Ansuse 1. isiku öeldisverbe ilma personaalpronoomenita *mina/ma* kasutatakse peaaegu kaks korda rohkem kui koos pronoomeniga. Seega on oluline kirjutaja tegevus, väide või olukord. Isikut eraldi esile ei tõsteta.

Mina-deiktiku esinemissagedus protsessiosalisena passiveeritud kujul (substantiivifraasides, adpositsioonifraasides atributiivsena ja adverbialina) on kirjandite kaupa esitatud tabelis 2. Kirjutajad on kasutanud personaalpronoomenit *mina/ma* substantiivifraasides: *minu tuttav, minu pere, minu vanaema ja vanaisa, minu Eesti, minu kodu, minu seisukoht, minu küsimus, minu moto, mu õde, mu soov, mu unistus, mu kompass* jne. Kuna personaalpronoomeni *mina* partitiivikäandes ei ole pikka ega lühikest varianti, ei sisalda tabel 2 arvandmeid partitiivvormide kasutamise kohta. *Mina*-pronoomen esineb kirjandites ainsuse partitiivis kokku aga 26 korral.

Tabel 2. Personaalpronoomen *mina/ma* kirjanditeemade kaupa.

Kirjandi teema	Pikk kuju	Lühike kuju	Vormide arv kokku	Kirjandite arv
„Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?“	45	4	49	7
„Minu Eesti“	28	17	45	13
„Eesmärk on see, mis annab elule tähenduse.“ (Theodore Parker)	23	13	36	16
„Sotsiaalmeedia mõjust inimsuhetele“	20	13	33	18

Tabeli 2 jätk

1	2	3	4	5
„Kui palju on asju, mida ma ei vaja.“ (Sokrates)	16	8	24	13
„Elu mõte on üksteisele tuge pakkuda.“ (Iiri vanasõna)	6	8	14	9
„Ühiskonna arengu võti on haridus“	9	2	11	6
„Ajaloost õpime seda, et inimene ei õpi ajaloost.“ (Georg Wilhelm Freidrich Hegel)	1	-	1	6
„Igal ajal on oma nägu“	-	-	-	2
Kokku	148	65	213	90

Tabelist 2 ilmneb, et kirjutajad kasutavad personaalpronoomeni *mina/ma* pikka kuju üle kahe korra rohkem kui lühikest varianti. Ainult teemal „„Elu mõte on üksteisele tuge pakkuda.“ (Iiri vanasõna)“ on pronoomenikuju kasutus vastupidine – lühikest vormi esineb 8 ja pikka 6 korda. Genitiivis esineb pronoomenit kõige rohkem ja selles käändes kasutatakse enamasti pikka varianti.

Kui riigieksamikirjandites ei ole personaalpronoomenit *mina/ma* kasutatud abstraktsetes käänetes (nominatiiv ja genitiiv), siis esineb pigem lühike variant: *Kui palju ja milliseid mulle olulisi veendumusi on loetud kirjandus kujundanud?* (450048 Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?) Tähelepanuväärne on *mina-*deiktiku esinemine konstruktsioonis *minu arvates* – 21 korda. Nagu aktiivse *mina-*osalise puhul tabelis 1 leidub ka passiveeritud kujul *mina-*deiksise vorme kõige rohkem kirjandites teemal „Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?“ – 49 korral.

Eelnimetatud *mina-*deiksist väljendavate keelevahendite esinemissagedus on esitatud kokkuvõtvalt tabelis 3. Nende hulgas on ka personaalpronoomeni *mina* partitiivvormid.

Tabel 3. *Mina*-deiktiku esinemissagedus kirjanditeemade kaupa.

Kirjandi teema	<i>Mina</i>- deiktik	Kirjandite arv
„Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?“	187	7
„Eesmärk on see, mis annab elule tähenduse.“ (Theodore Parker)	114	16
„Minu Eesti“	109	13
„Sotsiaalmeedia mõjust inimsuhetele“	82	18
„Kui palju on asju, mida ma ei vaja.“ (Sokrates)	69	13
„Ühiskonna arengu võti on haridus“	52	6
„Elu mõte on üksteisele tuge pakkuda.“ (Iiri vanasõna)	35	9
„Ajaloost õpime seda, et inimene ei õpe ajaloost.“ (Georg Wilhelm Friedrich Hegel)	3	6
„Igal ajal on oma nägu“	1	2
<i>Mina</i>-deiktiku esinemissagedus kokku	652	90

Mina-isikule osutavate väljendite esinemissageduse poolest on esimese viie teema seas enamasti need, mille kohta kirjutati üle 10 kirjandi. Samas esineb kõige suurema kirjandite hulgaga teemal „Sotsiaalmeedia mõjust inimsuhetele“ (18 kirjandit) 82 *mina*-isikule osutavat väljendit, 7 kirjandiga teemal „Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?“ aga 187 *mina*-isiku vormi ehk üle kahe korra rohkem.

Mina-isikule viitavate keelevahendite valikut võivad mõjutada mitmed tegurid. Nagu on näha tabelitest 1–3, sisaldavad kolme teema pealkirjad *mina*-deiksist, seega juhib teema kirjutajaid esile tõstma oma kogemust: „Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?“, „Minu Eesti“ ja „„Kui palju on asju, mida ma ei vaja?“ (Sokrates)“. Need on teemad, mille puhul kasutati *mina*-isikule osutavaid väljendeid rohkelt – teemal „Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?“ 187, teemal „Minu Eesti“ 109 ja teemal „„Kui palju on asju, mida ma ei vaja.“ (Sokrates)“ 69 korda.

Riikliku Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskuse 2011. aasta eksaminandi meelespeas (REKK 2011 a) rõhutatakse teema „Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?“ kommentaaris kirjutaja tõekspidamiste olulisust: *Kas ja kuidas on*

loetud kirjandus (ilukirjandus, ajakirjandus, teaduskirjandus vms) mõjutanud sinu tõekspidamisi. Teema „Minu Eesti“ puhul on oluline kirjutaja panus: *Käsitle ka seda, kuidas saaksid sina Eesti arengule kaasa aidata.* Teema „Kui palju on asju, mida ma ei vaja?“ juhises on rõhutatud kirjutaja seisukohta: *Arutle, missugused on tarbimisühiskondade väljavaated, kas kaupade ja teenuste tarbimist saab või on vaja kuidagi piirata ning too esile enda seisukoht tänase tarbimiskultuuri kohta.*

Võib järeldada, et kirjutaja kogemust esile tõstvad teemad annavad suuna kirjutada endast ja seega kasutatakse rohkelt kirjutajale osutavaid keelevahendeid. Samas paistavad *mina*-isikule osutavate väljendite rohkusega silma ka teemad, mille puhul kirjutaja isiklikku panust otseselt ei rõhutada – „Eesmärk on see, mis annab elule tähenduse.“ (Theodore Parker)“ ja „Sotsiaalmeedia mõjust inimsuhetele“. Need on aga teemad, mille sisu puudutab tõenäoliselt iga inimest.

Teisteks teguriteks, mis võivad mõjutada *mina*-isikule viitavate väljendite kasutamist, on kirjutaja stiil, oskus kasutada erinevaid argumenteerimisvahendeid ning teadlikkus sellest, kuidas ja millisel eesmärgil personaalpronoomeneid tekstis kasutatakse ning milliseid tähendusi nendega luuakse. Teemal „Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?“ leidub *mina*-isikule viitavaid väljendeid kõigis 7 kirjandis. Mitmetes neist kasutatakse aga *mina/ma*-pronoomenit korduvalt. Et tekst oleks mitmekesisem, on vaja enda isiku esitlemiseks kasutada peale personaalpronoomenite teistsugust sõnavara ja väljendusviise.

2.3.2. Meie-deiktik riigieksamikirjandites

Meie-deiktiku esinemissagedus riigieksamikirjandites personaalpronoomeniga *meie/me* ja öeldisverbi mitmuse 1. pöördes või ainult öeldisverbi mitmuse 1. pöördes on esitatud tabelis 4.

Tabel 4. Personaalpronoomeni *meie/me* ja öeldisverbi esinemissagedus kirjanditeemade kaupa.

Kirjandi teema	Pronoomeni pikk kuju ja öeldisverb	Pronoomeni lühike kuju ja öeldisverb	Öeldis-verb	Vormi-de arv kokku	Kirjandite arv
„Minu Eesti“	3	39	65	107	13

Tabeli 4 jätk

1	2	3	4	5	6
„Kui palju on asju, mida ma ei vaja.“ (Sokrates)	7	46	41	94	13
„Eesmärk on see, mis annab elule tähenduse.“ (Theodore Parker)	1	37	44	82	16
„Elu mõte on ükssteisele tuge pakkuda.“ (Iiri vanasõna)	1	17	52	70	9
„Sotsiaalmeedia mõjust inimsuhetele“	1	12	32	45	18
„Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?“	-	6	12	18	7
„Ajaloost õpime seda, et inimene ei õpi ajaloost.“ (Georg Wilhelm Friedrich Hegel)	-	3	5	8	6
„Ühiskonna arengu võti on haridus“	1	2	4	7	6
„Igal ajal on oma nägu“	-	1	2	3	2
Meie-deiktiku esinemissagedus	14	163	257	434	90

Tabelis 4 on näha, et ka *meie*-deiktiku puhul leidub kõige sagedamini mitmuse 1. isiku öeldisverbe ilma personaalpronoomenita. Pronoomeni lühikese kuju ja verbi ühendit on

kirjandites kasutatud 163, pikka varianti ja verbi 14 korda. Pika pronoomenikuju ja verbi ühendit esineb kirjandites tunduvalt vähem kui *mina*-personaalpronoomeni pikka kuju ja öeldisverbi (vt tabel 1). Võib öelda, et kirjutajad tõstavad *meiet* kui kollektiivi vähem esile, kui rõhutavad oma isikut.

Tabelis 5 on esitatud *meie*-deiktiku esinemissagedus protsessiosalisena passiveeritud kujul. Et *mina*- ja *meie*-pronoomeni pika ja lühikese kuju esinemissagedus oleks võrreldav, ei kajastu tabelis 5 ka *meie*-pronoomeni partitiivivorm. *Meie*-personaalpronoomenit kasutatakse kirjandites partitiivis aga 53 korral.

Tabel 5. Personaalpronoomen *meie/me* kirjanditeemade kaupa.

Kirjandi teema	Pikk kuju	Lühike kuju	Vormide arv kokku	Kirjandite arv
„Minu Eesti“	101		101	13
„Kui palju on asju, mida ma ei vaja.“ (Sokrates)	62	1	63	13
„Eesmärk on see, mis annab elule tähenduse.“ (Theodore Parker)	58		58	16
„Elu mõte on üksteisele tuge pakkuda.“ (Iiri vanasõna)	36		36	9
„Ühiskonna arengu võti on haridus“	28		28	6
„Sotsiaalmeedia mõjust inimsuhetele“	21		21	18
„Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?“	17		17	7
„Igal ajal on oma nägu“	5		5	2
„Ajaloost õpime seda, et inimene ei õpi ajaloost.“ (Georg Wilhelm Friedrich Hegel)	3		3	6
Kokku	331	1	332	90

Kõige rohkem kasutavad kirjutajad personaalpronoomenit *meie* kirjandites teemal „Minu Eesti“ – 101 korda. Teistel kirjanditeemadel esineb personaalpronoomen *meie* tunduvalt vähem.

Tihti kasutatakse *meie*-pronoomenit substantiivifraasis: *meie riik, meie ühiskond, meie rahvas, meie igapäevaelu, meie iseseisvus, meie Eesti, meie kodumaa, meie omad tippvõrkpallurid, meie riigikeel, meie maailmapilt, meie aeg, meie kultuur* jne. Mõne väljendi korduva kasutuse võib tingida kirjandi teema. Näiteks kasutatakse teemal „Minu Eesti“ mitmetes kirjandites rohkelt substantiivifraasi *meie riik*.

Tabelis 6 on esitatud *meie*-rühmale viitavate keelevahendite esinemissagedus riigieksamikirjandites kokku. Nagu *mina*-isiku puhul tabelis 3 kajastuvad ka selles tabelis *meie*-pronoomeni partitiivvormid.

Tabel 6. *Meie*-deiktiku esinemissagedus kirjanditeemade kaupa.

Kirjandi teema	<i>Meie</i>-deiktik	Kirjandite arv
„Minu Eesti“	220	13
„Kui palju on asju, mida ma ei vaja.“ (Sokrates)	163	13
„Eesmärk on see, mis annab elule tähenduse.“ (Theodore Parker)	156	16
„Elu mõte on üksteisele tuge pakkuda.“ (Iiri vanasõna)	115	9
„Sotsiaalmeedia mõjust inimsuhetele“	70	18
„Ühiskonna arengu võti on haridus“	36	6
„Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?“	40	7
„Ajaloost õpime seda, et inimene ei õpe ajaloost.“ (Georg Wilhelm Friedrich Hegel)	11	6
„Igal ajal on oma nägu“	8	2
<i>Meie</i>-deiktiku esinemissagedus kokku	819	90

Meie-rühmale osutavate väljendite esinemissagedus on suurem nendel teemadel, mille kohta kirjutati üle 10 kirjandi. Nagu *mina*-deiktiku puhul pole ka siin määrav ainult

kirjandite arv. 18 kirjandis teemal „Sotsiaalmeedia mõjust inimsuhetele“ leidub 70 *meie*-rühmale osutavat väljendit, 13 kirjandis teemal „Minu Eesti“ on *meie*-rühmale viitavate keelevahendite hulk aga sellest üle kolme korra suurem – *meie*-rühmale osutavaid väljendeid on 220.

Ka *meie*-rühmale osutavate keelevormide kasutust võib mõjutada kirjandi teema, kuid siin on keeruline põhjusi välja tuua. 2011. aasta riigieksamikirjandi „Eksaminandi meelespea“ rõhutab paljude teemade puhul ühiskonna ja inimeste kogemust, mis võib ajendada kirjutajaid kasutama rühmale viitavaid keelevahendeid: „Minu Eesti“, „„Kui palju on asju, mida ma ei vaja?“ (Sokrates)“, „Sotsiaalmeedia mõjust inimsuhetele“, „„Eesmärk on see, mis annab elule tähenduse.“ (Theodore Parker)“, „„Elu mõte on üksteisele tuge pakkuda.“ (Iiri vanasõna)“. Teema „Sotsiaalmeedia mõjust inimsuhetele“ kommentaaris on kasutatud *meie*-rühmale viitavaid öeldisverbe: *Miks paljud inimesed peavad blogi või veedavad suure osa ajast suhtlusportaalides? Mida oleme tänu sotsiaalmeediale võitnud, mida kaotanud?* (REKK 2011a). Ühiskondliku rõhuasetusega on tegelikult kõik riigieksamikirjandite teemade kommentaarid. Samas rõhutatakse „Minu Eesti“ ülesande kommentaaris ka kirjutaja isikliku rolli Eesti arengus, kuid sellel teemal riigieksamikirjandites leidub *meie*-deiksist kõige rohkem. Küllap ongi tegemist teemaga, mis on igale eestlasele tähtis, ning seega on võimalik siduda oma kogemus rühmaidentiteediga.

2.3.3. *Mina*- ja *meie*-deiktiku esinemise võrdlus riigieksamikirjandites

Mina-deiksist esineb riigieksamikirjandites vähem kui *meiet* – esimest 652 ja teist 819 korda. *Mina*-deiksist kasutatakse ka öeldisverbina vähem kui *meie*-deiksist. *Mina* leidub kirjandites koos öeldisverbiga 413 ja *meiet* 434 korda. Öeldisverbiga esineb pronoomeni *mina/ma* pikka kuju rohkem (48 korda) kui vastavat *meie/me* vormi (14 korda) ning lühikest pronoomenit *ma* vähem (114 korda) kui *me*-vormi (163 korda). Kirjutajad peavad tekstides oluliseks küll enda vaatepunkti, kuid mõnikord on tähtsam seos mingisuguse rühmaga.

Nii *mina*- kui *meie*-deiktiku tähistajatena kasutavad õpilased pronoomenite pikka ja lühikest kuju ning öeldisverbe riigieksamikirjandites enamasti samadel teemadel. Pronoomeni *mina* pikka ja lühikest kuju ja mitmuse 1. isiku öeldisverbi kasutatakse kirjandites teemal „Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?“ aga rohkem

kui *meie*-isiku puhul. Kirjandites teemal „,Elu mõte on üksteisele tuge pakkuda.“ (Iiri vanasõna)“ leidub *mina*-pronoomeni pikka ja lühikest pronoomenit ning ainsuse 1. isiku öeldisverbi aga vähem kui *meie*-rühma vastavaid vorme.

Kersti Lepajõe (2011: 113) uuritud 2007. ja 1999. aasta riigieksamikirjandites kasutavad kirjutajad *meie*-deiktiku tähistajatena enamasti *meie*-pronoomeni lühikest vormi ja mitmuse 1. pöörde lõppu. Ülejäänud *meie*-konstruktsioonid on atributiivsed (*meie elu, meie ema, meie kunst*) või siis sellised suhtekonstruktsioonid, nagu *kes meist, meie jaoks, meie arvates*. Selles magistritöös vaadeldud riigieksamikirjandites kasutatakse *meie*-deiksist öeldisverbi mitmuse 1. pöordes rohkem kui pronoomenikuju ja öeldisverbi. Seega on isiku rõhutamisest olulisem väide või olukord. Ülejäänud *meie*-konstruktsioonid on samuti atributiivsed.

2.4. *Mina* protsessiosalisena

2.4.1. Materiaalsed protsessid

Riigieksamikirjandites on materiaalsete protsesside osakaal võrreldes mentaalsete ja seisundiprotsessidega väiksem. Materiaalsetest protsessidest leidub aktiivsete protsesside *mina*-osalist võrreldes passiivsete protsessidega rohkem. Aktiivsete protsesside *mina*-isik on aktiivne tegija ja esineb lauses öeldisverbi ainsuse 1. pöordes. Passiivsete protsesside *mina* on kellegi teise tegevuse või mingi nähtuse kogeja või millegi saaja. *Mina*-deiksis esineb vähemalt viiel korral koos verbidega *lugema, tegema, mõjutama, muutma, kasutama, leidma, käima, õppima, õpetama*.

Kõige rohkem kasutatakse koos *mina*-deiksiseiga verbi *lugema*. Lugejana esineb *mina*-kirjutaja pronoomeni pika kujuga 2, lühikesega 9 ja ilma personaalpronoomenita 17 korda. Lisaks on *mina*-isik 2 korral passiivne kogeja ehk see, kellele ette loetakse (näide 1). Kirjutajad rõhutavad ennast kui lugejat enamasti kirjandites teemal „Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?“. Enamasti kirjeldavad kirjutajad seda, mida nad loevad.

Näites 1 on kirjutaja nii aktiivne lugeja kui passiivne, kellegi teise lugemise kogeja. Esimeses kahes lauses pole verbide *lugesin* ja *loen* kasutamisel isikut pronoomeniga rõhutatud. Pikka pronoomenikuju ja ainsuse 1. pöordes *lugema*-verbi on kasutatud siis, kui kirjutaja kõrvutab oma tegevust teistega ja tõstab ennast esile (*nii minagi*).

Kõrvutust rõhutab siin ka konnektiivlaiend *-gi*. Võib öelda, et näitelõigus on isiku rõhutamisest olulisemaks peetud lugemistegevust. Selles näites korratakse verbi *lugema* aga liialt ning lõigus esineb interpunktsiooni- ja lausestusvigu (nii *minagi*, *lugesin*).

- (1) /.../ Raamatud, mida **mulle** päris pisikesena ette **loeti** ja mida hiljem juba ise **lugesin**. Mõnda neist **loen** siiamaani korduvalt üle. Näiteks Alan Alexander Milne'i „Karupoeg Puhh“. Kahtlen, et Lääne kultuuris leidub inimest, kes pole vähemalt korra seda imehead lugu lugenud. Nii **minagi**, **lugesin** seda esimest korda esimeses klassis. Varem oli seda **mulle ette loetud** vist juba siis, kui alles rääkima hakkasin. /.../ (993159 Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?)

Arvukuselt järgmisena esineb materiaalsete protsesside hulgas *mina*-tegija. Personaalpronoomenita esineb öeldisverb 9 korda, pika pronoomeniga 2 ja lühikese pronoomeniga 3 korda. Neist 1 korral on *mina*-osaline passiivse kogeja rollis (näide 3). Näites 2 kavandab *mina*-tegija oma tulevikuplaane. Ka selles näites on *tegema*-verbi ühes lõigus kasutatud mitmel korral, mis muudab sõnavara ühekülgsesks.

Mina-isik on riigieksamikirjandites enamasti seotud kirjutaja isikuga, kuid selle tähendus võib olla laiem. Näites 3 võib *mina*-tegijat vaadelda inimesena üldiselt, *mina*-deiktik tähistab nii lugejat kui iga inimest. *Mina* tähendus on selles näites sarnane Helasvuo (2008: 186–206) avatud *minaga*. Näites räägib kirjutaja üldisest arvamusest, mille kehtivusele ja kohustuslikkusele osutab ta verbiga *pidama*. *Mina*-isikule viitavate keelevahendite kasutust võib siin tõlgendada lugejaga seose loomise viisina. Selles lauses on vajalik, et kõrvallause algaks konstruktsiooniga *et kui*.

- (2) /.../ Ning juba täna **teen** selleks ühe vajaliku sammu, kirjutades siin, süsihappegaasi täis aulas, kus uste klaasid on kaetud millimeetripaberiga ja iga tuuletõmme kolistab ust, oma lõpukirjandit. **Teen** seda, et saada endale elukutse, mida **teen** armastusega. /.../ (480069 „Eesmärk on see, mis annab elule tähenduse.“ (Theodore Parker))
- (3) /.../ Tihti tundub õige, kui **mina teen** teistele head, peavad ka nemad **mulle** vastu midagi **tegema** või andma. /.../ (992115 „Elu mõte on üksteisele tuge pakkuda.“ (Iiri vanasõna))

Verbiga *mõjutama* esineb passiivne *mina*-osaline 9 korda, aktiivne *mina*-isik 2 korda. *Mina*-deiksist koos verbiga *mõjutama* leidub enamasti kirjandites teemal „Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?“. Vaid 2 korda kirjutavad abiturientid end tekstiosaliseks verbiga *mõjutama* teistel teemadel. Noomenifraasis *minu tõekspidamised* on materiaalsete protsesside *mina*-osaline ka seisundiprotsesside osaline, kuna jutustatakse kirjutaja tõekspidamistest. Kirjutajad räägivad kirjanduse mõjust enda arusaamade kujunemisele. Verbiga *mõjutama* osutatakse kirjutajale kõige rohkem noomenifraasis *minu tõekspidamised*. Verbi sellist kasutust mõjutab ilmselt kirjanditeema.

Näites 4 esitab kirjutaja kirjandi sissejuhatuses küsimuse, kuidas on kirjandus tema tõekspidamisi mõjutanud. Näites 5 rõhutab kirjutaja ennast kui Eesti arengu mõjutajat. Lauses kasutatakse *saama*-verbi, mis näitab kirjutaja tegevuse võimalikkust. Väidet tugevdatakse adverbiga *kindlasti*.

- (4) /.../ Sellel teel **on minu tõekspidamiste** kujunemist **mõjutanud** ka kirjandus, eelkõige ilukirjandus. Kuidas **on** see **mind mõjutanud?** /.../ (450048 Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?)
- (5) /.../ Kindlasti **saan mina mõjutada** Eesti arengut ka käies valimas. /.../ (932078 Minu Eesti)

Verbiga *muutma* kasutatakse *mina*-deiksist 5 korda. Kõik näited esinevad kirjandites teemal „Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?“. Kirjutajad on kogejad, kes kirjeldavad seda, kuidas kirjandus on nende tõekspidamisi muutnud. *Mina*-osaline on ka seisundiprotsesside osaline 3 korral (näide 6). 2 korral esineb pronoomen *mina* koos öeldisverbiga partitiivikäändes (näide 7).

- (6) /.../ Veel üks ilmekas raamat, mis **minu tõekspidamist muutis** on Sass Henno „Mina olin siin“. (710075 Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?)
- (7) /.../ Usun, et kirjandus on mulle ainult kasuks tulnud, **muutnud mind** positiivsemaks ja teistele kasulikumaks. /.../ (999077 Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?)

Verbiga *kasutama* esineb *mina*-deiksis samuti 5 korda: 1 kord pronoomeni pika kujuga, 2 korda lühikese kujuga ja 2 korda ainult öeldisverbi ainsuse 1. pöördes. *Mina*-isik on nii konkreetsete kui abstraktsete protsesside osaline. Kirjutajad kirjeldavad seda, kuidas nad kasutavad konkreetseid asju või abstraktseid väärtusi.

Näites 8 kasutab kirjutaja enda isiku rõhutamiseks pikka pronoomenikuju. Selles näites on kirjutaja võtnud endale veel kohusetundliku kodaniku rolli. Rõhupartikliga *ka* seostab kirjutaja väite kirjandi eelmise kahe väitega, kus on räägitud valimisaktiivsuse tõusust ja inimeste huvist riigis toimuva vastu.

- (8) /.../ Kohusetundliku kodanikuna **kasutasin ka mina** õigust valida. /.../ (630041 Minu Eesti)

Mina-isik on *käima*-verbiga esindatud 5 korral: 4 korda öeldisverbi ainsuse 1. pöördes ja 1 kord esineb öeldisverb koos personaalpronoomeniga *ma*. *Käima*-verbi kasutatakse riigieksamikirjandites imperfektis. Kirjutajad kirjeldavad enda osalemist mingisugusel üritusel (näide 9) või keevat tegevust minevikus (näide 10). Mõlemas näites on *mina*-isik aktiivne tegutseja, kes esitab väidete põhjenduseks näiteid oma elust.

- (9) /.../ Mõne aasta eest **küisin ma** Stockholmis, kus ka ise seda kogesin – nimelt jälgisin vahtkonnavahetust, mis on teatavasti vana ja rootslastele oluline komme, ning rootsi moslemid olid need, kes manitsesid ülemeelikuid turiste käituma korralikult ning tulema tee pealt eest. /.../ (661116 Minu Eesti)

- (10) /.../ Kui lasteaias **küisin** ja lugeda ei osanud, meeldisid mulle muinasjutud ja lasteraamatud. /.../ (926017 Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?)

Ka verb *õppima* esineb koos *mina*-deiksisega 5 korda. Enamasti kirjutajad personaalpronoomenit *mina* ei kasuta, vaid ühel korral esineb riigieksamikirjandites lühike pronoomenikuju. Abituriendid kirjeldavad seda, mida nad on õppinud (näide 11). Näite 11 lausestus oleks sobiv, kui kirjutaja oleks teinud kahest lausest ühe.

- (11) /.../ Paldiskis, Scouthpataljonis aega teenides ja üleajateenijana ESTCOY 7-ga Afganistaanis käies. **Õppisin** hindama oma Kodumaad. /.../ (581123 Minu Eesti)

Teisi materiaalsete protsesside verbe leidub koos *mina*-deiksisega vähem kui eelkirjeldatud verbe. *Mina*-isik esineb riigieksamikirjandites veel verbidega *aitama*, *valima*, *õpetama*, *elama*, *muutma*, *abistama*, *suhtlema*, *pakkuma*. Kirjutajad on enamasti aktiivsed tegutsejad, kuid ka kellegi tegevuse kogejad.

Verb *aitama* esineb koos *mina*-pronoomeniga 4 korda. *Mina*-aitajad arutlevad enamasti, kuidas nemad Eesti käekäigule abiks saavad olla. Näites 12 on kirjutaja kasutanud verbi ühendverbis *kaasa aitama*. Kirjutaja on rõhutanud enda isikut, kasutades pikka pronoomenikuju ja determinatiivpronoomenit *ise*. Samas näitab modaalverb *saama*, et kirjutaja tegevus ei ole kindel, vaid võimalik.

(12) /.../ *Järgnevalt sooviksin arutleda Eesti valikute ja võimaluste üle ning samuti käsitleda seda, kuidas mina ise sellele kaasa saan aidata.* /.../ (932078 Minu Eesti)

Verbiga *valima* leidub *mina*-deiksisist samuti 4 korda. Kirjutajad kasutavad nii lühikest pronoomenit kui ainult öeldisverbi. Näites 13 on rõhutatud kirjutaja isikut, mistõttu on kasutatud pronoomeni pikka varianti.

(13) /.../ *Hind minu valitud muusikamängija omast oli suurem, ning omadused kehvemad, aga firmamärk oli uhkem.* /.../ (972046 „Kui palju on asju, mida ma ei vaja.“ (Sokrates))

Näites 14 osutab *mina*-isikule vaid öeldisverbide *pakkuma* ja *abistama* pöördelõpp. Selle näite *mina* puhul ei ole kirjutaja isikut tähtsustatud, *mina*-deiktikut võib tõlgendada geneerilise isikuna. Geneerilist ehk avatud tõlgendust suunab põimlause pealause *Võib tunduda*. Kirjutaja ei kirjelda seda, mis on juhtunud tema endaga, vaid toetab eelmise lause väidet enda isiku kaudu. Kuna *mina*-deiktiku tähendus ei ole lauses selge, pole *mina*-vormide kasutus selles näites õigustatud.

(14) /.../ *Tuge pakkuda on küll väga õilis ja meeldiv, kuid erinevad inimesed saavad ka sellest isemoodi aru. Võib tunduda, et pakun toetust ning abistan, kuid teisele võib*

tekitada see pahameelt. /.../ (992115 „Elu mõte on üksteisele tuge pakkuda.“ (Iiri vanasõna))

Materiaalsete protsesside *mina*-osalised on enamasti aktiivsed tegutsejad. Ainult verbi *mõjutama* puhul jutustavad kirjutajad peamiselt kirjanduse mõjust oma tõekspidamistele ehk on passiivsed tegevuse kogejad. Kirjutajad seovad riigieksamikirjandites materiaalse protsesside kaudu teema oma elukogemusega.

2.4.2. Mentaalsed protsessid

Mentaalsed protsessid on tajumisega seotud protsessid. Nendena on võimalik tõlgendada sündmusi, mis toimuvad meie teadvuses. (Halliday 2004: 197) Mentaalsete protsesside agent mõtleb, tunneb ja tahab midagi (Lepajõe 2011: 106).

Kõige rohkem esineb vaadeldavates riigieksamikirjandites kognitiivsete ehk mõtlemisprotsesside *mina*. Võrreldes teiste mentaalsete protsessidega leidub riigieksamikirjandites neist enim *mina*-isikut, kes arvab midagi.

Kõige sagedamini kirjeldavad abiturientid oma seisukohti verbiga *arvama*. Enamasti esineb *mina*-deiktik verbiga *arvama* pealauses, millele järgneb kõrvallauses arvamuse kirjeldus. Koos verbiga *arvama* kasutatakse öeldisverbi ilma personaalpronoomenita 18 korda (näited 15 ja 16). Väite kindlust vähendavad või suurendavad modaalverbid või -adverbid.

Näites 15 annab kirjutaja hinnangu eelmise lause väitele ja põhjendab seda *sest*-konjunktsiooniga algavas kõrvallauses. Näite kõrvallauses on tsitaat, millega kirjutaja tugevdab oma arvamuse kehtivust. Modaaladverbiga *juba* kinnitatakse öeldu muutumatust. Lausega põhjendatakse väidet, mistõttu pole isiku rõhutamine pronoomeniga vajalik.

(15) /.../ Arvan, et sellised süüdistused on alusetud, sest ei ole tark tegu mõtlematult poliitikasse tormata esimese ebameeldivuse tõttu, juba vanad eestlased armastasid öelda: “Tark ei torna.” /.../ (470010 Minu Eesti)

Näites 16 väljendab modaalset ehk hinnangulisust modaalverb *saama*. Selles näites väljendab *saama* võimalikkust ning sellega vähendatakse väite kindlust. Ka *olema*-verbi

konditsionaalivorm muudab mõtte ebakindlamaks. Autor esitab arvamuse ühe võimalusena teiste seas.

- (16) /.../ **Arvan**, et iga eestlane saab anda panuse omariikluse säilitamiseks, piisab vaid hoolimisest ning huvist Eesti käekäigu vastu, on küllalt, kui ollakse tolerantne ning heasüdamlik, siis teeb riik ise oma tööd: kasvatab, toidab ja kaitseb meid. /.../ (470010 Minu Eesti)

Verbiga *arvama* ja lühikese personaalpronoomeniga esineb *mina*-deiksis 10 ja pika kujuga 7 korda. Näites 17 on kasutatud pronoomeni pikka kuju. Kirjutaja on selles näites rõhutanud nii isiklikku arvamust kui väite kehtivust, mida tugevdab adjektiiviga peamine. Näide on lõigu esimene lause ja juhtmõte, mille paikapidavust kirjutaja ülejäänud lõigus tõestab.

- (17) /.../ **Mina arvan**, et peamine, mis ajendab inimesi ostlema on reklaam. /.../ (999070 „Kui palju on asju, mida ma ei vaja.“ (Sokrates))

Väljendit *minu arvates* on riigieksamikirjandites kasutatud 21 ja *minu meelest* 6 korda. *Minu arust* esineb 4 korda ja *minu arvamus* 1 kord. Sageli esitatakse nende konstruktsioonidega lausetes hinnang kirjandi eelmistele väidetele (näited 18–19). Sekundaarkonstruktsiooniga *minu arvates* kasutatakse enamasti väidet tugevdavaid adjektiive ja modaaladverbe. Seega püüab kirjutaja konstruktsiooni *minu arvates* sisaldavates lausetes väidet tugevdada.

Näites 18 annab kirjutaja kirjandilõigu eelmisele väitele hinnangu ning toetab seda adjektiiviga *tähtis*. Näites 19 suurendab väite tõenäosust adjektiivi *suur* superlatiivivorm.

- (18) /.../ See on **minu arvates** üks tähtsamaid asju, mida arvestada endale eesmärke püstitades. /.../ (303042 „Eesmärk on see, mis annab elule tähenduse.“ (Theodore Parker))

- (19) /.../ Kõige suurem saavutus **minu meelest** on vabadus, mille me saime uuesti 24. veebruaril 1991 aastal. /.../ (710066 Minu Eesti)

Konstruksioone *minu arvates, minu meelest, minu arust* ja öeldisverbi *arvama* ainsuse 1. pöördes kasutatakse kirjandites liialt. Arvamuse rõhutamiseks võinuks mitmel korral kasutada teistsugust sõnavara.

Näidete rohkuselt järgmine kirjutaja-*mina* on uskuja. Kõige rohkem kasutavad kirjutajad öeldisverbi ainsuse 1. pöördes ilma personaalpronoomenita (15 korda). *Mina*-isikut väljendatakse lühikese *ma*-pronoomeni ja öeldisverbiga 10 korda ning *mina*-pronoomeni ja öeldisverbiga 5 korda. Kirjutajad esitavad oma hoiakuid eelmiste väidete kohta või uusi vaatenurki eelnevalt väidetule.

Näites 20 kasutatakse vastandavat konjunktsiooni *aga*. Rõhutamaks vastandust eelmise väitega on kasutatud pikka pronoomenikuju *mina*. Näites 21 kasutab kirjutaja uskumist väljendavas pealauses gerundiivi, millega iseloomustab *et*-kõrvallause väidet. Näites 22 toetab kirjutaja eelmises väites nimetatut. Väidet tugevdab modaaladverb *just*. Oluline on see, mida kirjutaja usub, seega ei ole vaja kasutada pronoomenikuju. Kõrvallauses esitatud väites antakse eelnevalt öeldule uus vaatenurk.

- (20) /.../ Ameerika kirjanik Kurt Vonnegut võib paljudele tunduda kui ulmekirjanik. **Mina** aga **usun**, et tema teostes peitub hoopis üks teine, sügavam sõnum. /.../ (999077 Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?)
- (21) /.../ Raamatute tarkust austades, **usun ma**, et igas loos on midagi olulist. /.../ (982138 Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?)
- (22) /.../ Pole oluline, kas tegemist on eesmärgiga, mis mõjutab kogu järgnevat elu või mõne väiksema sihiga, milleni soovitakse jõuda, sest mõlema poole püüdlamine näitab valmisolekut midagi ise oma eluga ette võtta. **Usun**, et just see valmisolek ja hilisem rahulolu, kui eesmärk on saavutatud, annab inimese elule tähenduse. (982114 „Eesmärk on see, mis annab elule tähenduse.“ (Theodore Parker))

Arvaja-rühmas leidub *mina*-agenti verbiga *leidma* 10 korda. Kõige rohkem kasutatakse ainsuse 1. pöördes öeldisverbi *et*-konstruktsiooniga põimlauses (6 korda), lühikest pronoomenikuju *ma* ja öeldisverbi on kirjutajad kasutanud 3 korda ning pikka pronoomenikuju ja öeldisverbi 1 kord (näide 25). Tõenäoliselt on enda isiku rõhutamisest olulisem arvamus ise. Kirjutajad annavad hinnanguid lõigu eelmiste väidete kohta, kuid tundub, et verbiga *leidma* esitatud arvamus on tähenduslikult

nõrgem kui verbi *arvama* puhul. Näidetes kasutatakse väidet tugevdavaid või vähendavaid modaaladverbe (*ikkagi, tõesti*) ja vastandavaid konjunktsioone (*aga, kuid*).

Näide 23 on kirjandi lõpulõik. Konstruktsiooniga *leian, et* algavas lauses toetab kirjutaja väidet modaaladverbidega *tõesti* ja *väga*. Väite kindlust vähendab *aga* samas lauses vastandava konnektoriga *kuid* algav kõrvallause. Selles lõigus ei võta kirjutaja sotsialvõrgustike kohta kindlat seisukohta. Näites 24 esineb *mina*-agent koos eitusverbiga. Kirjutaja kasutab vastandavat konjunktsiooni *aga*, millega rõhutab seda, et kõrvallauses esitatu on tema subjektiivne arvamus.

(23) /.../ ***Leian, et*** erinevad sotsialvõrgustikud on tõesti väga kiire ja mugav võimalus suhelda maailmaga, kuid seda peab tegema targalt, et hiljem midagi kahetsema ei peaks. (423077 Sotsiaalmeedia mõjust inimsuhetele)

(24) /.../ ***Ma ei leia, et*** see on parim variant, aga eks igaüks otsustab ise. /.../ (423077 Sotsiaalmeedia mõjust inimsuhetele)

(25) /.../ ***Mina leian, et*** vanemate inimestega tuleb ikkagi rääkida korrektses eesti keeles, millest kõik aru saavad. /.../ (591074 Sotsiaalmeedia mõjust inimsuhetele)

Mõtlemisprotsesside *mina*-isikut leidub riigieksamikirjandites verbiga *teadma* 13 korral. *Mina*-isik esineb öeldisverbi ainsuse 1. pöördes ja personaalpronoomeniga *ma* 5 korda ning ilma pronoomenita 7 korda. Ühel korral on kasutatud ka pikka pronoomenikuju *mina*. Kirjutajate teadmised on seotud peamiselt nende väärtustega. Tulevikuga seotud teadmisi või faktiteadmisi esineb harva.

Näide 26 on kirjandi alguslõigu osa. Näite teises lauses kordab kirjutaja kirjandi teemat.

(26) /.../ Nüüd, kui olen tutvunud paljude kirjanike loominguga, ***tean et*** tal oli õigus. ***Ma tean*** ka seda, et kirjandus on muutnud minu tõekspidamisi ja maailmapilti. /.../ (999077 Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?)

Mina-agent esineb verbiga *mõtleva* 9 korda – ainult öeldisverbi ainsuse 1. pöördes 4 korda ja pronoomeniga *ma* 5 korda. *Mina*-isikud mõtlevad väärtustele, probleemidele ja abstraktsetele teemadele, kuid jutustavad ka mõtlemisest kui tegevusest (näide 27).

(27) /.../ Olles seda raamatut lugenud, **hakkasin ma** rohkem **mõtlemata**, enne kui midagi korda saatsin, et pärast ei tuleks tehtud tegu kahetseda. Kohustuslikust kirjandusest leiab palju, mida meelde jätta. /.../ (982138 Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?)

Võrreldes eelnimetatud mentaalsete protsesside *minaga* leidub mõtlemisprotsesside *mina*-deiksist vähem verbidega *mäletama*, *unustama*, *ununema*, *meenuma*, *meenutama*, *järeldama*, väljendverbidega *meelde tuletama*, *meelde tulema*, *meeles pidama*, *mõista andma*, *tähele panema* ja ühendverbiga *ette kujutama*. Näide 28 on kirjandi lõpulõigust. Selles kirjandis kasutatakse *mina*-deiksist peaaegu igas lõigus. Kirjandi algus- ja lõpulõigus on elu võrreldud merega, kirjutaja vaatleb end justkui paadis keset merd. Mõtlemisprotsesside *mina*-isikut väljendatakse ühendverbiga *ette kujutama*.

(28) /.../ Mu sooviks ei ole siia paati igaveseks jääda, üsna varsti tuleb tahtmine midagi uut proovida, kuid esmajoones pean vabastama end ahelatest, mida **olen** endale **ette kujutanud** ning mis segavad keskendumist eesmärkidele, mis elule mõtte annavad. /.../ (970201 „Eesmärk on see, mis annab elule tähenduse.“ (Theodore Parker))

Mentaalseid tajuprotsesse väljendavatest verbidest leidub uuritavates kirjandites *mina*-deiksist kõige rohkem *nägema*-verbiga. Seda kasutatakse öeldisverbi ainsuse 1. pöördes 10 korda, pika personaalpronoomeniga *mina* ja öeldisverbiga 3 korda ning lühikese personaalpronoomeniga *ma* ja öeldisverbiga samuti 3 korda. Õpilased kirjeldavad nii millegi visuaalset tajumist, aga ka millegi mõistmisena tajumist. Samuti kirjutatakse enda visioonist millegi kohta. Kirjandites kasutatakse kõige rohkem öeldisverbi preesensi vorme (näide 29), kuid ka imperfekti ja perfekti (näide 30). Kuna personaalpronoomenit leidub vähem, tundub isikust olulisemana see, mida nähakse või tajutakse.

Näites 30 kasutatakse *nägema*-verbi koos pika personaalpronoomeniga. Siin tõstab kirjutaja esile enda kogemuse. Kirjutaja muudab väite kindlamaks adverbifraasiga *nii palju* ja modaaladverbiga *väga*. Lauses esineb aga interpunktsioonivigu ning teksti stiili muudaks paremaks see, kui väide esitada mitme lausena.

- (29) /.../ **Näen** tihti, kuidas liikumispuudega inimesi või noori emasad abistatakse ühistransporti sisenemisel ning sealt väljumisel. **Näen** tänavatel naeratavaid vanureid, õuealadel mängivaid lapsi ning noori, kes harrastavad tervisesporti. /.../ (520062 Minu Eesti)
- (30) /.../ Nii palju kui **mina näinud olen** on väga populaarne noorukite seas see, et otsitakse läbi suhtlusportaalide endale uusi sõpru või tuttavaid, kui järele mõelda siis olen seda isegi teinud ja mõni on isegi siamaani sõbraks jäänud. /.../ (972108 Sotsiaalmeedia mõjust inimsuhetele)

Mina-mõistjat leidub ainult öeldisverbiga 7 korda ning öeldisverbi ja *ma*-pronoomeniga eitusena 3 korda. Midagi mõistetakse oma kogemuse põhjal või selgitatakse ühiskonnas päevakorras püsivaid sündmusi (näide 31). Pikka pronoomenikuju ei esine, seetõttu on isikust olulisem rõhutada, mida kirjutajad on mõistnud. Näites 31 rõhutab kirjutaja mõistmist lugemise kaudu. Selle näite *mina*-isik esineb tekstilõigus, kus on aga *mina*-vormidega liialdatud.

- (31) /.../ A. Gailiti raamatut „Toomas Nipernaadi“ lugedes **mõistsin**, kui palju võib haiget teha ühe inimese süüdimatu tegu teisele. /.../ (982138 Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?)

Koos verbifraasiga *aru saama* esineb *mina*-isik aktiivsete protsesside osalisena 8 korda – personaalpronoomeni lühikese kujuga *ma* 3 korda, pika kujuga *mina* 1 kord ning ainult öeldisverbi pöördelõpus 4 korda. Väljendverb *aru saama* on kirjandites enamasti pealauses ja see, millest kirjutaja aru saab, esineb kõrvallauses. Kellegi teise mõistmise kogejana esineb *mina*-agent 2 korda ning kirjutajale osutatakse personaalpronoomeni pika kujuga (näide 33). Riigieksamikirjandites kirjeldavad kirjutajad ideid või tõekspidamisi, millest nad aru saavad (näide 32).

Näites 32 rõhutab kirjutaja verbiga *hakkama* öeldu suunatust tulevikku. Öeldu ajalisust rõhutatakse ka modaaladverbiga *alles* ja temporaaladverbiga *nüüd*. Näites 33 ei ole *mina*-isikuks ainult kirjutaja, vaid iga noor inimene. Siin näib kirjutaja väljendavat oma ühtekuuluvust teiste noortega.

- (32) /.../ *On mõned tekstid, mille tähtsusest **ma** alles nüüd **hakkan aru saama**. /.../ (993259 Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?)*
- (33) /.../ *Kindlasti on igal noorel tulnud ette olukordi, kus mõeldakse: „Milleks ema ja isa, nad **ei saa minust aru** ja ainult keelavad,“ kuid tulevikus mõistetakse, et nende jutt oli puhas kuld. /.../ (443054 „Elu mõte on üksteisele tuge pakkuda.“ (Iiri vanasõna))*

Harvem leidub *mina*-deiksist riigieksamikirjandites koos verbidega *tunduma*, *kuulma*, *tundma* ja *märkama*. Kõige rohkem neist kasutavad kirjutavad verbi *tunduma*. Öeldisverb esineb lühikese pronoomenikujuga allatiivis 3 korda ja pika variandiga 1 kord. Näites 34 räägib kirjutaja oma kogemusest (*mulle tundub*). Kirjutaja tugevdab väidet adverbiga *tegelikult*. *Meie*-personaalpronoomeni kasutuse eesmärk võib olla luua seos lugejaga.

- (34) /.../ *Ma olen mõelnud, miks see tunne tekib ja **mulle tundub**, et tegelikult valitseb neil hetkedel meie hinges tühimik, ning selle täitmiseks ei leia me muud võimalust, kui osta omale mõni riideese või uus küünelakk. /.../ (421018 „Kui palju on asju, mida ma ei vaja.“ (Sokrates))*

Tahteotsesse väljendavad kirjutajad verbidega *tahtma*, *soovima*, *vajama* ja *lootma*. Kirjutajate tahe on seotud tulevikuga (näited 35 ja 36). Mõnikord rõhutatakse arvamust mingi olukorra või väite kohta (näide 37). Tahteotsesside *mina*-deiksist esineb kõige rohkem verbiga *tahtma* – öeldisverbi ainsuse 1. pöördes 5 korda ning öeldisverbi ja lühikese personaalpronoomeniga 3 korda. Näites 35 räägib *mina*-tahtja seatud eesmärkide saavutamisest.

- (35) /.../ *Seetõttu on mul enda suhtes küllaltki kõrged ootused, sest tean, mida **tahan** elus saavutada, kuhu jõuda ja mida teha. Minu unistus on lõpetada gümnaasium edukalt ja minna ülikooli õppima ala, mis mulle meeldib. **Tahan** teha tööd, mida ma tõesti armastan ja mille tegemine pakub mulle suurt rõõmu. /.../ (622016 „Eesmärk on see, mis annab elule tähenduse.“ (Theodore Parker))*

Verbiga *soovima* kasutavad kirjutajad lühikest pronoomenikuju ja öeldisverbi 5 korda ja ainult öeldisverbi 1 kord. Kahel korral neist esineb öeldisverb eitusega. *Mina*-isikute soovid on seotud nende elu sündmuste ja tulevikuga (näide 36). Samuti rõhutatakse seost kirjandi eelmise või järgmise väitega (näide 37).

Näites 36 jutustab kirjutaja, mida tema kirjeldatud romaanitegelasega võrreldes teistmoodi teha tahab. Väite kindlust vähendab aga *soovima*-verbi konditsionaalivorm. Näite 37 alguses rõhutab kirjutaja, et ta pole *nagu*-konjunktsiooniga algava väitega nõus, kuid *ent*-tarindiga algav mõte näitab kirjutaja osalist nõusolekut sellega. Kirjutaja väite muudab ebakindlamaks näitelõigu viimases lauses verbi *tohtima* konditsionaalivorm.

(36) /.../ **Ma sooviksin** olla vastand Harryle: luua pere, käia tööl ning olla kogu aeg inimeste keskel. /.../ (450048 Kuidas kirjandus on mõjutanud minu töekspidamisi?)

(37) /.../ **Ma ei soovi** sugugi väita, nagu me peaks lubama Eestisse absoluutselt kõik, kes vaid soovi avaldavad, ent kui siia tahavad elama asuda inimesed, kes on suutelised panustama meie arengusse ning evivad tähelepanuväärseid oskusi ja võimeid, siis ei tohiks nahavärv või usk olla takistuseks. /.../ (663116 Minu Eesti)

Mina-lootjat leidub riigieksamikirjandites 5 korda ainult öeldisverbi ainsuse 1. pöördes ja 1 kord lühikese rõhuta personaalpronoomeniga *ma*. *Mina*-isikut väljendav verb ja pronoomen on enamasti pealauses ja loodetud olukord või väide on *et*-konjunktsiooniga algavas kõrvallauses (näide 38). Kirjutajate lootused on seotud peamiselt Eesti tulevikuga, mõnikord oma elu eesmärgiga. Näide 39 on seetõttu erandlik, et tegemist ei ole *et*-konstruktsiooniga põimlausega. Väite tõenäosust vähendab selles lauses modaalverb *võima*.

(38) /.../ **Ma loodan**, et tulevikus on piisavalt palju laternasüütajaid ja tähendusega elatud elusid, et valgus ei kaoks. (431116 „Eesmärk on see, mis annab elule tähenduse.“ (Theodore Parker))

(39) /.../ Nii suhetes õpetajatega kui klassikaaslastega **võisin** vanematele **loota** vaid hea nõu saamiseks. /.../ (580071 Ühiskonna arengu võti on haridus)

Mina-isik esineb verbiga *vajama* ja lühikese personaalpronoomeni variandiga *ma* 4 korda. Õeldisverbi on kasutatud eitavas vormis 3 korral. Kirjutajate vajadusi rõhutatakse ka muudes ühendites (*olema vaja*, *olema vajalik*). Kõik näited esinevad kirjandites teemal „,Kui palju on asju, mida ma ei vaja.“ (Sokrates)“. Näites 40 kasutab kirjutaja modaaladverbi *võib-olla*, mis teeb väite ebakindlamaks.

(40) /.../ *Neid ei tohiks lihtsalt ära visata või põletada, sest asju on tõesti palju, mida ma võib-olla ise ei vaja, aga kuskil on just nimelt see asi vajalik. /.../ (673103 „Kui palju on asju, mida ma ei vaja.“ (Sokrates))*

Emotsionaalsete protsesside *mina*-isik väljendab enda hinnanguid või suhtumist millegi kohta. Hinnanguid või suhtumist kajastavad kirjutajad verbidega *pooldama*, *veenduma*, *eelistama*, *tunduma* ja *nõustuma*. Abituriendid kasutavad kindlat kõneviisi, mis näitab, et väidet peetakse tõepäraseks, seda ei pehmendata. *Mina*-nõustujat leidub 5 korda – 3 korda esineb õeldisverb ilma personaalpronoomenita, 1 kord personaalpronoomeni pika kujuga *mina* ja 1 kord lühikese kujuga *ma*. Kõikides näidetes nõustub autor eelnimetatud autoriteedi väitega (näide 41).

(41) /.../ *Lennart Meri on öelnud: „Meist igaihest sõltub Eesti püsimine,“ nõustun tema mõttega, kuigi oleme saavutanud palju ning suur töö meie ühiskonna arendamiseks on alles ees, siis peamine rõhk tuleb siiski panna saavutatu hoidmisele, vastasel juhul on meie jõupingutused olnud asjata ning soovitud tulemused jäävad tulemata. /.../ (470010 Minu Eesti)*

Tundeid väljendatakse emotsionaalsete protsessidega harvem, kui avaldatakse hinnanguid või suhtumist. *Mina*-deiksist leidub koos verbidega *meeldima*, *armastama*, *tundma*, *pettuma*, *hirmutama*, *kartma*. Kõige rohkem esineb *mina*-agent neist verbiga *meeldima*: *ma*-pronoomeniga allatiivis 8 korda (näide 43) ja pronoomeniga *mina* allatiivis 1 kord (näide 42). Ühel korral on kasutatud pronoomeni lühikest varianti *ma* verbiga *meeldima* ühendis, kus *mina*-isik on kogeja: *miks ma kellelegi eriti ei meeldinud* (421040 „Elu mõte on üksteisele tuge pakkuda. (Iiri vanasõna)“). Kirjutajad rõhutavad, millised väärtused, tegevused või kirjandusteosed neile meeldivad.

Näites 42 on kirjutaja isikut rõhutatud ja seetõttu on kasutatud pikka pronoomenikuju. Isiku rõhutamist intensiivistab viisimäärsõna *isiklikult*. Näites esineb ortograafia- ja stiilivigu. Näites 43 on *mina*-isiku vorme kasutatud imperfektis ja perfektis. Selles kirjandis esineb kirjutaja-*mina* peaaegu igas tekstilõigus.

(42) /.../ Näiteks minule isiklikult meeldib hommikuti internetist postimeest lugeda, kuna sealne jutt pole minumeelest nii valelik kui teistes ja võib isegi uskuda. /.../ (972108 Sotsiaalmeedia mõjust inimsuhetele)

(43) Varasest noorusest alates, nii kaugele kui mäletan, on mulle meeldinud kirjanduslikud teosed. Kui lasteaias käisin ja lugeda ei osanud, meeldisid mulle muinasjutud ja lasteraamatud. /.../ (926017 Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?)

Kokkuvõtvalt võib öelda, et mentaalsete protsesside *mina*-agent kirjeldab oma arvamust ja uskumist mingi olukorra või väite kohta ning väljendab seda, mida ta teab, mõistab ning millest mõtleb ja aru saab. Harvem väljendavad abiturientid seda, mida nad näevad või kuulevad. Harvem rõhutatakse ka oma emotsioone, tahet ja soove.

2.4.3. Suhte protsessid

Suhte protsesside osalisi iseloomustatakse ja identifitseeritakse (Halliday 2004: 210). Riigieksamikirjandites võib *mina*-isiku suhte protsessis iseloomustada järgmiselt: *mina*-deiksisega väljendatakse kirjutaja possessiivseid suhteid ehk esitletakse seda, mida kirjutaja omab, *mina*-isikut identifitseeritakse ja asetatakse ta mingisse rolli, *mina*-isikut iseloomustatakse ja rõhutatakse tema omadusi ning *mina*-agent esineb mingisuguse olukorra hindajana.

Kõige rohkem on *mina*-isik possessiivsete suhte protsesside osaline. Possessiivsetes omamislausestes leidub *mina*-agenti 12 korda. Nendes lausetes väljendatakse suhet teiste inimestega (näide 44) või väärtustega (näide 45).

(44) /.../ Mul on kolm aastat noorem vend ja juba õige varsti pärast tema sünni tuli ette puhkusid, mil pidin lühemat aega teda valvama. /.../ (580071 Ühiskonna arengu võti on haridus)

- (45) /.../ Muidugi **on mul** teatavad maitseelistused, samuti mõjutab mind lugemise valikul teiste inimeste arvamusi. /.../ (993159 Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?)

Samuti väljendatakse *mina*-isiku seost mõne väite, probleemi, olukorra või asjaga (näited 46-47). Näites 46 rõhutab kirjutaja oma päritolu. Näites 47 kirjeldab kirjutaja seda, kuidas Tammsaare teos „Tõde ja õigus“ on teda mõjutanud.

- (46) /.../ **Mul ei ole** oma päritolu pärast midagi häbeneneda, olen Põlvemaal ka sündinud.. /.../ (520062 Minu Eesti)
- (47) /.../ See teos **on mulle** suureks eeskujuks ning olen oma eesmärgi saavutanud ainult ausal teel. /.../ (450048 Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?)

Possessiivsete suhteotsuste *mina*-osalist esineb possessiivses noomenifraasis. *Mina*-isiku seost tõekspidamiste, arusaamade ja eluga esitatakse pronoomeni pika variandiga 43 ja lühikese vormiga 6 korda (näited 48 ja 49), samuti abstraktsete asjadega. Endast kui konkreetsete asjade omajast kirjutab *mina*-isik harva (näide 50).

18 näites on *mina*-isik mingisuguste tõekspidamiste kandja (näide 48). Näites 48 esitatud lausega algab kirjandi lõpulõik. Väite tõepärasust toetab adverb *suuresti*. Kirjutaja-*mina* nimetab lauses raamatute mõju enda tõekspidamistele. Näited *mina*-osalise kui mingisuguste tõekspidamiste kandja kohta esinevad kirjandites teemal „Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?“. Verbiga *mõjutama* jutustavad kirjutajad kirjanduse mõjust enda maailmavaatele. *Mina*-deiksise näited verbiga *mõjutama* on selles töös nimetatud ka materiaalsete protsesside hulgas (vt ptk-d 2.4.1. „Materiaalsed protsessid“).

- (48) /.../ **Minu tõekspidamisi ja maailmavaateid** on loetud raamatud suuresti mõjutanud. /.../ (993159 Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?)
- (49) /.../ Neid päevi, kus olen peale kooli koju tulnud ja pooleööni õppinud, on **mu elus** tihti ette tulnud. /.../ (622016 „Eesmärk on see, mis annab elule tähenduse.“ (Theodore Parker))

(50) /.../ *Internet on küllaltki eaturvaline koht ja selle tõttu võib olla väga kerge kellelgi mu blogi konto ära varastada ja sinna minu kohta midagi väga halba kirjutada. /.../ (551080 Sotsiaalmeedia mõjust inimsuhetele)*

Võrreldes abstraktsete asjade rõhutamisega kirjutatakse oma seostest teiste inimestega harvem. *Mina*-pronoomen esineb genitiivtribuudina pronoomeni pika vormiga 14 ja lühikese kujuga 10 korda. Peamiselt kirjutatakse oma pereliikmetest või tuttavatest, harva kooli- või klassikaaslastest (näide 51).

(51) /.../ *Minu kooliõde koostas heategevuskalendri, mille eesmärgiks oli koguda raha lastekodu laste jaoks. /.../ (630041 Minu Eesti)*

Possessiivsete seisundiprotsesside *mina*-osaline esineb atribuudina adpositsioonifraasis pika pronoomeniga *mina* 13 korda ja pronoomeniga *ma* 1 kord. Näites 52 ei ole *mina*-pronoomeniga osutatud kirjutajale. Ainsuse esimese isiku personaalpronoomeniga väljendatud referenti on võimalik tõlgendada igale inimesele viitavana. Sellele osutavad noomen *indiviid* ja personaalpronoomen *ta*. Kuna kirjutaja kasutab kirjandis edaspidi indiviidist rääkides pronoomenit *ta*, on üks võimalus pronoomenite viiteala selgitamiseks asendada *mina*-pronoomen *tema/ta*-pronoomeniga. Võimalus on muuta lauset ka nii, et kirjutaja seob väite selgelt enda kogemusega.

(52) /.../ *Indiviid, kes elab individualistlikus ühiskonnas, ei oska arvestada teiste inimestega, tal ei ole tekkinud arusaama, et ma ei ole ainus, minu ümber on veel inimesi. (441022 „Elu mõte on üksteisele tuge pakkuda.“ (Iiri vanasõna))*

Atributiivsete seisundiprotsesside *mina*-deiksisega iseloomustab kirjutaja ennast. Enamasti väljendatakse atributiivseid protsesse adjektiivse predikatiiviga lausetes (näited 53-54). Näites 54 väljendab kirjutaja oma teadlikkust, seega on seisund seotud mentaalsete mõtlemisprotsessidega.

(53) /.../ *Ma ei ole eriti püsiv ning häirivate tegurite eest olen pädev põgenema. /.../ (970201 „Eesmärk on see, mis annab elule tähenduse.“ (Theodore Parker))*

(54) /.../ **Olen teadlik**, et sorteerides prügi, sõites vähem autoga, kasutades taaskasutatavaid pakendeid ja olles kokkuhoidlik, säästan ma ka loodust meie ümber. /.../ (300017 Ühiskonna arengu võti on haridus)

Atributiivseid protsesse on väljendatud ka verbiga *veenduma* perfektis ja pluskvamperfektis (4 korda) ja fraasis *olen veendumusel* (1 kord). Kirjutaja esitab veendumuse põimlause pealause *et*-kõrvallause väite kohta. Personaalpronoomenit ei ole näidetes kasutatud, isikust tähtsam on see, milles ollakse veendunud. Näites 55 on kasutatud verbi *veenduma* koos *mina*-deiksisega pluskvamperfektis. Modaaladverb *täiesti* näitab veendumuse kindlust.

(55) /.../ **Olin** pärast üheksanda klassi lõppu täiesti **veendunud**, et lähen kohe elukutset õppima. /.../ (630032 Ühiskonna arengu võti on haridus)

Atributiivsete seisundiprotsesside *mina*-osaline hindab mingisugust väidet või olukorda verbifraasiga *kindel olema* (6 korda). Enamasti esineb verbifraas *kuid*- või *aga*-konjunktsiooniga algavas kõrvallauses, seega vastandatakse kõrvallause väide mingisuguse teise väitega. Kirjutajad ei kasuta pronoomenivarianti, *mina*-deiksis esineb ainult öeldisverbi pöördelõpus. Isikust peetakse tähtsamaks rõhutada väidet, milles ollakse kindel. Näites 56 veenab kirjutaja lugejat *et*-konjunktsiooniga algava kõrvallause väite paikapidavuses. Kirjutaja on nõus lause esimese poole mõttega – asjade ostmine võib tekitada häid tundeid ja pakkuda meelelahutust. Lause teises osas väljendab ta aga veendumust selles, et asjad ei ole kõige tähtsamad.

(56) /.../ Need võivad luua kenasid tundeid ja pakkuda meelelahutust, aga **olen kindel**, et ükskõik millisele inimesele on see vaid väike osa elust. /.../ (421040 „Elu mõte on üksteisele tuge pakkuda.“ (Iiri vanasõna))

Harvem leidub atributiivsete seisundiprotsesside *mina*-osalist, kes annab hinnanguid muude tekstikonstruktsioonide kaudu. *Mina*-osaline esineb veel väljendites *olen nõus*, *olen mures*, *mina olen seisukohal*. Kirjutaja tavaliselt toetab väidet. Näide 57 on kirjandi alguslõik, milles kirjutaja nimetab, et on lõigus mainitud väitega osaliselt nõus. Väite

kindlust toetab ta modaaladverbiga *tõepoolest*. Selles näites on olulisem tõestus, miks kirjutaja on väitega nõus osaliselt, ja seega ei rõhutata isikut pronoomeniga.

(57) *Georg Wilhelm Friedrich Hegel on öelnud: "Ajaloost õpime seda, et inimene ei õpi ajaloost." Ehkki sõjad ning erinevate usuliste veendumuste poolt põhjustatud lahkkelid eksisteerivad veel tänapäevalgi, olen selle väitega vaid osaliselt nõus, kuna leidub ka mitmeid olukordi, kus minevikusündmustest tõepoolest õppust võetakse. /.../ (563054 „Ajaloost õpime seda, et inimene ei õpi ajaloost.“ (Georg Wilhelm Friedrich Hegel))*

Seisundiprotsesside *mina*-osalised tõstavad esile neile olulisi tõekspidamisi, arusaamu või inimesi. Samuti väljendatakse *mina*-agendi seost olukordade või probleemidega. Harvemini rõhutatakse asjade omamist, iseloomustatakse ennast, väljendatakse veendumust milleski või antakse hinnanguid.

2.4.4. Käitumisprotsessid, verbaalsed protsessid ja olemasoluprotsessid

Käitumisprotsesse väljendavaid *mina*-deiksisega lauseid esineb harva: verbiga *naerma* leidub *mina*-deiksist eitavas vormis 1 kord (näide 58).

(58) /.../ *Mina ei naernud.* /.../ (999077 Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?)

Verbaalsete protsesside *mina*-agent ütleb midagi või öeldakse talle midagi. Verbaalsete protsesside *mina*-deiksist esineb kirjandites koos verbidega *väitma*, *ütleva*, *vastama*, *küsima*, *sosistama*, *rääkima*, *nimetama*, *nõustuma* ja *lausuma*.

Kõige rohkem esineb kirjandites *mina*-agent verbiga *väitma* – 3 korda öeldisverbi ja *ma*-pronoomeniga ja 5 korda ainult öeldisverbi ainsuse 1. pöördes. Kirjutajad kasutavad väite kindluse rõhutamiseks mitmel korral modaalverbi *võima*. Näites 59 muudab kirjutaja väite kindlamaks verbiga *julgema* ja modaaladverbiga *kindlalt*.

(59) *Julgen* kindlalt *väita*, et sõbrad on asendamatud kõigi elus. (443054 „Elu mõte on üksteisele tuge pakkuda.“ (Iiri vanasõna))

Mina-ütlejat leidub riigieksamikirjandites 5 korda. Verb esineb pealauses ning *et*-konjunktsiooniga kõrvallauses on ütluse kirjeldus. Näites 60 vähendab öeldu intensiivsust verb *sõandama*, isikut on rõhutatud veel personaalpronoomeni pika kujuga *mina* genitiivis. Näites 61 on *mina*-isik see, kellele midagi öeldakse.

(60) /.../ ***Ma sõandan öelda***, et minu puhul on ta soov vähemalt osaliselt korda läinud.

/.../ (993159 Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?)

(61) /.../ *Seda lugu jutustades ütles ta mulle*, et nii tundis ta end puhtamana. /.../ (661116

„Minu Eesti“)

Verbaalsete protsesside *mina*-isik on peamiselt see, kes väidab või ütleb midagi või kellele midagi öeldakse või väidetakse. Kirjutajad kasutavad peamiselt öeldisverbi või personaalpronoomeni lühikest varianti *ma* ja öeldisverbi. Käitumisprotsesside *mina*-agent esineb uuritud riigieksamikirjandites harva.

2.5. *Meie*-viiteala

Meie-deiksise abil kujutab kõneleja end ühena grupist, osutab oma samastumisele rühmaga. Nii loodab kirjutaja, et lugeja võtab omaks esitatud perspektiivi. (Lepajõe 2011: 111)

Kõige suurema rühma moodustab riigieksamikirjandites geneeriline *meie*. Sellega tähistatakse kõiki inimesi. Sageli selgub selle *meie*-rühma viiteala substantiivi *inimesed* kaudu. Abituriendid üldistavad mingeid inimeste käitumisviise, rõhutavad väidete üldist kehtivust ja tõstavad esile inimestega toimuvaid sündmusi.

Näidetes 62 ja 63 on *meie*-viiteala keeruline määratleda. Näite esimesed kaks *meie*-pronoomenit esinevad küsilauses, millega kirjutaja pöördub oletatava lugeja poole. Seega viitab *meie*-pronoomen nii kirjutajale kui lugejale. Esimeses lauses esitab kirjutaja aga ka üldkehtiva väite. Nii võib selles lauses *meiena* tõlgendada ka üldistavalt kõiki inimesi. Ka näitelõigu viimases lauses suunab substantiiv *inimene* *meie*-rühma tähenduseks pidama kõiki inimesi. Näites 63 kasutatakse substantiivifraasi *me kõik*, mis

näitab, et *meie*-inimesed hõlmavad rohkem inimesi kui kirjutaja ja lugeja. Mõlemas näites on kasutatud *meie*-pronoomenit liialt, näites 63 kogu tekstilõigus.

- (62) /.../ *Inimene on olend, kes on loodud armastama, aga samas vajab ta ka vastuarmastust. Miks on see meile nii oluline, et rasketel hetkedel oleks meie kõrval keegi? Inimene väärtustab tunnet, et kui midagi on juhtunud, siis on meie kõrval toetavad inimesed, sest öeldakse ju ikka, et koos on kergem ning jagatud mure on pool muret. /.../ (441022 „Elu mõte on üksteisele tuge pakkuda.“ (Iiri vanasõna))*
- (63) *Igasugused materiaalsed väärtused on tühised võrreldes vaimsete vajadustega, kuid samas on neid meil kõigil vaja, eriti praeguses tarbimisühiskonnas. /.../ (476041 „Kui palju on asju, mida ma ei vaja.“ (Sokrates))*

Kõige rohkem esineb üldiselt inimestele osutav *meie* kirjandites teemal „„Kui palju on asju, mida ma ei vaja.“ (Sokrates)“. Kuna *meie*-referent ei ole alati selgelt esitatud, võib *meie*-viiteala mitmeti tõlgendada. Näites 64 tähistab *meie* kogu kirjandi kontekstis inimesi üldiselt. Kirjandis mainitakse inimsugu, inimkonda ja inimesi. *Meie*-rühma tähendus kitseneb, kui kirjutaja hakkab rääkima tänapäevast: *Tänapäeval on väga suur hulk asju ... Meie*-deiksisega võib siin osutada nüüdisaja inimesele. Kuna selles kirjandis kasutatakse *meie*-deiksisist peaaegu igas tekstilõigus, ei soovi kirjutaja ilmselt esitada väiteid enda nimel.

- (64) /.../ Meie okupeeritud looduskeskkond on astunud inimkonna vastu sõtta, kuna ta ei ole rahul, kuidas temaga käitume. Erinevate tormide, üleujutuste, vulkaanipursete ja muude inimsoo jaoks katastroofiliste nähtustega püüab loodus näidata, et meil on tegemist tugevama vastasega ning, et targem oleks üritada see sõda võimalikult rahumeelselt lõpetada. See tähendaks inimese jaoks paljudest mugavusajadest loobumist, mis oleks raske, kuid mitte võimatu. Tänapäeval on väga suur hulk asju, mille kasutamisest loobumine on meie jaoks mõeldamatu, kuigi saaksime hakkama ka ilma nendeta. Oleme ju harjunud vaatama päevas mitu tundi telekat või sõitma autoga erinevate poodide vahet, kust ostame veel asju, mida meil tegelikult vaja ei ole. /.../ (970218 „Kui palju on asju, mida ma ei vaja?“ (Sokrates))

Teiseks suuremaks rühmaks on *meie* kui Eesti riik. Kirjutajad märgivad oma ühtekuuluvust Eesti riigi, rahva ja ühiskonnaga. Abituriendid kirjeldavad oma riigi ja rahva saavutusi ja arutavad nende puuduste üle. Kirjutatakse Eesti tulevikust ning identiteedist maailmas. Samuti mõtiskletakse enda rolli üle Eesti arengus. Enamasti leidub Eestiga seotud *meiet* riigieksamikirjandites teemal „Minu Eesti“, kuid viiteala on esindatud ka teistel teemadel kirjutatud kirjandites. *Meie* kui Eesti riik esineb kõigis 13 kirjandis teemal „Minu Eesti“.

Näide 65 on kirjandi alguslõik. Eestile viitavad substantiivid *Eesti*, *Maarjamaa*, *riik* ja substantiivifraas *väikeriik*, mis on ekslikult kokku kirjutatud. Näite viimases lauses esitab kirjutaja küsimuse ja hõlmab sel viisil *meie* hulka ka lugeja.

(65) *Eesti on väikeriik ning seda on kurjasti ära kasutanud paljud suurriigid läbi ajaloo nagu näiteks Rootsi, Saksamaa ja Venemaa. Sellegipoolest oleme saavutanud iseseisvuse ning faktid näitavad, et Maarjamaa on okupatsioonide alt pääseses hakanud oma riiki jõudsasti üles ehitama, jättes kiiruselt seljataha mitmed mõjukamad riigid. Kuid kuidas on olnud see võimalik ning mis nippe meie Eesti selleks kasutab? /.../ (530037 Minu Eesti)*

Mõnikord ei nimetata *meie*-rühmana Eesti riiki samas tekstilõigus, kuid kogu kirjandi kontekstist on võimalik järeldada, et *meie* tähistab kirjutaja seost riigiga (näide 66).

(66) */.../ Liitumine NATO-ga on toonud meile hulga toetusi kui ka kohustusi. Seda saab võrrelda abieluga. Arthur Schopenhauer on öelnud: „Abielu tähendab õiguste vähendamist poole võrra ning oma kohustuste kahekordistamist.“ Me saame küll toetuseid, kuid peame järgima Euroopa Liidu seaduseid ning aitama ülal pidada võlakriisi langenud Kreekat, Iirimaad ning Portugali. /.../ (981057 Minu Eesti)*

Oluline rühm on *meie*-eestlased. Abituriendid kirjutavad *meie*-inimeste nimel eesti rahvusest ja eestlaste identiteedist. Kirjutajad eeldavad, et lugeja on eestlane. Sageli *meie*-eestlasi iseloomustatakse, mille puhul on tegemist seisundiprotsesside *meie*-rühmaga. *Meie*-eestlaste viiteala esineb kõige rohkem kirjandites teemal „Minu Eesti“.

Näites 67 muutub *meie* tähendus. *Meie* osutab lõigu esimestes lausetes eestlastele, hõlmates ka kirjutaja ja lugeja. *Meie*-rühma tähendus laieneb eestlastelt ühiskonnale, kui kirjutaja kasutab substantiivifraasi *meie enda ühiskond*. Lõigu viimases lauses võib *meie* ühendada aga kirjutajat ja lugejat. Selles lõigus on *meie*-pronoomenit kasutatud liiga palju. Kirjutaja ei ole soovinud esitada väiteid täiesti enda positsioonilt.

(67) /.../ *Meie, eestlased*, *tarbime* liiga palju, *me peaks* vähem *tarbima*, kuna *me elame* väikses riigis. *Samuti* *me omame* palju asju. Kui *me ei oleks* nii kadedad ja *mõtlesime* aeg-ajalt ka teistele, *saaksime me aidata* väga paljuid. /.../ *Meie enda ühiskonnas* saaksime neid aga aidata. *Ei ole raske teha korjandus ning neile sinna midagi saata, kasvõi riideid, toitu või isegi raha.* /.../ *Summa ei olnud küll väga suur, kuid kohalikud olid väga tänulikud, sest selle eest said nad ehitada koolimaja.* *Me peaksime mõtlema* sellele, et mis *meile* ei ole nii vajalik, võib teisele jällegi olla. /.../ (673103 „Kui palju on asju, mida ma ei vaja.“ (Sokrates))

Näites 68 on *meie*-isik seotud Eestiga maa, rahvuse ja riigikeele kaudu. Konstruktsioonis *meie sees* osutatakse *meie*-rühmale refereeringus. Kirjutaja loob sel viisil ühtekuuluvustunde lugejaga ning näitab väite üldist kehtivust.

(68) /.../ *Olen mures* *meie rahvuse* püsivuse pärast, sest iive on negatiivne või äärmisel juhul nullilähedane. *Noored lähevad välismaale paremat elu otsima ning uuringutest on selgunud, et tagasi Eestisse pöördusid vähesed. Kampaania "Talendid koju" on toonud* *meie kodumaale* vaid seitse eestlast, *võib-olla on viga sõnastuses – justkui oodatakse tagasi vaid andekaid ning tarku inimesi. Kuulus filosoof Sartre on öelnud, et kodumaa on* *meie sees* – *või ei kusagil. Minu arvates jääb* *meie rahvus* püsima sellisel juhul, kui säilib eesti keel – *just see on eestlaste eksistentsi aluseks. Pean tõsiselt vajalikuks, et inimesed, kes tulevad välismaalt siia elama, õpiksid ära* *meie riigikeele*. *Nii kaua, kui on eesti keelt kõnelevaid inimesi, nii kaua püsib* *meie rahvus*. /.../ (520062 Minu Eesti)

Riigieksamikirjandite üheks *meie*-rühmaks võib pidada ainult kirjutajat ja lugejat. Keeruline on aga kirjutajale ja lugejale viitavat ning kõiki inimesi ühendavat *meiet*

eristada. Sageli on selle *meie* tähendus ebamäärane. *Kui meie*-inimesed järeldavad või teavad midagi, on kirjutaja eesmärgiks panna lugeja endaga kaasa mõtlema või vaadelda olukorda lugejaga samast vaatenurgast. Kõige rohkem esineb sellise viitealaga *meie*-rühm kirjandites teemal „„Kui palju on asju, mida ma ei vaja.“ (Sokrates)“, kuid sellise tähendusega *meie* on esindatud ka teistel teemadel kirjutatud kirjandites. Näites 69 pakub kirjutaja lugejale võimalust võtta omaks kirjutaja teadmine.

(69) /.../ Sellegi poolest **teame**, et muutuva maailmaga muutuvad ka kriisikolled ning viga korrates võib juhtuda, et eksimus osutub mõjuvaks ratsionaalseks lahenduseks. (660074 „Ajaloost õpime seda, et inimene ei õpi ajaloost.“ (Georg Wilhelm Friedrich Hegel))

Võrreldes eelkirjeldatud *meie*-rühmadega identifitseerivad kirjutajad *meie*-deiksisega end noortena harva (näide 70). *Meie* kui noored esineb kirjandites kokku 21 korral.

(70) /.../ Olen tõesti Eestimaa üle uhke, armastan oma isamaad ning usun, et meie rahvus säilib veel pikka aega, kui **meie, noored**, tegutseme isamaa-armastusest lähtuvalt. /.../ (520062 Minu Eesti)

Meie-rühm esineb ka kirjutajate refereeringutes või tsitaatides (12 korda). Näide 71 on kirjandi lõpulõigust, kus tsiteeritakse president Toomas-Hendrik Ilvest. Tsiteeritud lauses hõlmab *meie*-viiteala Eesti riigi.

(71) /.../ Ka Toomas-Hendrik Ilves on öelnud: „**Meie** homme on **meie** endi teha. See ei selgu õnnetina valades. See ei kuku iseenesest sülle.“ (630041 Minu Eesti)

Konkreetsetele isikutele osutavat *meie*-rühma leidub 10 korral. Näites 72 osutab kirjutaja *meie*-pronoomeni ja öeldisverbiga oma õele ja sugulasele. Kirjandis leidub aga stiilivigu (*tädike, osasid*).

(72) /.../ Näiteks oma lapsepõlves **aitasime** õega ja sugulasega ühte vana tädikest vanaema juures. Ta palus **meid** osasid kodutöid teha, **kloppisime** vaipu, **riputasime**

pesu kuivama, jalutasime koeraga ja mõnikord käisime poes toiduaineid ostmas. Tegime seda kõike heast südamest ja see valmistas meile väga suurt rõõmu. /.../ (300056 „Elu mõte on üksteisele tuge pakkuda.“ (Iiri vanasõna))

Harva tähistatakse *meie*-deiksisega muid viitealasid. Näite 73 esimeses lauses osutatakse *meie*-pronoomeniga kohale.

(73) /.../ See on väga palju, kui arvestada asjaolu, et puhas vesi on üha suureneva tähtsusega loodusressurs ja seda, et meil Maal on magevett ainult 1-2% kogu vee hulgast /.../ (303038 „Kui palju on asju, mida ma ei vaja.“ (Sokrates))

Üheks *meie*-rühma tähenduseks on ühiskond üldiselt. Kõige rohkem leidub sellist *meie*-viidet kirjandites teemal „Ühiskonna arengu võti on haridus“ (4 korda). Näide 74 esineb kirjandi sissejuhatuses, milles võib *meiena* vaadelda ühiskonda, kuhu on arvatud ka kirjutaja ja lugeja.

(74) /.../ Mida rohkem inimene teab ja oskab, seda täiuslikum ja kiirem on ka meie ühiskonna areng. /.../ (300017 Ühiskonna arengu võti on haridus)

Riigieksamikirjandites on tänapäeva inimesi ühendav *meie* (näide 75). Sellise viitealaga *meie*-rühm esineb kõige rohkem kirjandites teemal „„Kui palju on asju, mida ma ei vaja.“ (Sokrates)“, kuid ka teistel teemadel.

(75) Maailmas on alati elanud inimesed, kes on valgustanud teiste inimeste elutööd ja muutnud järeltulevate põlvkondade saatust. Meie elu oleks olnud hoopis teistsugune kui poleks olnud Pythagorost, Antilat, Napoleoni, Albert Einsteini. /.../ (431116 „Eesmärk on see, mis annab elule tähenduse.“ (Theodore Parker))

Meie-viiteala võib ühes lõigus muutuda (näited 62, 64, 67, 76). Näide 76 on kirjandi lõpulõik, mille esimeses kahes lauses on *meie*-deiksise tähendus ebamäärane. Tekstilõigu kolmandas lauses võib *meie* tähistada eestlasi, nende hulka arvatakse tõenäoliselt ka lugeja. Edasi seob kirjutaja *meie*-rühma eesti rahvusega üldisemalt ja

seejärel viitab *meie*-vormiga noortele. Tekstilõigu viimases lauses on *meie* seotud Eesti riigiga.

(76) /.../ Ajalugu vaikib, kuid ***me ei saa*** mööda vaadata sündmustest, mis on oluliselt Eesti arengut mõjutanud. On muutuste aeg ning ***loodame***, et homme päev on parem. Kui ***me*** tõesti ei saagi rahvaarvult suureks, ***peame*** säilitama eesti keele. Nii majanduslik kindlustatus, mida iseloomustavad A. Ansipi sõnad: „Võid kindel olla!“ ning kuulumine NATO koosseisu, tagavad turvatunde ja julgeoleku. Olen tõesti Eestimaa üle uhke, armastan oma isamaad ning usun, et ***meie rahvus*** säilib veel pikka aega, kui ***meie, noored***, tegutseme isamaa-armastusest lähtuvalt. Võib-olla ehk kunagi ***saame*** selle ihaldatud tiitli – kuulumine Euroopa viie rikkama riigi hulka. /.../ (520062 Minu Eesti)

Meie-viitealaks on peamiselt inimesed üldiselt, Eesti riik, ühiskond, maa, eestlased ning kirjutaja ja lugeja. Vähe identifitseeritakse end oma põlvkonna või klassikaaslaste kaudu. *Meie*-vormide rohke kasutus võib sõltuda kirjandi teemast ja selle ülesande sõnastusest. Näiteks on teemal „Minu Eesti“ kirjutatud kirjandites *meie*-viitealaks peamiselt Eesti riik, ühiskond ja rahvus. Eestiga seotud *meie*-rühm esineb kõikides „Minu Eesti“ teemalistes kirjandites.

Selle töö materjali hulgas leidub tihti *meiet*, mille viiteala ei ole võimalik selgelt määratleda. Keeruline on *meie* tähendust defineerida eriti nendes kirjandites, milles *meie* kasutus nii pronoomenivormina kui öeldisverbi mitmuse 1. pöördes on sage. Leidub kirjandeid, kus kirjutaja esitab väiteid enamasti *meie*-rühma vaatepunktist. Tundub, et sellisel juhul muutub *meie* tähendus ühes lõigus ja erinevates tekstilõikudes. *Meie*-deiksise kasutus ei ole õigustatud, kui selle tähendus on ebamäärane ja seda kasutatakse korduvalt. Ebaselge tähendusega *meie* muudab ka väited ebakonkreetsemaks. Kuna *meie*-deiksist esineb rohkem kui *mina*-deiksist, võib arvata, et kirjutajad esitavad väiteid vähem ainult enda vaatepunktist. Oma väiteid püütakse esitada pigem mingisuguse rühma nimel.

2.6. *Meie* protsessiosalisena

2.6.1. Materiaalsed protsessid

Võrreldes materiaalsete protsesside *mina*-deiksisega leidub riigieksamikirjandites materiaalsete protsesside *meie*-deiksist rohkem. Materiaalsete protsesside *meie*-rühm tegutseb aktiivselt või on passiivne ehk kogeb ja saab midagi. *Meie*-isik esineb koos verbidega *elama, tegema, andma, muutma, viima, saama, saavutama, aitama, lugema* ja *mõjutama*. Neid verbe leidub riigieksamikirjandites koos *meie*-deiksisega vähemalt 5 korral. Sagedasti kasutavad kirjutajad koos *meie*-deiksisega modaalverbe *saama* ja *pidama* ja verbide konditsionaalivormi.

Kõige rohkem leidub *meie*-deiksist koos verbiga *elama* (17 korda) – pronoomeni pika kujuga *meie* ja öeldisverbiga 1 kord, lühikese kujuga *me* ja öeldisverbiga 9 ja ainult öeldisverbi pöördelõpus 7 korda. *Meie*-isik elab riigis, mingisuguses keskkonnas või ühiskonnas ja ajastul. Harva esineb näiteid, kus rõhutatakse millegi üleelamist või läbielamist (näide 77). *Meie*-viitealaks on nii inimesed üldiselt, lugeja ja kirjutaja kui ka Eesti.

Näites 77 esineb *meie*-rühm tingimuslikus *kui*-kõrvallauses. Väite tõenäosust märgib modaalverb *võima*. Pronoomenikuju ei ole kasutatud, sest olulisem on väite sisu kui *meie*-deiksisega väljendatud isikud.

Näites 78 on kasutatud koos öeldisverbiga lühikest pronoomenikuju *me*. Selles kirjandis kasutab kirjutaja mitmuse 1. pöördes öeldisverbi alati koos pronoomeniga *me* või *meie*. Näitelause on *meie*-vormi kasutatud liiga palju. Siin oleks tulnud lause sõnastada näiteks nii, et personaalpronoomenit esineks vähem. Näites 79 kasutab kirjutaja *meie*-deiksist tsitaadis. Siin on *meie*-viitealaks inimesed üldiselt, millele osutab ka determinatiivpronoomen *igaiüks*.

(77) /.../ Öeldakse, et tark õpib teiste vigadest. Kirjandus on hea viis seda teha. Kui elame läbi raamatutegelaste tehtud vigu, võib see meile kunagi kasuks tulla ning meid sarnases olukorras õigesti käituma panna. /.../ (812120 Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?)

(78) /.../ *Meie, eestlased, tarbime liiga palju, me peaks vähem tarbima, kuna me elame väikeses riigis.* /.../ (673103 „Kui palju on asju, mida ma ei vaja.“ (Sokrates))

(79) /.../ Saksa filosoof Arthur Schopenhauer on öelnud: „Kuigi ümbrus on sama, **elab igaiüks meist** erinevas maailmas.“ /.../ (992142 Eesmärk on see, mis annab elule tähenduse)

Koos verbiga *tegema* on *meie*-isik aktiivne tekstiosaline. 2 korda on kasutatud öeldisverbi pika pronoomenivariandiga *meie*, 7 korda lühikese kujuga *me* ja 5 korda ilma pronoomenita. *Meie*-tegija on enamasti abstraktsete protsesside osaline (näited 80–82). Mitmetel juhtudel on tegutsemine seotud Eestiga ning kirjutajate väärtuste ja tõekspidamistega. Näites 80 kasutab kirjutaja pikka pronoomenikuju konstruktsioonis *meie endi teha*. Näites 82 väljendab *meie*-kollektiivi suutlikkust tegutseda modaalverb *saama*, kuid tegevuse tõenäosust vähendab konditsionaalivorm.

(80) /.../ ***Meie endi teha*** on, et elus oleks palju värve ja naeru. /.../ (992115 „Elu mõte on üksteisele tuge pakkuda.“ (Iiri vanasõna))

(81) /.../ Arvo Valton on öelnud, et just lähedastele ***teeme*** kõige enam haiget. /.../ (661130 „Elu mõte on üksteisele tuge pakkuda.“ (Iiri vanasõna))

(82) /.../ ***Me saaksime*** nii palju ühiskonna ja vaeste jaoks ***teha***, kui me oskaksime mittevajalikke asju õigesse kohta paigutada. /.../ (673103 „Kui palju on asju, mida ma ei vaja.“ (Sokrates))

Tegevuse kogejana esineb *meie*-tegija kirjandites 1 korral (näide 83).

(83) /.../ Tallinn valiti Euroopa kultuuripealinnaks ning meie sportlased, muusikud, heliloojad ja teadlased ***ei ole meile*** häbi ***teinud***. /.../ (630041 Minu Eesti)

Verbiga *muutma* leidub *meie*-deiksist aktiivse protsessiosalisena *me*-pronoomeniga ja öeldisverbiga 2 korda ja ilma pronoomenita 1 kord. Kõigil 3 korral esineb *meie* tingimuslauses. Abituriendid kirjutavad muudatustest Eesti riigis (näide 84).

(84) /.../ Läbi igasuguste murede ja rõõmude on suurenenud meie rahva ühtlustunne. Seda näitavad kodanikualgatused ja julgus võtta vastu uuendusi, sest kui ***me*** ise maailmas midagi ***ei muuda***, ei muutu midagi. /.../ (630041 Minu Eesti)

Passiivse protsessiosalisena esineb *meie* verbiga *muutma* 2 korda (näide 85) ja genitiivatribuudina 8 korda (näide 86). Viimases konstruktsioonis leidub *meie*-pronoomenit enamasti noomenifraasis *meie elu*, kuid kirjutajad mainivad ka tõekspidamiste ja ühiskonna muutmist. Näites 85 tugevdab kirjutaja väidet modaaladverbiga *vähemalt*. Näites 86 on kirjutaja *meie*-deiksisega liialdanud. *Meie*-isik on selles näites nii possessiivsete seisundiprotsesside osaline kui ka materiaalsete protsesside välise olukorra kogeja.

- (85) /.../ *Tõsiasi on aga see, et kui kirjandus **ei muuda meid** kardinaalselt, siis vähemalt laiendab meie silmaringi ning arendab mõtlemist ja loovust. /.../ (999077 Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?)*
- (86) /.../ *Kuid erinevalt paljudest välistest teguritest, mis **meie elu muudavad** ja mida me kontrollida ei suuda, on meie endi eesmärgid puhtalt meie kontrolli all. /.../ (511033 „Eesmärk on see, mis annab elule tähenduse.“)*

Verb *saama* ja *meie*-deiksis esineb ainult öeldisverbi mitmuse 1. pöördes 3 korda (näide 87) ja koos pronoomeniga *me* 4 korda. Väljend- või ühendverbina leidub *meiet* 8 korda (näide 89). Näites 87 seostab kirjutaja *meie*-viitealaga enda ja lugeja, näites 88 tähistab *meie* kirjutaja klassikaaslast, aga siin võib mõelda ka koolinoortest üldse.

- (87) /.../ *Kui loeme läbi teose, mis on valminud mitusada aastat tagasi, **saame** hea ülevaate tollastest tõekspidamistest. /.../ (812120 Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?)*
- (88) /.../ *Teadmised eluteele **saame** õpetajatelt, kes püüavad anda meile hea hariduse ja põhja tulevaseks eluks. /.../ (443054 „Elu mõte on üksteisele tuge pakkuda.“ (Iiri vanasõna))*
- (89) /.../ *Inimloomuses on omane tunda vajadust teiste toetuse, tunnustuse ja armastuse järgi. Elu ebaõnnestumistest **saame** kergemini **üle** teiste abiga. /.../ (992109 „Elu mõte on üksteisele tuge pakkuda.“ (Iiri vanasõna))*

Meie-osaline esineb verbiga *andma* 11 korda – 1 kord aktiivse tegutsejana ja 10 korda passiivse protsessiosalisena ehk kellegi teise tegevuse või mingisuguse olukorra kogejana. Enamasti on tegemist abstraktsete protsesside osalisega. Näites 90 rõhutab kirjutaja üksteise toetamise olulisust. *Meie*-viiteala tähistab inimesi üldiselt, hõlmates ka kirjutaja ja lugeja. Sellele, et väide kehtib kõikide inimeste kohta, osutab determinatiivpronoomen *kõik*. Mõtte kindlust vähendab aga *tulema*-verbi konditsionaalivorm. Näites 91 on *meie*-rühmaks klassikaaslased. Näites 92 kasutab kirjutaja noomenifraasi *meie elu*. Lause esineb kirjandi alguslõigis ning kirjandis otsitakse vastust küsimusele, mis annab inimese elule tähenduse.

- (90) /.../ Olemaks kindel, et keegi ilma toetuseta ei oleks, tuleks meil kõigil anda panus teiste toetamise ning abistamise iga päev. /.../ (992115 „Elu mõte on üksteisele tuge pakkuda.“ (Iiri vanasõna))
- (91) /.../ Teadmised eluteele saame õpetajatelt, kes püüavad anda meile hea hariduse ja põhja tulevaseks eluks. /.../ (4435054 „Elu mõte on üksteisele tuge pakkuda.“ (Iiri vanasõna))
- (92) /.../ Mis on see, mis annab meie elule tähenduse? /.../ (511033 „Eesmärk on see, mis annab elule tähenduse“)

9 korda leidub riigieksamikirjandites *meie*-saavutajat – mitmuse 1. pöördes öeldisverb esineb koos *me*-pronoomeniga 4 ja ilma pronoomenita 3 korda. Adessiivis leidub *meie*-pronoomenit koos öeldisverbiga 2 korda. Tegemist on aktiivsete protsessidega, *meie*-rühm on ise midagi saavutanud. Enamasti on saavutused seotud Eesti riigi iseseisvusega (näide 93), aga ka eestlastega (näide 94).

- (93) /.../ Niisiis – me napilt saavutasime iseseisvuse, oleme alati Euroopa poole püüelnud, peame hoidma valvsat pilku julgeolekul, populismil, eurol ning on aeg teha oma hääl kuuldavaks Euroopas. /.../ (992119 Minu Eesti)
- (94) /.../ Eestil on palju tarku inimesi, ilma nendeta oleks meil palju saavutamata. /.../ (981057 Minu Eesti)

Meie-rühm esineb koos verbiga *aitama* 8 korda: aktiivset *meie*-aitajat leidub koos pronoomeniga *me* 2 korda, ainult öeldisverbiga samuti 2 korda, *meie*-pronoomeniga kasutatakse öeldisverbi mitmuse 1. pöördes 1 kord ning *meiet* kui aitamise kogejat esineb 3 korda. *Meie*-aitajana peetakse silmas Eesti riiki või rahvast (näited 95 ja 96) või ei ole viiteala selgelt määratletud (näide 97).

Näites 95 rõhutab kirjutaja vajadust aidata teisi inimesi. *Meie*-rühma viitealaks on eestlased, keda on nimetatud tekstilõigus eespool. *Meie*-deiksist kasutatakse *kui*-tingimuslauses, millega rõhutatakse aitamise võimalikkust. Modaalverb *saama* näitab kollektiivi suutlikkust aidata, kuid konditsionaalivorm vähendab väite kindlust. Näites 96 märgib kirjutaja *meie*-rühma kohustust aidata teisi riike, kasutades modaalverbi *pidama*. Näites 97 esineb verb passiveeritud kujul. *Meie*-rühm on siin ebamäärane, sellena võib tõlgendada nii kirjutajat kui lugejat.

(95) /.../ *Kui me ei oleks nii kadedad ja mõtleksime aeg-ajalt ka teistele, saaksime me aidata väga paljuid. /.../ (673103 „Kui palju on asju, mida ma ei vaja.“ (Sokrates))*

(96) /.../ *Me saame küll toetuseid, kuid peame järgima Euroopa Liidu seaduseid ning aitama ülal pidada võlakriisi langenud Kreekat, Iirimaa ja Portugali. (981057 Minu Eesti)*

(97) /.../ *Haridus aitab meil kergemini saavutada oma eesmärgid ja nendega aidata ka teisi inimesi. /.../ (453046 Ühiskonna arengu võti on haridus)*

Meie-deiksist esineb *viima*-verbiga kokku 7 korral. Tegemist on abstraktsete protsessidega. Aktiivseid protsesse väljendatakse *meie*-deiksistega 2 korral – mõlemas näites kasutatakse öeldisverbi ilma *meie*-pronoomenita. Kirjutajad kirjutavad Eesti inimeste või riigi nimel ja väljendavad mingisuguse olukorra muutust. Väidetes kasutatakse modaalverbe. Näite 98 puhul on abiturient eelnevalt kirjutanud Haapsalus toimunud õnnetusest lastega. Selles näites kõneleb ta eesti rahva nimel. Olukorra tõenäosusele osutatakse modaalverbiga *suutma*. Mingi tegevuse tulemuse või mõju kogejana esineb *meie*-rühm *viima*-verbiga 5 korda (näide 99).

- (98) /.../ Paratamatult juhtub õnnetusi, kuid tänu üleskutsele jääb meile võimalus, et teiste abiga **suudame** olukorra uuesti paremuse poole **viia**. /.../ (992109 Elu mõte on üksteisele tuge pakkuda)
- (99) /.../ See aitab igapäevastest pisiprobleemidest kergemini üle saada ning tähtsustada neid, mis **meid** õpetavad ja **edasi viivad**. /.../ (421058 „Eesmärk on see, mis annab elule tähenduse.“ (Theodore Parker))

Teiste verbidega leidub *meie*-isikut riigieksamikirjandites harvem. Materiaalsete protsesside *meie*-rühm on peamiselt abstraktsete protsesside osaline. Kõige sagedamini kasutatakse *meie*-deiksist verbidega *elama*, *tegema* ja *muutma*. Enamasti on *meie*-osalised aktiivsed tegutsejad, kuid leidub ka *meiet* kui kellegi tegevuse saajat või mingisuguse nähtuse kogejat.

2.6.2. Mentaalsed protsessid

Mentaalsete protsesside *meiet* leidub riigieksamikirjandites kõige rohkem koos mõtlemist väljendavate verbidega.

Meie-deiksis esineb enim koos verbidega *teadma* ja *mõtleva*. Millegi teadmist või teada saamist väljendavate protsesside *meie*-osalist leidub kirjandites 8 korda. Koos *me*-pronoomeniga esineb verb *teadma* mitmuse 1. pöördes 4 korda, ainult öeldisverbi leidub samuti 4 korda. *Meie*-rühm on aktiivne protsessiosaline, kes teab midagi. Teadmist või selle puudumist väljendatakse nii tuleviku kui mineviku olukordade kohta. Enamasti esitatakse situatsioon kõrvallauses (näited 100 ja 101).

2 korral leidub *meie*-deiksist verbiga *teadma* eituse vormis (näide 100). Näites 101 vastandab *meie*-teadja kõrvallause väite eelmises lauses öeldule. Väite kindlust vähendab siin modaalverb *võima*. Näites 102 rõhutab kirjutaja teadmise olulisust tulevikus. Siin osutab väite võimalikule kehtivusele modaalverb *saama*.

- (100) /.../ **Me ei tea**, kuna ja kus lõpeb meie teekond. /.../ (593050 „Eesmärk on see, mis annab elule tähenduse.“ (Theodore Parker))
- (101) /.../ Sellegi poolest **teame**, et muutuva maailmaga muutuvad ka kriisikolled ning viga korrates võib juhtuda, et eksimus osutub mõjuvaks ratsionaalseks lahenduseks. /.../ (660074 „Ajaloost õpime seda, et inimene ei õpi ajaloost.“ (Georg Wilhelm Friedrich Hegel))

- (102) /.../ *Bioloogia on aga teadus, milles korraldatud katsete tulemusi saame teada alles mitme põlvkonna möödumisel.* (580060 „Ajaloost õpime seda, et inimene ei õpi ajaloost.“ /.../ (Georg Wilhelm Friedrich Hegel))

Kirjutajad kasutavad *meie*-deiksist verbiga *mõtleva* 8 korda. Neist aktiivsete protsesside osalisena esineb *meie* koos pronoomeniga *me* ja öeldisverbiga 4 korda ning ainult öeldisverbiga 2 korda. Elatiivis lühikese pronoomenikujuga ja partitiivis esineb *meie*-vorm 1 korral. Peamiselt mõtleb *meie*-isik elust, teistest inimestest ja loodusest.

Näites 103 rõhutatakse verbiga *pidama* küll väite kohustuslikkust, kuid verbi konditsionaalivorm ja modaalverb *võima* näitavad, et kirjutaja ei ole oma väites kindel ning jätab võimaluse mõelda teisiti. Näites 104 muudab väite ebakindlamaks verbi *mõtleva* konditsionaalivorm. Selles näites kasutab kirjutaja *meie*-vormi veel konstruktsioonis *enamik meist*, mis ei ühildu öeldisverbiga.

- (103) /.../ *Me peaksime mõtlema sellele, et mis meile ei ole nii vajalik, võib teisele jällegi olla.* /.../ (673103 „„Kui palju on asju, mida ma ei vaja.“ (Sokrates)“)
- (104) /.../ *Epp Petrone teos „Roheliseks kasvamine“ rõhub inimeste südametunnistusele, et mõtleksime looduse kui elava peale. Kahjuks enamik meist mõtlevad Louis XV moodi „Pärast mind tulgu või veeuputus“. /.../ (453082 „Igal ajal on oma nägu“)*

Meie-deiksist esineb 4 korda verbiga *ette kujutama*. Kirjandikirjutajad kasutavad 2 korda pronoomenit *meie* elatiivis, 1 kord leidub öeldisverb nii pika pronoomenikujuga *meie* kui ka lühikese variandiga *me*. Tegemist on aktiivse *meie*-rühmaga. Enamasti kasutavad kirjutajad koos verbiühendiga modaalverbe *suutma* või *oskama*, millega viidatakse kirjutaja suutlikkusele midagi ette kujutada (näide 105). Näide 105 on kirjandi kõige esimene lause. *Meie*-vormide viiteala pole siin selge. Kuna kirjutaja räägib eelmise sajandi lõpust, ei ole võimalik rõhutada *meie*-rühma isiklikku kogemust ning seega pole *meie*-vorm selles näites sobiv. Imselt on abiturient kasutanud *meie*-vormi, et olla lugejaga solidaarne ning viidata üldiselt inimestele.

- (105) *Eelmise sajandi lõpul ei osanud paljud meist ette kujutada, et sotsiaalmeedia võiks olla osa meie elust.* /.../ (423077 Sotsiaalmeedia mõjust inimsuhetele)

Võrreldes *mina*-isikuga leidub riigieksamikirjandites harva *meie*-arvajad – *meie*-deiksist väljendatakse koos verbiga *arvama* 4 korda – 1 kord esineb öeldisverb ilma personaalpronoomenita *meie/me* ja 2 korda koos *me*-pronoomeniga. Konstruksiooni *meie arvates* leidub 1 kord. Enamasti pole *meie*-viiteala nendes näidetes selge.

Näites 106 näitab *meie*-rühma suutlikkust midagi arvata verb *oskama*. Kirjandi eelmistes lausetes arutleb kirjutaja selle üle, kuidas vee raiskamise tõttu kannatavad inimesed veepuuduse all. Kuna *meie*-rühm teksti eelmistes väidetes ei selgu, on tegemist pigem kirjutajale ja lugejale kui üldiselt inimestele osutava *meiega*.

(106) /.../ *Kõlblikku vett pole piisavalt palju, et rahuldada kõigi veevajadused ja see võib saada kiiremini otsa, kui **me arvata oskame**.* /.../ (999070 „Kui palju on asju, mida ma ei vaja.“ (Sokrates))

Teisi mõtlemisprotsesse väljendavat *meie*-osalist esineb riigieksamikirjandites vähem kui eelnimetatud *meie*-rühmi.

Arvukuselt järgmisena kasutavad kirjutajad intentsionaalsete protsesside *meiet*. Rõhutatakse *meie*-kollektiivi soovi või tahet. Verbiga *vajama* esineb *meie*-deiksist 15 korda – 11 korda leidub öeldisverbi pronoomeniga *me*, 1 kord pronoomeniga *meie* ja 3 korda esineb *meie*-deiksist ainult öeldisverbi pöördelõpus. Kirjutajad räägivad nii asjade kui ka abstraktsete väärtuste vajalikkusest või ebavajalikkusest, eriti kirjandites teemal „„Kui palju on asju, mida ma ei vaja.“ (Sokrates)“ (näited 107 ja 108). 8 korda on *meie*-deiksist kasutatud öeldisverbi eitusvormis (näide 108). Ka nendes näidetes on *meie*-deiksise viiteala raske määratleda. Tundub, et kirjutajad püüavad olla solidaarsed lugejaga, kuid *meie*-vorme võib tõlgendada ka üldiselt inimestele osutavatena (näited 107 ja 108). Näites 108 ei ole väide kindel, sest kirjutaja kasutab modaalverbi *pruukima*. Näites 109 rõhutab kirjutaja vajadust sõprade järele, *meie*-deiksise viitealaks on siin Eesti riik.

(107) /.../ *Mina arvan, et asjadele, mida **meie** enam **ei vaja**, tuleks leida otstarve* /.../ (673103 „Kui palju on asju, mida ma ei vaja?“ (Sokrates))

(108) /.../ *Nii oleme ka meie harjunud tarbima erinevaid kaupu ja teenuseid, mida me ei pruugi tegelikult isegi vajada.* /.../ (972046 „Kui palju on asju, mida ma ei vaja.“ (Sokrates))

(109) /.../ *Me oleme väike, tubli ja töökas riik, aga me vajame sõpru.* /.../ (661116 Minu Eesti)

Ühendverbiga *vaja olema* leidub *meie*-deiksist 8 korda. Näites 110 räägib kirjutaja asjade ebavajalikkusest. Ta kasutab modaaladverbi *tegelikult*, millega tugevdab oma väite tõesust. Kuna kirjandi lõigus räägitakse inimkonnast ja inimestest tänapäeval, tähistab *meie* nii kirjutajat, lugejat kui tänapäeva inimest.

(110) /.../ *Oleme ju harjunud vaatama päevas mitu tundi telekat või sõitma autoga erinevate poodide vahet, kust ostame veel asju, mida meil tegelikult vaja ei ole.* /.../ (970218 „Kui palju on asju, mida ma ei vaja.“ (Sokrates))

Näidete rohkuselt järgmisena kasutavad kirjutajad *meie*-deiksist verbiga *tahtma*. Selle verbiga esineb *meie*-deiksis 7 korda – 4 korda pronoomeniga *me* ja öeldisverbi mitmuse 1. pöördes ja 3 korda ilma pronoomenita. Lisaks leidub *meie* ühel korral genitiivatribuudina fraasis *meie tahtmist mööda*. Peamiselt on kirjutajate tahtmised seotud nende eluga (näide 111). Näites 111 tugevdab kirjutaja väite tõepärasust determinatiivpronoomeniga *kõik*.

(111) /.../ *Olenemata sellest, peaksid kõik inimesed siiski enesele eesmärgid püstitama, sest eesmärk on see, mis annab elule tähenduse ja kõik me tahame, et meie elul oleks sügav mõte.* (493083 „Eesmärk on see, mis annab elule tähenduse.“ (Theodore Parker))

Verbiga *soovima* esineb *meie*-rühm 2 korda, verbidega *lootma* ja *ihkama* 1 kord (näide 112).

- (112) /.../ *Nad on kui unistused, mille poole **ihkame** pürgida, mille pärast kõike teeme ja mis sisustavad meie elu. /.../ (622016 „Eesmärk on see, mis annab elule tähenduse.“ (Theodore Parker))*

Kognitiivseid tajuprotsesse esindavat *meiet* leidub kõige rohkem koos verbiga *nägema* – 15 korda. *Meie*-rühma väljendatakse lühikese pronoomeniga *me* ja öeldisverbi mitmuse 1. pöördes 3 korda ja ainult öeldisverbiga 11 korda. Pika pronoomenikujuga esineb *meie*-deiksis *nägema*-verbiga genitiivatribuudina 1 kord.

Kuna *meie* esineb ainult verbi pöördelõpus tunduvalt rohkem kui pronoomenivormi ja verbi ühendis, rõhutavad kirjutajad seda, mida *meie*-isikud näevad. *Meie*-osalised tunnetavad või tajuvad olukorda mingil viisil (näide 113) või näevad midagi visuaalselt (näide 114). Näites 114 võib verbi *nägema* tähenduseks pidada ka kohtumist.

- (113) /.../ *Kahjuks mõned **meie seast** ei näe tagasihoidlikkuses midagi positiivset, ei nähta, et stabiilse riigi aluseks ongi rahumeelsus, seetõttu on meid süüdistatud osavõtmatuses valitsemisprotsessides. /.../ (470010 Minu Eesti)*
- (114) /.../ *Kuid, kas me võime lugeda seda võiduks, et suhtleme igapäevaselt oma lähedastega, kuid **näeme** neid korra aastas ning usume kõike seda, mida massimeedias pakutakse? /.../ (551075 Sotsiaalmeedia mõjust inimsuhetele)*

Kognitiivsete tajuprotsesside *meie* esineb koos verbiga *tundma* 7 korda, verbiga *mõistma* 4 korda ja *märkama*-verbiga 3 korda. Teisi tajuprotsesse tähistavat *meie*-deiksisist kasutatakse kirjandites 1 korral. *Meie*-osalist väljendatakse *tundma*-verbiga enamasti ilma personaalpronoomenita (näide 115). Kirjutajad rõhutavad seda, mida *meie*-rühm tunneb. Näites 116 on mõistmine suunatud tulevikku, kirjutaja osutab sellele modaalverbiga *hakkama*.

- (115) /.../ *Rõõm, mida **tunneme** teisi aidates, on suurim. /.../ (992109 Elu mõte on üksteisele tuge pakkuda)*
- (116) /.../ *Arenedes ja vananedes **hakkame** siiski tasapisi ühtteist **mõistma** ning oskame hinnata situatsioone läbi teise pilgu. (832050 „Eesmärk on see, mis annab elule tähenduse“ (Theodore Parker))*

Emotsionaalsete protsesside *meie* esineb 6 korral. Verbiga *muretsema* kasutatakse *meie*-deiksist 2 korda. Mõlemal korral kasutavad kirjutajad *meie*-vormi Arthur Schopenhaueri tsitaadis (näide 117).

(117) /.../ *Kuulus saksa filosoof Arthur Schopenhauer on öelnud: „Me mõtleme harva sellest mis meil on, ent muretseme kogu aeg selle pärast, mida meil pole“.* /.../ (710075 Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?)

Verbidega *eelistama*, *väärtustama*, *igatsema* ja *hindama* leidub *meie*-isikut 1 korral. Tegemist on aktiivsete protsesside osalisega. Näide 118 on kirjandi esimene lause, milles kirjutaja räägib elu väärtustamisest.

(118) *Me väärtustame oma elu vähe.* /.../ (992115 „Elu mõte on üksteisele tuge pakkuda.“ (Iiri vanasõna))

Meie-kollektiivi kui emotsiooni kogejaid esineb kirjandites ühel korral (näide 119). Tegemist on kirjutaja elus realselt toimunud sündmusega. *Meie*-osalised on kirjandi kirjutaja, tema õde ja sugulane. Sellistele reaalsele konkreetsetele isikutele osutavat *meiet* leidub riigieksamikirjandites väga harva.

(119) /.../ *Näiteks oma lapsepõlves aitasime õega ja sugulasega ühte vana tädikest vanaema juures.* /.../ *Tegime seda kõike heast südamest ja see valmistas meile väga suurt rõõmu.* /.../ (300056 „Elu mõte on üksteisele tuge pakkuda.“ (Iiri vanasõna))

Meie-agent on peamiselt isik, kes mõtleb millestki või teab midagi. Võrreldes *mina*-agendiga leidub *meie*-arvajad vähe. Aktiivselt rõhutatakse *meie*-rühma vajadusi ja tahtmisi, milleks on nii abstraktsed väärtused kui asjad. Kõige vähem on soovid ja vajadused seotud teiste inimestega. Kognitiivsete tajuprotsesside *meie*-rühm väljendab enamasti seda, mida ta näeb. Kõige vähem leidub mentaalsete protsesside osaliste hulgas emotsioone väljendavat või hinnanguid andvat *meie*-rühma.

2.6.3. Suhteptsessid

Nagu *mina*-osalise puhul on ka *meie*-rühm kõige rohkem possessiivsete suhteptsesside osaline. *Meie*-deiksisega väljendatakse mingisuguse kollektiivi omamissuhet. Pronoomenit kasutatakse genitiivatribuudina possessiivses noomenifraasis kõige rohkem kirjandites teemal „Minu Eesti“ (59 korda).

Meie-deiksisega nimetatakse Eesti riiki, ühiskonda ja maad, eesti rahvast ja rahvust (120–122). Noomenifraasis *meie riik* esineb *meie*-pronoomen 13 korda, peamiselt kirjandites teemal „Minu Eesti“ (näide 120).

- (120) /.../ ***Meie väiksele riigile*** kujundab suurt ohtu kasvav väljaränne. /.../ (630041 Minu Eesti)
- (121) /.../ ***Meie ühiskonnas*** leiavad pidevalt aset sündmused, mille toimumine ei pruugi olneda meist endist, kuid sellegipoolest mõjutavad need sündmused meid suurel määral. /.../ (970206 „Elu mõte on üksteisele tuge pakkuda.“ (Iiri vanasõna))
- (122) /.../ Minu arvates jääb ***meie rahvus*** püsima sellisel juhul, kui säilib eesti keel – just see on eestlaste eksistentsi aluseks. Pean tõsiselt vajalikuks, et inimesed, kes tulevad välismaalt siia elama, õpiksid ära ***meie riigikeele***. /.../ (520062 Minu Eesti)

Possessiivses noomenifraasis väljendatakse *meie*-isiku seost eluga, inimestega, väärtustega, tõekspidamistega või materiaalsete asjadega. Kirjutajad kaasavad arutlusse ka lugeja (näide 123).

- (123) /.../ Seega inimesed otsivad, arvavad ning arutlevad. Mis on see, mis annab ***meie elule*** tähenduse? /.../ (511033 Eesmärk on see, mis annab meie elule tähenduse)

Possessiivse omamislause koosseisus leidub *meie*-deiksisist rohkem kui *mina*-deiksisist – 39 korda. *Meie*-osalised on asjade omajad. Näites 124 on *meie*-viitealaks kõik inimesed, kuid *meie*-vormi kasutamist võib tõlgendada ka viisina olla lugejaga sama meelt. Et kirjandi stiil oleks parem, on selles näites sobivam kasutada fraasi *meil kõigil on*.

- (124) /.../ *Igäihel on midagi anda, sest **me kõik omame** midagi, mis on nurka seisma jäänud ning mida ei kasutata enam. /.../ (673103 „Kui palju on asju, mida ma ei vaja.“ (Sokrates))*

Samuti rõhutatakse millegi abstraktse või mingisuguse väärtuse omamist. Näites 125 on *meie*-kollektiiviks Eesti kui e-riigi omaja, näites 126 on osutatud Eesti probleemidele. Näites 127 kirjeldab kirjutaja *meie*-kollektiivi tunnet ja näites 128 on iseloomustatud eestlasi. Näidetes 127 ja 129 on *meie*-viiteala keeruline määratlenda. Kirjutaja ei väljenda mõtet enda seisukohast, vaid vormistab selle üldisena.

- (125) /.../ *Eesti on arenenud tohtu kiirelt, **meil on** e-riik ja hästi toimiv infoedastamine. /.../ (710066 Minu Eesti)*
- (126) /.../ ***Meil on** probleeme kõrge emigratsiooniga. Hetkel on majanduses raske olukord ning töötus on kõrge noorte seas. /.../ (981057 Minu Eesti)*
- (127) /.../ *See, et **meil on** tunne nagu vajaksime mingit eset, ei tähenda, et meil seda ka tegelikult vaja läheb. /.../ (340056 „Kui palju on asju, mida ma ei vaja.“ (Sokrates))*
- (128) /.../ *Eestlased on tilluke, aga visa rahvas. **Meile on** omane töökus ja talupoja arukus. /.../ (450048 Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?)*
- (129) /.../ *Erinevate tormide, üleujutuste, vulkaanipursete ja muude inimesoo jaoks katastroofiliste nähtustega püüab loodus näidata, et **meil on tegemist** tugevama vastasega ning, et targem oleks üritada see sõda võimalikult rahumeelselt lõpetada. /.../ (970218 „Kui palju on asju, mida ma ei vaja.“ (Sokrates))*

Atributiivsete suhteptsesside *meie* esineb riigieksamikirjandites 21 korda. Atributiivseid ptsesse väljendatakse predikatiiviga lausetes. Kirjutajad iseloomustavad *meie*-osalist (näide 130) või rühma seisundit (näited 131 ja 132). *Meie*-osalisi iseloomustatakse lühikese pronoomenikujuga *me* 4 korda ja ainult öeldisverbiga 17 korda. Näites 130 tugevdatakse mõtet modaaladverbiga *juba* ja adverbiga *piisavalt*.

- (130) /.../ *Selleks ajaks **oleme** *juba piisavalt vanad*, et hakata enda eest otsuseid langetama. Siiski tuleb tõdeda, et **oleme** tegelikult ikkagist lapsed ning vajame*

- aegajalt abinõu. **Oleme nõutud** ja vaevame end küsimusega, mis saab edasi? /.../ (832050 „Eesmärk on see, mis annab elule tähenduse.“ (Theodore Parker))
- (131) /.../ Tänapäeva inimesed on harjunud tarbima, **me oleme harjunud** soetama endale iga natukese aja tagant midagi uut ja huvitavat, mis sobib meie igapäeva elu meelelahutuseks või mugavdamiseks. /.../ (972046 „Kui palju on asju, mida ma ei vaja.“ (Sokrates))
- (132) /.../ Sallivusest on Eestis puudu, kuid seda saab vabandada sellega, et **oleme pärit** sallimatust ühiskonnast. /.../ (981057 Minu Eesti)

Atributiivsete seisundiprotsesside *meie*-rühm on mitmetes näidetes millegi kogeja või saaja. Näites 133 tugevdab väite tähtsust peale adjektiivi *oluline* modaaladverb *nii*.

- (133) /.../ Miks on see **meile** nii oluline, et rasketel hetkedel oleks meie kõrval keegi? /.../ (441022 „Elu mõte on üksteisele tuge pakkuda.“ (Iiri vanasõna))

Identifitseerivate seisundiprotsesside *meie*-osaline identifitseerib end üldiselt inimesena või toob välja seose Eesti riigi, rahva ja ühiskonnaga. *Meie*-deiksist esineb 12 korda. Abituriendid on kasutanud pikka pronoomenikuju *meie* 1 kord, lühikest pronoomenikuju *me* 5 korda ja ainult öeldisverbi samuti 6 korda. Näide 134 on kirjandi alguslause, kus rõhutatakse *meie*-isiku kasvamist inimesena. Üldkehtiva väite tõttu võib arvata, et *meie* hulka loetakse iga inimene, kaasa arvatud lugeja. Näites 135 määratleb kirjutaja *meie*-rühma riigi kaudu.

- (134) Öeldakse, et lähedased **kujundavad meist** persooni. /.../ (443054 „Elu mõte on üksteisele tuge pakkuda.“ (Iiri vanasõna))
- (135) /.../ Kuna **oleme** niivõrd **noor riik**, siis toimub olulisi muutusi pidevalt. /.../ (431126 Minu Eesti)

Ühenduse või organisatsiooni rolliga *meiet* esineb 4 korda (näide 136).

- (136) /.../ Kuigi ametlikult liitus Eesti Euroopa Liiduga 2004. aastal, **oleme me** juba sajandeid **olnud Euroopa osa**. /.../ (992119 Minu Eesti)

Kirjutajad määratlevad end eestlastena riigieksamikirjandites 3 korda (näited 137 ja 138), kuid viidet *meie*-rühmale kui eestlastele leidub kirjandite konteksti järgi rohkelt.

(137) /.../ **Meie, eestlased**, *tarbime liiga palju, me peaks vähem tarbima, kuna me elame väikses riigis. Samuti me omame palju asju. /.../ (673103 „Kui palju on asju, mida ma ei vaja.“ (Sokrates))*

(138) /.../ **Oleme** äärmiselt visa ja ambitsioonikas **rahvus**, *kes vaatamata raskustele pürgib üha kõrgemale, meie sihiks on luua selline Eesti, millest unistasid meie kauged esivanemad. /.../ (470010 Minu Eesti)*

Abituriendid esitlevad end kui noori harva (näide 139). Noortele osutatakse aga ka nii, et pronoomeniga *meie* koreferentsiaalset keelevahendit ei kasutata, kirjutaja kõneleb näiteks mingisugusest sündmusest, kus ta osales koos klassikaaslastega.

(139) /.../ Olen tõesti Eestimaa üle uhke, armastan oma isamaad ning usun, et meie rahvus säilib veel pikka aega, kui **meie, noored**, *tegutseme isamaa-armastusest lähtuvalt. /.../ (520062 Minu Eesti)*

Lokatiivsete ehk kohale osutavate protsesside *meie*-kollektiivi leidub riigieksamikirjandites 10 korda. Näites 140 osutatakse *meie*-pronoomeniga Eestile.

(140) /.../ Ka **meil, Eestis** on näha, et tootjad on tahtnud pakendi suurusega ostjat üllatada. /.../ (303038 „Kui palju on asju, mida ma ei vaja.“ (Sokrates))

Seisundiprotsesside *meie*-osaline määratleb end Eesti riigi, ühiskonna ja rahvuse kaudu ning kirjeldab oma seost inimeste, väärtuste ja materiaalsete asjadega. Vähem osutatakse *meiega* kohale, harva rõhutatakse *meiet* kui noori.

2.6.4. Verbaalsed protsessid

Verbaalsete protsesside *meie*-osaline esineb riigieksamikirjandites 11 korda. Verbiga *ütleva* leidub *meie*-deiksist 4 korda. Enamasti on *meiet* väljendatud pealauses ja väide, mida öeldakse, esitatakse *et*-konstruktsiooniga algavas kõrvallauses (näide 141).

Meie-ütlejate väidet pehmendatakse modaalverbidega *saama*, *võima* ja *oskama*. Näites 141 on kirjutaja kasutanud modaalverbi *võima*, mis näitab, et ta pole oma väites kindel.

(141) /.../ Tänu neile ***võime öelda***, et eestlane olla on uhke ja hää. /.../ (630041 Minu Eesti)

Verbidega *väitma* ja *nimetama* leidub *meiet* 2 korda, verbidega *kutsuma*, *sõnastama* ja *tõdema* 1 kord. Näites 142 vähendab kirjutaja väite võimalikkust modaalverbiga *saama*.

(142) /.../ Kuigi internetipõhiste lävimisviiside populaarsus on tõusuteel ning jätkab sellist kurssi ka edaspidi, ***ei saa me väita***, et lühisõnumid tulevikus tavapärased paberkandjal kirjad välja tõrjuksid. /.../ (502040 Sotsiaalmeedia mõjust inimsuhetele)

Verbaalsete protsesside *meiet* leidub võrreldes teiste protsesside osalistega riigieksamikirjandites harvem. *Meie*-isik on peamiselt see, kes midagi ütleb, nimetab ja väidab. Enamasti on *meie*-osalist väljendatud pealauses ja väite kirjeldus esineb *et*-konstruktsiooniga kõrvallauses.

2.7. Järeldused

Järgnevalt on esitatud vaatepunktist lähtuvad probleemkohad riigieksamikirjandites, millele on tarvis seetõttu kirjandiõpetuses tähelepanu pöörata, ning ettepanekud nende parendamiseks.

1) Mitmetes kirjandites kasutatakse *mina*- või *meie*-deiksist ühes lõigus või kogu kirjandis korduvalt. Leidub kirjandeid, kus väited lähtuvad enamasti kirjutaja-*mina* või *-meie* vaatepunktist ning seega kasutatakse *mina*- või *meie*-isikule viitavaid keelevahendeid (näited 31, 43, 63, 66, 67). Kirjandi õpetamisel on oluline teha õpilastega ülesandeid, kus tuleb kirjutada tekste eri vaatepunktidest ja esitada väiteid, kasutades mõtete esitamiseks erinevaid keelevahendeid.

2) Leidub kirjandeid, kus korratakse sama verbi või selle tüve ainsuse 1. pöördes. See muudab teksti sõnavaralt ühekülgseks. Verbi *lugema*, *tegema* ja *mõjutama* on kasutatud sel viisil kirjandites teemal „Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?“ (näited 1, 2). Sellel teemal korrati kirjandites tihti mõtet, et kirjandus on kirjutaja tõekspidamisi mõjutanud (näide 4). Nende näidetega kirjandites ei ole juhtmõtet selgelt arendatud, vaid on korratud kirjandi teemat. Kuna kirjandi põhiidee on vaja loogiliselt välja arendada (Ehala 2000: 59), on vaja õpilastega harjutada selle arendamist ja mitmekesistada sõnavara.

3) Mõnedes näidetes kasutatakse personaalpronoomenite *mina* ja *meie* pikka või lühikest kuju ühes lauses korduvalt (67, 77, 78, 82). Seetõttu on vaja kirjandiõpetuses rõhutada, mida pronoomenikujuga soovitakse esile tõsta.

4) Kirjandites esineb *mina*-deiksist, mille puhul ei viidata kirjutajale, vaid inimesele üldiselt (näited 3, 14). Kirjandiõpetuses on rõhutatud, et teksti sõnastus peab olema täpne ning sõnakasutus vastama selle sisule (Hage 2003: 28). Kirjandis on tarvis, et pronoomenite puhul oleks selge, millele nad osutavad (Ehala 2000: 98). Seetõttu tuleb kirjandiõpetuses pöörata tähelepanu sellele, milliseid tähendusi tekstis on pronoomenitega võimalik luua.

5) Kõige rohkem leidub mentaalsete protsesside osalisena *mina*-arvajad. Mõnes kirjandis kasutatakse korduvalt väljendeid *minu arvates*, *minu meelest* ja *minu arust*. Kuna *arvama*-verb koos *mina*-deiksiseiga ei ole ainus subjektiivsuse väljendamise vahend, on kirjutaja isikliku vaatepunkti esitamiseks tarvis kasutada keelevahendeid mitmekesisemalt.

6) Kirjandites leidub *meie*-deiksist rohkem kui *mina*-deiksist. Võib arvata, et kirjutajad ei soovi esitada väiteid enda nimel, vaid peavad oluliseks sidet mingisuguse kollektiiviga (näited 62, 63, 64). Samuti jääb magistritöös vaadeldud riigieksamikirjandites *meie*-rühma viiteala sageli ebaselgeks (näited 62, 64, 69, 76). Kirjand on tekst, mille puhul on oluline selle põhiidee tõestus (Hage 2003, Ehala 2000, Hennoste 1999). Kui kirjutajad ei võta kindlat seisukohta, millise rühmaga nad samastuvad või kas tegemist on nende endi väidetega, võib see mõjutada väidete tõestust. Seetõttu on kirjandiõpetuses tarvis tähelepanu pöörata pronoomenite tähendusele.

Kokkuvõte

Käesoleva magistritöö eesmärk oli selgitada, milliste keeleliste valikutega kirjutavad õpilased ennast riigieksamikirjandites tekstiosaliseks ehk kuidas ja kellenad nad end tekstis esitavad.

Magistritöö teoreetilises osas anti ülevaade deiksise mõistest, uurimustest ja liikidest *mina-* ja *meie-*deiksise vaatekohast, funktsionaalse lingvistika protsessidest ja vaatepunktist õppekirjanduses.

Riigieksamikirjandites esineb *meie-*deiktikut rohkem kui *mina-*deiktikut – esimest 819 ja teist 652 korda. Kõige rohkem kasutatakse *mina-*deiktikut kirjandites teemal „Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?“ (187 korda) ja *meie-*deiktikut teemal „Minu Eesti“ (220 korda). *Mina-* ja *meie-*isikule viitavate keelevahendite kasutust võivad mõjutada kirjandi teema, samuti kirjutaja stiil, oskus argumenteerida ning teadlikkus sellest, kuidas ja millisel eesmärgil personaalpronoomeneid tekstis kasutatakse ning milliseid tähendusi nendega luuakse. Kirjutaja kogemust, panust või seisukohta rõhutavad teemad võivad abiturienti ajendada kasutama *mina-*vormi, ühiskonna või inimeste rolli esile tõstvate teemade puhul on tähtsam kirjutaja seos mõne rühmaga. Samas esineb kirjanditeemasid, kus kirjutaja kogemust otseselt ei rõhutada, kuid *mina-*vormide kasutus kirjandites on sage (teemad „„Eesmärk on see, mis annab elule tähenduse.“ (Theodore Parker)“ ja „Sotsiaalmeedia mõjust inimsuhetele“). Mõne kirjanditeema pealkirjas või kommentaarides pööratakse tähelepanu kirjutaja isiklikule rollile, kuid rohkelt kasutatakse *meie-*vorme (teema „Minu Eesti“).

Kõige rohkem leidub riigieksamikirjandites mentaalsete protsesside *mina-*osalist. Mentaalsete protsesside *mina-*isik on enamasti arvaja, uskuja või see, kes millestki mõtleb ja midagi teab. Oma arvamusi tugevdatakse või vähendatakse modaaladverbide, -verbide ja adjektiividega. Vastandusi rõhutatakse vastandavate konjunktsioonidega.

Mentaalsete tajuprotsesside *mina-*deiksis esineb kõige rohkem koos verbiga *nägema*. Abituriendid peavad oluliseks nii millegi visuaalset tajumist kui millegi mõistmist. Samuti kirjeldavad õpilased visiooni millegi, näiteks neid ümbritseva keskkonna kohta.

Leidub ka *mina*-mõistjat ja *mina*-isikut, kes saab aru mingisugustest ideedest või tõekspidamistest. Tahteprotsesside kirjutaja-*mina* on enamasti millegi tahtja, soovija ja lootja. Kirjutajate tahe, soovid ja lootused on seotud nende elu ja tulevikuga, aga ka Eesti ühiskonna tulevikuga.

Emotsionaalsete protsessidega leidub *mina*-deiksist vähem. Kõige rohkem esineb kirjandites *mina*-nõustajat, kuid nõustumist põhjendatakse harva. Tundeid väljendavad abituriendid veel harvem, kui esitatakse hinnanguid või suhtumist. Oma tundeid väljendavad kirjutajad enamasti verbiga *meeldima*. Abituriendid rõhutavad, millised väärtused, tegevused või kirjandusteosed neile meeldivad.

Materiaalsete protsesside *mina*-deiksist leidub kõige rohkem koos verbidega *lugema*, *tegema*, *mõjutama*, *muutma*, *kasutama*, *leidma*, *käima*, *õppima*. Abituriendid kirjutavad endast kui lugejast või endast kui lugemise mõju kogejast. Enim esinevad sellised näited kirjandites teemal „Kuidas kirjandus on mõjutanud minu tõekspidamisi?“. Verbiga *mõjutama* rõhutatakse mõju *mina*-isiku arusaamadele ja tõekspidamistele. Enamasti kirjeldatakse kirjanduse mõju kirjutajale, kuid kirjutajatest räägitakse ka kui Eesti arengu mõjutajatest. Kõige rohkem esineb materiaalse protsesside *mina*-deiksist koos verbidega *lugema*, *tegema* ja *mõjutama*.

Suhteprotsesside *mina*-isik on kõige rohkem possessiivsete suhteprotsesside osaline. Possessiivses omamislause väljendavad kirjutajad verbiga *olema* oma seoseid teiste inimeste, väärtuste, asjade, väidete, probleemide ja olukordadega. Possessiivses noomenifraasis rõhutatakse *mina*-isiku tõekspidamisi, arusaamu ja elu (nt *minu tõekspidamised*, *minu elu*). *Mina*-deiksist kasutatakse possessiivses noomenifraasis personaalpronoomeni pika kujuga rohkem kui lühikese variandiga. Seoseid teiste inimestega tõstavad abituriendid sellises konstruktsioonis esile vähem, kui rõhutavad abstraktsete asjade omamist. *Minast* kui konkreetsete asjade omajast kirjutatakse harva (*mu blogi konto*).

Atributiivsete suhteprotsesside *mina*-agent iseloomustab ennast (nt *ma ei ole eriti püsiv*, *olen teadlik*). Samuti väljendab *mina*-osaline enda veendumust milleski ja annab hinnangu mingisugusele väitele või olukorrale verbiga *veenduma* või verbifraasidega *kindel olema*, *nõus olema*, *mures olema*, *seisukohal olema*.

Verbaalsete protsesside *mina*-agent esineb riigieksamikirjandites harvem kui teiste protsesside *mina*-osaline. Verbaalsete protsesside *mina*-isik on kirjandites peamiselt see, kes väidab või ütleb midagi, harvem see, kellele midagi öeldakse või väidetakse. Pikka pronoomenikuju kirjutajad ei kasuta. Isikust tähtsam on see, mida väidetakse või öeldakse. Harva esineb kirjandites käitumisprotsesside *mina*-agent.

Kõige suurema *meie*-viiteala moodustab riigieksamikirjandites geneeriline *meie*, mis tähistab kõiki inimesi. Abituriendid üldistavad mingisuguseid käitumismalle, rõhutavad väidete üldist kehtivust ja tõstavad esile inimestega toimuvaid sündmusi. Üldiselt inimestele osutavat *meiet* leidub kõige rohkem kirjandites teemal „Kui palju on asju, mida ma ei vaja.“ (Sokrates)“. Kuna see viiteala ei ole alati selgelt esitatud, võib *meie*-vormide tähendust aga mitmeti tõlgendada.

Teiseks suuremaks rühmaks on *meie* kui Eesti. Kirjutajad märgivad oma ühtekuuluvustunnet Eesti riigi, rahva ja ühiskonnaga. Enamasti leidub Eestiga seotud *meiet* riigieksamikirjandites teemal „Minu Eesti“, kuid *meie*-vormi esineb ka teistel teemadel. Teemal „Minu Eesti“ kasutatakse Eestiga seotud *meiet* kõigis 13 kirjandis.

Oluline rühm on *meie*-eestlased. Abituriendid kirjutavad *meie*-inimeste nimel eesti rahvusest ja eestlaste identiteedist. *Meiet* kui eestlasi ja rahvast alati noomeniga ei nimetata, kuid referent selgub kirjandi kontekstist.

Üheks *meie*-viitealaks on kirjutaja ja lugeja, kuid seda tähendust on teistest *meie*-rühmadest sageli keeruline eristada, sest viiteala ei ole selgelt tõlgendatav. Kirjutajad esitlevad võrreldes teiste *meie*-rühmadega end vähem noortena, harva vaadeldakse *meiena* konkreetseid isikuid, ühiskonda üldiselt või tänapäeva põlvkonda.

Riigieksamikirjandites leidub materiaalsete protsesside *meie*-osalisi rohkem kui *mina*-isiku puhul. Kirjutajatele näib olulisem esitleda end rohkem kollektiivi kui ainult enda nimel. *Meie*-rühm esineb koos verbidega *elama*, *tegema*, *andma*, *muutma*, *viima*, *saama*, *saavutama*, *aitama*, *lugema* ja *mõjutama*. *Meie*-rühm tegutseb aktiivselt, kuid leidub ka passiivset *meiet*, kes kogeb ja saab midagi. Enamasti on kirjutajad abstraktsete protsesside osalised. Abituriendid rõhutavad oma tegevusi seoses Eesti riigi ja ühiskonnaga, oma tõekspidamistega ja nende muutumisega. Kõige rohkem esineb *meie*-deiksis koos verbidega *tegema* ja *elama*.

Mentaalsete protsesside *meie*-osalisi leidub kõige enam koos verbidega *teadma* ja *mõtleva*. Kirjutajad väljendavad peamiselt seda, et nad midagi teavad. Teadmiste puudumisele osutatakse harvem. Abituriendid mõtlevad peamiselt elust, teistest inimestest ja loodusest. Võrreldes *mina*-isikuga leidub riigieksamikirjandites harva *meie*-arvajaid. Enamasti pole *meie*-arvaja viiteala selge.

Arvukuselt järgmisena kasutavad kirjutajad intentsionaalsete protsesside *meie*-deiksist koos verbidega *vajama*, *vaja olema*, *tahtma*, *lootma* ja *ihkama*. *Meie*-kollektiivi soovid ja tahe on seotud nii asjade kui ka abstraktsete väärtustega. Rõhutatakse nende vajalikkust või ebavajalikkust, eriti kirjandites teemal „,Kui palju on asju, mida ma ei vaja.“ (Sokrates)“.

Kognitiivseid tajuprotsesse esindavat *meiet* leidub kõige rohkem koos verbidega *nägema* ja *tundma*. Teisi tajuprotsesse tähistavat *meie*-deiksist kasutatakse kirjandites vähem. Emotsionaalsete protsesside *meie*-kirjutaja esineb verbidega *muretsema*, *eelistama*, *väärtustama*, *igatsema* ja *hindama*. Enamasti on kirjutajad millegi hindajad. Verbaalsete protsesside *meie*-osalist leidub vähem kui *mina*-isikut. *Meie* on peamiselt millegi ütleja, nimetaja ja väitja.

Nagu *mina*-osalise puhul leidub ka suhte protsesside *meie*-rühma kõige enam possessiivsetes suhte protsessides. *Meie*-deiksiga väljendatakse mingisuguse kollektiivi omamissuhteid. Kirjutajad väljendavad possessiivses noomenifraasis oma seoseid Eesti riigi, ühiskonna ja maaga, eesti rahva ja rahvusega, samuti elu, inimeste, väärtuste, tõekspidamiste ja materiaalsete asjadega (*meie väike riik*, *meie ühiskond*, *meie riigikeel*). Possessiivses omamislause on *meie*-osalised asjade omajad ning rõhutavad oma seoseid millegi abstraktse ja väärtustega (*meil on e-riik*, *meil on probleeme*, *meil on tunne*). Atributiivseid protsesse väljendatakse predikatiiviga lauses. Kirjutajad iseloomustavad *meie*-osalisi (*oleme juba piisavalt vanad*) või rühma seisundit (*oleme nõutud*).

End identifitseerivat *meie*-osalist leidub kirjandites võrreldes teiste *meie*-rühmadega vähem. Kirjutajad identifitseerivad end üldiselt inimestena, Eesti riigi, rahva ja ühiskonnana, mingisuguse ühenduse või rolli kaudu ning eestlastena või noortena. Harva esineb ka lokatiivsete ehk kohale osutavate protsesside *meie*-kollektiivi (*meil, Eestis*).

Kuna *mina*-deiksist kasutatakse kirjandites korduvalt, on vaja teha õpilastega harjutusi, kus tuleb tekste kirjutada eri vaatepunktidest ja esitada väiteid, kasutades oma seisukoha väljendamiseks erinevaid keelevahendeid. Kirjutajad kasutavad *meie*-vorme sagedamini kui *mina*-deiksist ning *meie*-viiteala pole sageli selge, mistõttu on oluline pöörata tekstiõpetuses tähelepanu pronoomenite kasutusele. Oluline on rõhutada, milliseid tähendusi on võimalik pronoomenitega luua.

Abituriendid kirjutavad end tekstiosaliseks, kasutades *mina*-deiksist, kuid kõige rohkem *meie*-deiksist. Kirjandites rõhutatakse oma arvamust, kuid rohkem seostatakse end mingisuguse kollektiivi tegemiste või seisunditega. Kuna rühma identiteet ei ole alati selgelt määratletav, on oluline pöörata tekstiõpetuses tähelepanu isiku väljendamise viisidele ning rõhutada, millisel eesmärgil seda tehakse.

Kirjandus

Deictic conceptualisation of space, time and person 2003. Edit. Friedrich Lenz. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.

Ehala, Martin 2000. Kirjutamise kunst. Tallinn: Künnimees.

Erelt, Mati 1990. Kõneleja ja kuulaja kaudse väljendamise võimalusi eesti keeles. – Keel ja Kirjandus nr 1, lk 35–39.

EKG = *Erelt, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare* 1995. Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Tallinn: Eesti TA Eesti Keele Instituut.

EKG = *Erelt, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare* 1993. Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Tallinn: Eesti TA Eesti Keele Instituut.

Fillmore, Charles J. 1997. Lectures on deixis. Leland Stanford Junior University: Center for the Study of Language and Information.

Hage, Maaja 2003. Teksti- ja kõneõpetus. Gümnaasiumi eesti keele õpik. Tallinn: Kirjastus Koolibri.

Hage, Maaja 2006. Teksti- ja kõneõpetus. Gümnaasiumi eesti keele töövihik. Tallinn: Koolibri.

Halliday, M. A. K., Ruqaiya Hasan 1976. Cohesion in English. London, New York: Longman.

Halliday, M. A. K. 2004. An introduction to functional grammar. Third edition. London: Hodder Arnold.

Helasvuo, Marja-Liisa 2008. Minä ja muut. Puhujaviitteisyys ja kontekstuaalinen tulkinta. – Virittäjä. Kotikielen seuran aikakauslehti 112 nr 2 , s. 186–206.

Hennoste, Märt 1999. Tekstiõpetuse õpik keskkoolile. Tallinn: Avita.

Hennoste, Märt 1999. Tekstiõpetuse töövihik keskkoolile. Teine trükk. Tallinn: Avita.

Kasik, Reet 2008. Meediatekstide keelekasutus ja selle sotsiokultuurilised taustad. – Tekstid ja taustad V. Toim. Reet Kasik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 10–43.

Kilgi, Annika, Viivi Maanso 2004. Keeleviit. Kutseõppeasutuse eesti keele õpik. Tallinn: Koolibri.

Kilgi, Annika, Viivi Maanso 2005. Keeleviit. Kutseõppeasutuse eesti keele töövihik. 2. osa. Tallinn: Koolibri.

Lepajõe, Kersti 2008. Soome-eesti tõlkeprobleeme: personaalpronoomeni valik. – Lähivertailuja. 18. Uralica Helsingensia 1. Toim. Helle Metslang ja Riho Grünthal. Helsinki: Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen laitos, lk 95–107.

Lepajõe, Kersti 2011. Kirjand kui tekstiliik. Riigieksamikirjandite tekstuaalsed, retoorilised ja diskursiivsed omadused. Doktoritöö. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Levinson, Stephen 1983. Pragmatics. Cambridge: Cambridge University Press.

Lyons, John 1977. – Semantics. Volume 2. Cambridge: Cambridge University Press.

Madisso, Maia 2002. Keele- ja tekstiharjutusi abiturientidele. Tallinn: Kännimees.

Metslang jt = Metslang, Helle, Ingrid Krall, Renate Pajusalu, Kristi Saarlo, Elle Sõrmus, Silvi Vare 2003. Keelehärm. Eesti keele probleemseid piirkondi. Tallinn: TPÜ Kirjastus.

Pajusalu, Renate 1999. Deiktikud eesti keeles. *Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis* 8. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Pajusalu, Renate 2009. Sõna ja tähendus. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Pool, Raili 1999. About the use of different forms of the first and second person singular personal pronouns in Estonia cases. – Estonian: typological studies III. Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 11. Toim. Mati Ereht. Tartu: University of Tartu, s. 158–184.

REKK 2011a = Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus.

Eesti keele riigieksam 2011. Eesti keele riigieksami eristus kiri, http://www.ekk.edu.ee/vvfiles/0/eesti_keeles_riigieksami_eristus_kiri.pdf. Vaadatud 15.08.2015.

REKK 2011b = Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus.

Eesti keele riigieksami hindamisjuhend 2011, http://www.ekk.edu.ee/vvfiles/0/eesti_keeles_riigieksami_hindamisjuhend_2011.pdf. Vaadatud 22.07.2015.

REKK 2011c = Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus.

Eesti keele riigieksam 2011. Eksaminandi meelespea, http://www.ekk.edu.ee/vvfiles/0/eesti_keeles_riigieksam_2011.pdf. Vaadatud 15.08.2015.

RT 2008 = Riigi Teataja. Riiklikule õppekavale vastavate õpikute, töövihikute ja tööraamatute loetelu 2008/2009. õppeaastaks, <https://www.riigiteataja.ee/akt/13021606>. Vaadatud 29.01.2016.

Summary

The writer as a text participant in matriculation examination essays

This master's thesis examines what kind of textual choices the students do in order to describe themselves in high school matriculation examination essays, in other words what kind of role they take for themselves. The writer expresses himself or herself in text using different language tools (personal pronouns, some possessive pronouns and determinative pronouns, verbs etc). Personal pronouns *mina/ma (I)*, *meie/me (we)* and 1. singular and plural verbs are chosen to be examined in this thesis.

The research is based on conceptions of deixis (Levinson 1983, Pajusalu 1999, 2009) and processes of functional linguistics (Halliday 2004). Kersti Lepajõe (2011: 104–116) has studied what kind of interpersonal relationships the students create in Estonian matriculation essays of 1999 and 2007, who the writers are in text and how they represent themselves in text, and what kind of relations they have with the imaginable reader.

90 Estonian matriculation essays from year 2011 constitute the research material of this thesis. Matriculation essays are provided by the Institute of Estonian and General Linguistics of University of Tartu.

The theoretical part consists of an overview of the definition, researches and classes of deixis concentrating on *mina*-deixis (*I*) and *meie*-deixis (*we*). The overview of processes of functional linguistics and of viewpoint of writer in schoolbooks and workbooks is given.

Meie-deixis (*we*) is used more than *mina*-deixis (*I*) – the first one occurs 824 times and the second one 652 times. The students use *mina*-deixis the most in essays „How the literature has influenced my beliefs?“ (187 times) and *meie*-deixis in essays „My Estonia“ (221 times). Usage of *mina*- and *meie*-reference can be influenced by the theme of the matriculation essay, also influential can be the style of the writer, ability to argue and consciousness of how and in what kind of purpose the personal pronouns are used in text and what kind of meanings they have. The themes which are

emphasised by the writer's own experience on the subject, contribution or viewpoint can inspire to use *mina*-forms. The writer's association with some group is more important about themes underlining the role of society or persons. At the same time there are themes of essays, where the writer's experience is not underlined directly, but *mina* reference is frequent (especially in themes „The goal gives meaning for life.“ (Theodore Parker)“ and „The influence of social media to relationships“). There are matriculation essays where the writer's subjective role is highlighted in headlines or task instructions, but *meie*-deixis is used a great deal (for example in theme „My Estonia“).

The students use *mina* reference the most as a way of indicating themselves as text participants of mental processes. The *mina*-person of mental processes is usually a thinker, a believer or someone, who thinks about something or knows something. The opinions are strengthened or diminished by modal adverbs, modal verbs and adjectives. The oppositions are stressed by contrary conjunctions.

Mina-deixis (*I*) of mental cognitive processes occurs the most with the verb *nägema* (*to see*). The students describe the visual seeing and understanding of something. The students describe also their vision of something, for example the surrounding environment. *Mina*-person (*I*) of cognitive processes is also a person who understands something and who realises some ideas or beliefs.

The writer is also a person who wants, wishes or hopes for something. The wills, wishes or hopes of writers are connected with their life and future, but also with the future of Estonian society.

Mina-deixis of emotional processes are used less. *Mina*-accepter (*I accept*) exist the most in matriculation essays, but the acceptance is explained rarely. The final-year students express their feelings more rarely than report opinions or attitudes. The students express their feelings mostly with verb *meeldima* (*to like*). They describe which values, doings or books they like.

Mina-deixis of material processes exist the most with verbs *lugema* (*to read*), *tegema* (*to do*), *mõjutama* (*to influence*), *muutma* (*to change*), *kasutama* (*to use*), *leidma* (*to think*), *käima* (*to go*), *õppima* (*to study*). The students write about themselves as readers or as persons who are influenced by reading. In general, the examples in matriculation

essays about this kind of a writer are with the headline „How the literature has influenced my beliefs?“. With the verb *mõjutama* (to influence) the impact to writer's understandings and beliefs is emphasised. Literature's influence to the writers is important, and they are also the people who influence the development of Estonia.

Mina-person of relational processes is the most prominent factor in possessive relational processes. With the verb *olema* (to be) the writers express their associations with other people, values, things, propositions, problems and situations in possessive clauses. *Mina*-person's beliefs, understandings and life (for instance *my beliefs, my life*) are expressed in possessive nominal phrase. The students use the personal pronoun's long form more than short variant in possessive nominal phrase. Relations with other people are not so frequent as possessing of abstract things. *Mina* (*I*) occurs more frequently than the owner of concrete things (for example *mu blogi konto* 'my account of blog').

In the attributive mode, *mina*-person of relational processes characterizes himself/herself (for example *I am not very lasting* 'ma ei ole eriti püsiv'; *I am conscious* 'olen teadlik'). *Mina*-person expresses also his/her conviction about something and evaluates the proposition or situation with the verb *veenduma* (to be convinced (of)) or with verbal phrases *kindel olema* (to be certain), *nõus olema* (to agree), *mures olema* (to be worried), *seisukohal olema* (to stand).

Mina-person of verbal processes occurs more rarely than the *mina*-agent of another processes in matriculation essays. He or she is mainly the person who claims or says something, other people say or claim something from him/her more rarely. The writers don't use long form of personal pronoun. The propositions that are claimed or said are more important than to emphasise the person. *Mina*-agent of behavioural processes is seldom in matriculation essays.

Meie reference (*we*) is the mostly used to refer to people in general. The students write about universal behavioural models that characterize people, underline the currency of propositions and emphasise events in people's lives. *Meie* reference to people in general occurs the most in essays with the headline „There are so many things that I don't need.“ (Sokrates)“. Since the reference of this kind is not clear in many times, *meie* reference can be interpreted in many ways.

Secondly, *meie* reference is used to refer to Estonia. The writers mark their connections with Estonian republic, nation and society. *Meie* group as Estonia exist mostly in matriculation essays with headline „My Estonia“, but *meie* is also presented in essays on another themes. *Meie* in reference to Estonia is used in every 13 matriculation essays by the theme „My Estonia“.

The important group is *meie* as Estonians. The students write as *meie* group about Estonians and identity of Estonians. They do not appoint to Estonians every time with nominal phrase, but the meaning of *meie* group appears from context.

Writer and reader are also the persons referred to *meie*-deixis. It is hard to distinguish the meaning of this reference of *meie* from another groups of *meie*. The reference is not interpreted clearly. The writers represent themselves less as the young people, *meie* group is rarely the group of real concrete persons, society or generation of present-day.

Meie-persons of material processes are used more often than *mina*-person. It seems to be more important for the writers to represent themselves more as a collective than as a *mina*-person. *Meie* reference is used with verbs *elama* (to live), *tegema* (to do), *andma* (to give), *muutma* (to change), *viima* (to take), *saama* (to get), *saavutama* (to achieve), *aitama* (to help), *lugema* (to read) and *mõjutama* (to influence). *Meie* group is active, but there is also a passive group of *meie*, who experience or receive something. The writers are mostly the persons of abstract processes. The students write about their doings for Estonia and society, about their beliefs and changing their believes. *Meie*-deixis occurs the most with the verbs *tegema* (to do) and *elama* (to live).

Meie-group of mental processes are used the most with verbs *teadma* (to know) and *mõtlema* (to think). The writers express mainly that they know something. They seldom refer to the lack of knowledge. The students think about life, the other people and nature. *Meie*-thinkers (*we think*) occur rarely compared with *mina*-person in matriculation essays. The reference to *meie*-thinkers is not clear.

Meie group is an agent of intentional mental processes with verbs *vajama*, *vaja olema* (to need), *tahtma* (to want), *lootma* (to hope) and *ihkama* (to desire). The wishes and desires are associated with things and abstract values. The need of these things are underlined, especially in essays on theme „There are so many things that I don't need.“ (Sokrates)“.

The processes of sensing representing *meie* (we) are used the most with verbs *nägema* (to see) and *tundma* (to feel). Another processes of sensing representing *meie-deixis* are not used often. *Meie* as a text participant of emotional processes is used with verbs *muretsema* (to worry), *eelistama* (to prefer), *väärtustama* (to value), *igatsema* (to miss) and *hindama* (to evaluate). *Meie*-people are mostly the persons who evaluate processes, things etc. *Meie*-persons participate less in the verbal processes of the text. In that case, *meie* group say, nominate or claim something.

Meie group of relational processes is the most prominent factor in possessive relational processes, in common with *mina*-person. The writers express their associations with the republic of Estonia, society and land, Estonians and nation, and also life, people, values, beliefs and material things (*meie väike riik* ‘our little country’, *meie ühiskond* ‘our society’, *meie riigikeel* ‘our national language’). *Meie* have abstract values and things (*meil on e-riik* ‘we have an e-country’, *meil on probleeme* ‘we have problems’, *meil on tunne* ‘we have a feeling’). In the attributive mode *meie*-group is expressed with clauses of predicative. The writers characterise *meie* participants (*oleme juba piisavalt vanad* ‘we are already in this age’) or the status of the group (*oleme nõutud* ‘we are at a loss’).

Meie-group who identify himself/herself in matriculation essays occur less compared with other *meie*-groups. The writers identify themselves as people in general, as Estonian country, nation and community, by a role, as estonians or young people. There is also locative *meie*-collective that refer to place (*at our place*, in Estonian ‘*meil, Eestis*’).

Because of *mina*-deixis is used repeatedly in matriculation essays, it is necessary to practice with students how to write texts from different viewpoints and to represent propositions using different language tools to explain writer’s standpoint. The writers use *meie*-forms more often than *mina*-deixis and quite often *meie*-reference is not clear. Therefore it is essential to pay attention to the use of pronouns in schoolbooks. It is important to notice what kind of meanings the pronouns probably create.

The students write about themselves using *mina*-deixis, but most often *meie*-deixis. The writers emphasise their opinions, but more than this there are associations with

doings or status of some collective. Since the identity of a group is not always clear, it is important to pay attention to ways and the purpose of representing a person.

Lihlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Anu Seppa (sünnikuupäev 06.03.1979)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihlitsentsi) enda loodud teose „**Kirjutaja tekstiosalisena riigieksamikirjandites**“, mille juhendaja on Kersti Lepajõe,
 - 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 16.08.2016